

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Kálmán C. György.

»mártíromság fényével beragyogni őt«

KOCZKA ET.

»nyalánk is meg ínyenc is vagyok«

GIACOMO CASANOVA

»de megvan ebben a szabadság eleme is«

SAJÓ ANDRÁS

Mcmxcv December

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA HATVANNYOLC FORINT

L'ÉPOUSE INDISCRÈTE.

*A son Altesse Sérénissime
Prince Palatin du Rhin,*

*Imprimé chez la Citoyenne de la République
de la rue de la Harpe, à Paris.*

1775. PRODUIT EN 1775.

*à Monsieur Christian W.
Duc de Rheiman des Deux Bontés.*

*1775. Imprimé chez la Citoyenne de la République
de la rue de la Harpe, à Paris.*

MCMXCV DECEMBER

HETEDIK ÉVFOLYAM TIZENKETTEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Sajó András** jogással **3**

Guillermo O'Donnell Delegáló demokrácia **9**

Ferencz Győző *Versek* **16**

Giacomo Casanova Henriette és a magyar huszártiszt **19**

Tillmann J. A. Az olvasóállat (anima legera) **35**

Peter Turrini *Versek* **36**

Kukorelly Endre Hab **38**

Tandori Dezső „A várost és határát” (Szép Ernő) **40**

Alekszandr Etkind Lou Andreas-Salomé szerelmei **49**

Feljegyzés irodalmunk jelenlegi helyzetével kapcsolatban **52**

Márton László Hat napom **61**

E számunkat XVIII. századi metszetekkel illusztráltuk

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILÁGYI ÁKOS.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS (1989-TŐL 1993-IG), TÖRÖK ANDRÁS (1989-TŐL 1994-IG).

SZERKESZTŐTÁRSUNK: BARABÁS ANDRÁS (1989-TŐL 1995-IG).

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON

ÚJ LEVÉLCÍM: 1133 BUDAPEST, KÁRPÁT UTCA 17.

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 149-8542

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 188-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 816 FT, FÉL ÉVRE 408 FT, NEGYED ÉVRE 204 FT. KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: PENNA STÚDIÓ. SZEDTE: KOCSIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNY- ÉS LAPKIADÓ KFT. LAJOSMIZSEI NYOMDÁJA. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP.

A 2000 kulturális ajánlata

TÖBB FÉNYT!

iNteRNeTTo

<http://www.idg.hu/internetto/>

VILÁGÍTÓTORONY AZ INFORMÁCIÓTENGEREN.
A HÁLÓZAT HÍREI

ZENE
KÉPZŐMŰVÉSZET
IRODALOM
ELŐZETES A KULTURÁLIS FOLYÓIRATOKBÓL

Aki szeretné lapunkat előfizetni, kérjük, kitöltve vágja ki az alábbi megrendelőlapot,
és borítékban küldje el címünkre:

2000 SZERKESZTŐSÉG
1133 BUDAPEST, Kárpát utca 17. l. em. 8.

Megrendelőlap

Megrendelem a **2000** című Irodalmi és Társadalmi Havi Lapot.

Ára 1 évre, 1188,- Ft

A megrendelő neve: _____

Címe (város, község, kerület): _____

Utca, tér, lakótelep: _____

Hátszám: _____

Emelet, ajtó: _____

Telefonszám: _____

Ezredvégi beszélgetés Sajó András jogásszal

MI KÉSZTETTE ARRÁ,
HOGY KÖNYVET ÍRJON A HATALOM KORLÁTOZÁSÁ-
NAK KÉRDÉSÉRŐL?

– 1989 előtt főleg jogszociológiai és jogfilozófiai kérdésekkel foglalkoztam. Ezek keretében lehetett arról írni, ami most is érdekel: a jogi értékek a társadalomban. Az alkotmány a legfontosabb jogi értékhordező. Már öt évvel ezelőtt kiderült, hogy egészen háttérbe szorulnak azok az elvek, amelyek az alkotmányosságot fontossá tették az elmúlt kétszáz évben. Ez vezetett végül arra, hogy írtam egy könyvecskét, amely nem mai alkotmányírási problémákkal foglalkozik, hanem azzal, hogy az alkotmányozást elveknek kellene meghatározniuk. Bár a dolog tökéletesen sosem működik, de ha egészen megelégednek az elvekről, az nevéseges eredményt hozhat, és nagyon rosszak a gyakorlati következmények is.

– VALÓJÁBAN HOGYAN TÖRTÉNIK MA A TÖRVÉNY-
ALKOTÁS?

– A törvényhozásról a köztudatban olyan kép él, amely valaha talán nem is volt teljesen hamis: eszerint van egy bölcs, aki átlátja, hogy az emberek mit szeretnének, és annak megfelelően hoz egy törvényt. Ezzel szemben a törvények egy modern polgári társadalomban – és Magyarországot ilyen szempontból feltétlenül modern polgári társadalomnak tekinthetjük – egyáltalán nem az ésszerűség, az átlátás, a segíteni akarás és a szeretet jegyében készülnek. A törvény és a bölcsesség két külön dolog, de gyerekes (vagy nem annyira gyerekes?) módon mindenki bölcsességet vár a törvénytől. E nagy és felfokozott várakozás mellett óhatatlanul csalódás a végeredmény, mert akik alkotják a törvényt, azok nem a bölcsesség letéteményesei, hanem a saját érdekeik rabjai, és ezeket az érdekeket ráadásul mások érdekeivel is összhangba kell hozniuk. Kemény érdekcsoportok írják a szöveget a fogalmazó bürokráták kezével. Mindig az számít, hogy ki teszi ki az utolsó vesszőt egy jogszabályban. Az érintettek elég kíméletlen harcot folytatnak, és mivel valamennyire mindegyiknek a szempontja érvényesül, a végeredmény a teljes összevisszaság. Az amerikai törvények technikailag ezért még rémesebbek, mint a magyarok; sokkal nagyobb mérvű érdekegyeztetés eredményeként jönnek létre.

– MI TEKINTHETŐ JOGÁLLAMNAK? MILYEN KRITÉ-
RIUMAI VANNAK ENNEK?

– A jogállamiság minimálisan annyit jelent, hogy a saját, előre meghirdetett elveitől, eljárásaitól a jog nem fog eltérni. Ha önkényes is, a saját önkényességéhez követke-

zetes lesz, tehát ennyiben bizonyos fokig kiszámítható. Ha idegen is a társadalomtól, olyasvalami, ami nem okoz meglepetést. Ez a jog lélektani és társadalmi határa. Ha sokkal a jog, még ha egyébként az egész társadalom működése szempontjából szükséges okból is, akkor abból óhatatlanul konfliktusok származnak. A mózesi törvények ezért jártak hihetetlen felzúdulással, és ezért volt olyan rendkívüli az ellenállás olyan normákkal kapcsolatban, amelyeket ma már – néhány ezer évi küzdelem után – az emberek teljesen természetesnek tekintenek. Ugyanakkor a jog önmagában nem képes a társadalmat megjavítani. Olyan a jog, amilyen a társadalom legerősebb csoportja vagy legerősebb csoportjai együtt. Mindegyiknek a rossz oldalát hozza ki, és még egymásra is tekintettel kell lenniük. Ám az is igaz, hogy van a jognak valamifajta önállósága, és ez az önállóság magában foglal olyan értékeket, amelyeket egy-egy történelmi pillanat szinte véletlenül termelt ki. Ha például egy állam demokratikus, és a demokratikus berendezés azt jelenti, hogy adott politikai döntésekhez a lakosság többségének egyetértése szükséges, akkor nem olyan könnyű háborúba keveredni. Ha népszavazást írtak volna ki Jugoszláviában arról, hogy milyen eszközökkel kívánják a horvátok és a szerbek a horvátországi problémát rendezni, akkor nem biztos, hogy a többség a fegyveres konfliktus mellett döntött volna. Ha elég sok demokratikus eljárási és szabadságvédő elem beépült a jogba, akkor van némi értelme annak, hogy éppen jogi keretek között működik a világ, nem pedig teljesen az önkény alapján. Ahol ezek az elemek kevésbé épültek be, ott nagyobb az esélye annak, hogy bármikor elszabadulhat a pokol; nagyobb az önkény esélye. Ennél még a diktatórikus jogrend is jobb.

– HOGYAN ILLESZKEDNEK A KÜLÖNFÉLE AUTONÓ-
MIAKÖVETELÉSEK A JOGRENDSZERBE?

– Vannak olyan jogfelfogások, amelyek a jogot alapvetően az autonómia eszközeinek tekintik, ha autonómián egyéni önmeghatározást értünk. De nem mindig az egyén szabadságáról és önmeghatározási képességéről van szó, amikor a törvényhozó akaratával szemben az „autonóm szabályozást” hangsúlyozzák, hanem csoportok, intézmények, bürokráciák autonómiájáról. Ez elég veszélyes csúsztatás, mert míg az egész nyugati civilizáció az egyén autonómiájára épül, addig ez a fajta autonómia éppen az előzőnek a tagadása, hiszen egy csoport autonómiája nagyon gyakran megsemmisíti az abban részt vevők autonómiáját. Így amikor a jog ennek az egyéni autonómiának a védelmében lép föl, akkor óhatatlanul ellentétbe kerül a csoport – egyént korlátozó – autonómiájával. De nemcsak eb-

ben az értelemben beszélhetünk az autonómiával való fogalmi visszaélésekről, hanem olyankor is, amikor csoportok örendelkezéséről szavalnak, holott valójában egy csoporton belüli szűk részérdek tolja föl magát valamiféle szentséggé, kisajátítja a csoportot, kisajátítja az autonómiát, és valójában a magánérdekeit próbálja rékényszeríteni mind a csoporton belüli szereplőkre, mind pedig az egész társadalomra. Amikor, úgy mond, a csoportot védi, valójában a csoporton belüli saját privilegizált pozícióját védi az egész társadalommal szemben.

– A JOGRENDET ENNÉL SZEMBETÜNBŐBEN MÁL-LASZTIÁK AZOK A MAGÁNHATALMAK, AKIK ÜGY-NEVEZETT ŐRZŐ-VÉDŐK FELBÉRELÉSÉVEL TETSZŐ-LEGES JOGRENDET ÉRVÉNYESÍTENEK.

– A jogrend meggyengülésének példaként szokták említeni azt, hogy Magyarországon őrző-védő szolgálatok vannak, s hogy ezek csak a rendőrség cinkos semmittevése miatt működhetnek. Másfelől mégis szükség lehet rájuk, mert a rendőrség a rossz jogi szabályozás vagy az erőforrások hiánya miatt nem képes a szabályoknak, különösen a tulajdonjogoknak és a szerződéseknél érvényt szerezni. Ez a jelenség azért is félelmetes, mert egy kérdést sosem szokunk feltenni: végül is mit pótolnak ezek az őrző-védő fiúk? A közrendet! Ha van közszolgáltatás, amelyet mindenki joggal elvárhat az államtól, az a rend. A közrend legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, mint az ingyenes egészségügyi szolgáltatás, amelyre sokan jogot formálnak, és amelynek a visszavonására tett minapi kísérlet fölháborodást váltott ki. Ugyanez a kifogás a rend visszaszorulása kapcsán nem vetődött föl, legfeljebb csöndes sópánkodás hallatszik.

A magánrendteremtés egyébként világszerte létezik; ne képzeljük, hogy valami magyar sajátosságról van szó. Akik igazán jómódúak, vagy akiknek az üzleti igényei és anyagi eszközei megvannak hozzá, azok képesek magánrendet kialakítani. A társadalom sok kis részre esik szét. És egy olyan társadalom, amelyben az egyenlőség még mindig nagyon fontos érték – bár sokak szerint pusztán irigység működik mögötte – ezt nehezen tolerálja, de a társadalom és az állam alapvető jogi értékei szempontjából is kétséges, hogy az ilyesmi megengedhető-e. Másfelől persze, ha nincs magánrendszerű jogérvényesítés, akkor nem képes a magántulajdoni rend érvényesülni. Bizonyos határok közt ezt minden társadalom lenyeli. Az Egyesült Államokban a foglalkoztatottak majd 2%-a működik valamilyen rendfenntartó állásban. Kis részük rendőr, nagyon nagy részük magánalkalmazott. Hihetetlen nagy ipar. Azt szokás mondani, hogy iszonyúan nagy a bűnözés és a maffia, de Magyarországon az újságcikkek ellenére ez nem igazán maffiaprobléma, ez jogérvényesítési probléma. Nem szeretek a hatóságokra rosszat mondani, de azt hiszem, hogy ezen a téren téves állami, hatósági döntésről, nem pedig társadalmi döntésről van szó: az erőforrásokat rosszul osztják el, ami főként az igazságszolgáltatás, továbbá a rendőrségi munkaszervezés hibája. Az igazságszolgáltatás nem képes fölgyorsulni. Nincsenek bírósági végrehajtók, de ha van is bírósági végrehajtó, nem megy vele a rendőr, és ha mégis vele megy a rendőr, akkor is olyan mértékben kötött az intézkedési lehetősége, hogy nem tudnak végrehajtani. Ez hatodrangú problémának tűnik, holott végül is innen ered a magánigazságszolgáltatás és – részben – a magánvédelem.

– EZ ELŐSEGÍTI AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS LEFIZETHETŐSÉGÉT ÉS KORRUPPÁLHATÓSÁGÁT IS.

– Óhatatlanul felvetődik ilyen gyanú. A rendőrség mintha akkor érvényesítene jogot, amikor a törvény szolgálatán túl egyéb érdeke is fűződik hozzá. Magyarán nem pusztán hivatali rutinból megy ki a rendőr valamilyen foglalkozáshoz vagy valamilyen jogcselekményhez segítséget nyújtani. Nagyon nehéz ezt bizonyítani, de mindaddig, amíg a hatóság nem tudja megteremteni azt a látszatot is, hogy csakis a jog előírása szerint működik, addig hiába működik csak a jog szerint. Ha pedig magánrendszerű kell a jogérvényesítéshez, akkor megint az egyenlőség hiányához jutottunk el, mert hiszen a mindenki számára közszolgáltatásként járó jogérvényesítés valójában vagyoni és más különbségek szerint megadatik vagy megtagadatik. És így a jogban ugyanolyan különbségek keletkeznek, mint mondjuk az egészségügyi ellátásban. Aki jómódú, az megfizetheti. Annak fogják érvényesíteni a jogát, akinek sok pénze van arra, hogy jogot érvényesítsen. Ez a módszer valószínűleg hatékonyabb, de kérdés, vajon nem ássa-e alá a jog alapvető értékeit? Ez drámai választást igényel. Előre merem jelezni, hogy erre az éles választásra törvényhozó soha nem lesz hajlandó. El fogják kenni ezt a problémát. Hogy azután a gyakorlat milyen irányba megy, azt nagyon nehéz megjósolni. Ha egy latin-amerikai típusú társadalmi tagozódás felé mozgunk, ha tehát nagy lesz a vagyoni különbség a felső 1% és az alsó 15 vagy 25% között, akkor ilyen egyenlőtlen lesz a jogrendszer is.

A korrupció természetesen csak bizonyos fokig jogi kérdés; annyiban, hogy a jog időnként ad egy-egy merev meghatározást; az ettől eltérő viselkedés vesztegetési bűncselekménynek minősül. A korrupció valójában ennél sokkal összetettebb politikai folyamat.

Nem maga a korrupció a rossz, hanem a korrupció következményei. A korrupcióval az a fő baj, hogy a gazdasági erőforrásokat nem megfelelően használják fel. A korrupció aláássa a társadalmi bizalmat, a társadalmi, állami döntéseket pedig nem a hatékonyság szempontja befolyásolja. Ez az igazi probléma a korrupcióval, nem a morális része. A morális rombolásnak azonban megvan az a negatív következménye, hogy az emberek semmiben sem fognak hinni. Ez alááshatja a demokráciát, alááshatja a bizalmat.

– MEGJELENNEK-E MORÁLIS MEGFONTOLÁSOK A JOGALKOTÁSBAN?

– A morál individuális kategória, amely a joggal mint nagy szabályozó rendszerrel nagyon nehezen kapcsolható össze. Ha valamivel összefüggésbe hozható, az az erkölcs, amely absztrakt előírások gyűjteménye a hétköznapi nyelvére lefordítva. Hogy az erkölcsi előírásoknak megfeleljen a jog, az nagyon lényeges. Halálos ítéletet mond ki magára a jogrendszer, ha az uralkodó erkölccsel száll szembe. De a morál a jogra nem alkalmazható kategória, bár az egyén morális ellentétbe kerülhet valamely jogi előírással. A morál azt indokolná adott esetben, hogy egy férfi, akinek van egy felesége, meg egy barátnője, morális döntést hozzon: pl. kapcsolatát hozza mindkettőjük tudomására. Ez morális döntés. Az erkölcsből nem ez következik; az erkölcs nagyon merev és szigorú ebből a szempontból. Nincs második kapcsolat. A jog a társadalmi, ún. objektívált vagy objektíválódó normarendszerre odafigyel. A magán-döntésekkel, amelyek a fenti drámai helyzetekben adódnak, ahol választani kell emberek között, a jog nem törődik, úgy megy át rajtuk, mint a talajgyalu.

A morál, az erkölcs és a jogi szabályozás kapcsolata például bizonyos kábítószerrel engedélyezésével kapcsolatosan

elég élesen felvetődhet. Nyilvánvalóan morális tett az, ha valaki, aki a legalizációt, a törvényes engedélyezést helyesnek tartja, az ezt az álláspontot nyíltan képviseli. Ám ha a jog felől jön egy ilyen legalizáló üzenet, az nem morális kategóriaként értékelendő. A jogalkotó morális alapon nem képviselheti, hogy meg kell engedni a „füvet”, de ésszerűségi megfontolások alapján képviselheti ugyanezt, akkor tehát – és igazán ez a vita tárgya –, ha a legalizáció bűnözést csökkent. De mint mondtam, a törvényhozás több, mint ésszerűség. Pontosabban sokkal kevesebb, mint ésszerűség – mert sokkal több szempont érvényesül benne. És például a mai magyar uralkodó erkölcsi felfogással, melyet az ésszerűségek mellett figyelembe kell venni, ez a liberalizálás ellentétes. A törvényhozó vállalhatja azt, hogy szembe megy az erkölccsel, és ha ezzel viszonylag rövid távon sikert érne el, ha látványosan csökkenne a bűnözés, akkor utólag ezzel igazolná magát. Csakhogy ezt az átmeneti időszakot nehéz elviselni. Magyarországon mindez még nem a nyilvánosságot foglalkoztatató feszítő probléma. Valódi probléma, de nem olyan, amit a hétköznapi gondolkodás súlyos társadalmi problémának tekintene. Az Egyesült Államokban egészen más lenne a helyzet. Ott tényleg a leg súlyosabb bűnözési formák épülnek a kábítószer fogyasztására, ott tényleg hihetetlen pénzek mozognak a kábítószerrel kapcsolatban, ez az egész gazdaságot érinti, és, függetlenül a bűnözéstől, tömegek életét teszi tönkre. Ott nyilvánvalóan a hatékonysági szempontnak kellene érvényesülnie. Eddig mégsem sikerült a liberalizáló álláspontoknak felülkerekedniük, pedig nagyon magas rangú kormánytisztviselők is képviselték őket. Általában a következő héten lemondtak, mert az uralkodó erkölcsi rendbe ütökött az elképzelésük.

– A IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS A JOG KÉRDÉSEIT MOSTANÁBAN FŐKÉNT A BŰNÖZÉS NÖVEKEDÉSÉVEL KAPCSOLATBAN SZOKTÁK FELVETNI.

– A témakörben végzett összes kutatás alapján egyértelmű, hogy olyan emberek, akik egzisztenciálisan egyébként is veszélyeztetett helyzetben vannak, föl nagyjátják az őket fenyegető bűnözést. Kétségtelen, hogy például az utcai támadások jelentős része öregek ellen irányul, mert ők kevésbé képesek védekezni, bár nem túlságosan ígéretes prédák. Ám az időskoriak fenyegetettségérzése sokkal nagyobb, mint ami statisztikailag, vagy mint ami egy adott környéken indokolt lenne. A bűnözéstől való félelem és a bűnözésnek egyes számú társadalmi problémává tétele valószínűleg a társadalom alkalmazkodási nehézségeinek a jele. A társadalom széles rétegei félnek. Nem a bűnözéstől kellene félniük. A bűnözés az ő szemükben valami távoli, ismeretlen dolog, amely rendkívül jól képes mozgatni a fantáziát. Lehet mélylélektani alapon is magyarázni, milyen elfojtott képzetek alakítják a „gyilkos” képét. A „sötét” és a „gyilkos” összekapcsolása szinte közhelyszerű, de hát közhelyek irányítják a mindennapi gondolkodást. Probléma akkor adódik, amikor ezt a szorongást politikai célokra kívánják fölhasználni. Nagyon sok nyugat-európai és amerikai politikai kampány középpontjában a rendteremtés állt. Ezzel lehet választásokat nyerni; ám a bűnözés ettől nem csökken, amint a büntetések szigorításától sem. Magyarországon a bejelentett bűncselekmények aránya az elmúlt két évben nem nőtt, sőt bizonyos fokig csökkent, a félelem azonban megmaradt. Mindenki úgy gondolja, hogy folyamatosan és állandóan romlik a helyzet, miközben statisztikailag ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk. A statisztika

azonban senkin sem segít, hogyha egyszer úgy érzi, hogy meg fogják támadni, és különösen nem segít azon, akinek ellopták az autóját. Nem hiszem, hogy a magyar társadalom eróziója a klasszikus bűnözési formákból adódik. Persze ha az adócsalást és más gazdasági bűncselekményeket besoroljuk a bűnelkövetések körébe, akkor van erózió. De a hétköznapi gondolkodás – és ez az igazi probléma – ezeket egyáltalán nem így címkézi, ezek jópofa stiklik címen felmentést kapnak. Ahol a bűnözés a társadalmat valóban alááshatja, az esetleg Oroszország, de Oroszországban hihetetlen mitológija van ennek az egésznek, különösen a maffiabűnözésnek, az erőszakos bűnözésnek, és épp az ezáltal keletkeztetett félelmek, és az erre a félelemre épülő másfajta pressziók azok, amelyek aláássák a rendszert. Amikor arról beszélnek, hogy a maffia összefonódik a gazdasággal és az állammal, akkor valójában a gazdaság és az állam az, amely a maffiafélelmet használja ki arra, hogy mindenféle zsarolásokat alkalmazzon az állampolgárokkal szemben. A folyamat sokkal bonyolultabb, mint az a közhely, hogy a bűnözők előzönlötték szent Oroszországot, és emiatt ott már semmi értelme jogról beszélni.

– Milyen hatása van a „TÖRVÉNY SZIGORÁNAK”, A BÜNTETÉS EREJÉNEK?

– A jogrend hitelességét az adja meg, hogy büntetni képes. De mire való a szabadságvesztés-büntetés, amelyet egyébként azzal szoktak a humanistáknak eladni, hogy célja az emberek átnevelése és visszaillesztése a társadalomba. Emlékszem az 1950-es években íródott, de még később is használatos büntetőjogi tankönyvre, amelyben az állt, hogy a börtön „a szabad, társas élet iskolája”. Valaminek lehet az iskolája, csak úgy látszik, majd mindenki megbukik itt, mert a legtöbb börtönrendszer átjáróház, pontosabban forgóajtóval ellátott intézmény. Aki bekerült, kikerülve újra visszakerül. Szünetet okoz, de végül is nem oldja meg azt a társadalmi problémát, amelynek megoldására hivatott lenne, hogy tudniillik csökkentse a bűnözést, vagy legalábbis az egyes ún. bűnözőket visszaillesztse a társadalomba. De miért van az, hogy mégis ezt az irracionális, működésképtelen, diszfunkcionális, szörnyű intézményt tartja fenn a társadalom? Egyrészt mert sajnálja a pénzt egy jobb rendszerre. Másrészt, mert valószínűleg titokban mégsem annyira kívánja ezt a visszailleszkedést. A büntetési rendszer mögött erkölcsileg kifogásolható irracionális igény húzódik meg: a bűnösöket valójában nem akarja a társadalom visszafogadni, eszközöket végképp nem kíván erre a célra rendelkezésre bocsátani. Miért éljen jobban egy bűnöző, mint egy becsületes ember? Márpedig ha rosszabbul él, akkor aligha válhat becsületes emberré. Valószínűleg hiányzik a társadalomból a befogadási hajlandóság. A közép-európai, sőt általában az európai kultúra kirekesztésszemléletű, nem fér bele ez a visszaillesztés. Valószínűleg ez a fő oka annak, hogy a társadalom olyan intézményeket fizet, amelyek kizárólag arra jók, hogy újratermeljék a bűnözést.

– HOGYAN VETŐDIK FEL MA AZ AUTONÓMIA KÉRDÉSE?

– A jog igazán akkor van paradox helyzetben, amikor a személyes autonómiát akarja biztosítani. Tudniillik abban a pillanatban, hogy ezt pozitív eszközökkel segíti, akkor magát az autonómiát veszélyezteti. A jog Kant óta nagyon szívesen emlegeti az autonómiát, továbbá azt, hogy a méltóság központi kategória, amit a német és a magyar alkotmánybíráskodás ki is mond, de igazából nehéz ezt társadalmi-

lag elfogadott központi kategóriává tenni. Úgy tűnik, mintha lenne a jognak egy ilyen előkelő és szellemi elit része, egy korábbi terminológiával élve afféle ideológiai homlokzata, nemesvakolattal, esetleg márványborítással. A házon belül, a gangon egészen más dolgok történnek. Én szívem szerint – bár a szív érvei gyengék – hajlanék elfogadni, hogy valóban a méltóságot kell a jognak biztosítani. De ez szinte lehetetlen feladat. Ha a jog ad egy mankót vagy egy fűzőt ahhoz, hogy az emberek tudjanak egyenes tartással járni, ez visszaüt, és aláássa az autonómiát. Hasonló történik, amikor intézményeket hoznak létre, hogy azok az autonómiát biztosítsák. Ahhoz, hogy az ember sokoldalúan fejlődhesen, iskoláznia kell magát, palléroznia elméjét. Ehhez iskola kell. Honnan legyen az iskola? Majd ad az állam. De ha mindent az állam ad, beleértve mondjuk az egyetemi oktatást is, akkor miben áll a választás? Az állam majd meg fogja szabni azt is, hogy mit tanítsanak az iskolában. De ha nem szabja is meg közvetlenül, olyan mértékben függővé teszi az intézményeket, hogy – miközben autonómiát biztosít – önmaga szellemi uralmát reprodukálja. Az egyetemek természetesen csak egyik esetét képezik ennek, de ugyanígy alakulhat intézményes függőség a társadalmi szolgáltatások más területén is. Hol itt a választás? Egy ponton túl ez az egész egyre fenyegetőbbé válik, egyre sűrűbb az állami intézményeknek egy ilyen nem szándékolt, de mégis elkerülhetetlen hálójára, ami korlátozza a mozgáslehetőséget. A jog által biztosított autonómia kulturális téren egyre veszedelmesebbé válik. A szólásszabadság például elvileg egyéni kezdeményezés dolga lenne. Igen ám, de a valóságban újságot fönntartani csak gazdagok tudnak. Ez torzulást okoz az eszmék piacán. Az állam megijed, s hogy megvédje a mi autonómiánkat: 1. saját újságokat kezd nyomtatni, 2. elveszi a gazdagoktól azt a lehetőséget, hogy saját nézeteiket képviseljék. Adott politikai összefüggésben mindebből még valami jó is kiszülhet. Amikor Franciaországban megpróbálták az Hersant személyes befolyása alatt álló sajtóbirodalmat korlátozni, ez tulajdonképpen – legalábbis a baloldal számára – nagyon vonzó volt. Végül is nem sikerült nekik, az Hersant-birodalom mindent túlélt. Úgy tűnik, hogy ugyanígy túlélt a tulajdonkorlátozást Olaszországban a volt miniszterelnök médium-birodalma. Az autonómiavédelem tulajdonkorlátozásba csap át; mindez politikai színezetet kap, valaki nyer, valaki veszít; hol itt az egyéni kezdeményezés? Ki beszél itt még *egyénről*? A klasszikus személyiségvédelem, méltóságvédelem egészen más dimenziót kapott. Itt már arról van szó, hogy milyen intézményeket engedünk és milyeneket nem. És ma az igazi probléma, hogy *kinek* lehet sajtómonopóliuma. Nem az egyéni szólásszabadság a kérdés. Valaki röpiratot akar sokszorosítani a számítógépen – csak tessék! Ez már senkit sem érdekel. A kérdés az, hogy beszélhetünk-e még autonómiáról akkor, amikor egy gazdasági vagy politikai monopólium szellemi monopóliumot szerez? Mi köze ennek az autonómiához? Azok, akiknek szava tízmillió vagy százmillió nézőhöz jut el, még azok is arra hivatkoznak, hogy ők voltaképpen az egyéni önkifejezési jogukat érvényesítették. Ezeket a gondokat klasszikus fogalmakban többé már nem tudjuk kezelni. Amiből nem következik az, hogy a klasszikus gyökereket, az egyéni szólásszabadságot, az egyéni cselekvési lehetőséget nem kellene tiszteletben tartani. De a tiszteletben tartás ma minde nélkülött azt jelenti, hogy nem szabályoz az állam.

– MEGJELENTEK OLYAN MULTINACIONÁLIS GAZDASÁGI-HATALMI TÉNYEZŐK, AMELYEK VISZONYLA-

GOSSÁ TESZIK A JOGRENDDET NEMZETI KERETEK KÖZÖTT.

– A jognak kétségtelen van egy provinciális sajátága: mindig nemzeti. Az a gyakorlat, hogy egy adott állam területén csak az adott állam hozhat jogszabályokat, és csak ő érvényesítheti azokat, súlyos sebet kapott a nemzetközi legmozgékony cégek, áruk, kultúra és információ miatt. Az egyes államnak nem érdeke, hogy föllépjön a multinacionális vállalatok ellen, ha hasznot remél. Kis országoknál ez közismert jelenség: a világ hajóparkjának jelentős része pl. libériai vagy panamai. Ezek az országok kifejezetten úgy szabályoznak, hogy minél több ország hajótársasága regisztráltassa hajóit az ő jogszabályai szerint; ettől a bejegyzéstől panamai egy panamai hajó, semmi mástól. Úgy tűnik, nincs olyan átfogó érdek, amely ezeket a nemzetközi elemeket visszaszorítaná. Kétségtelen, az egyes államok belső életében egyre nagyobb súlya van ezeknek a nemzetközi eredetű elemeknek. Ez berzenkedést vált ki, pl. azért, mert nem tudnak adót szedni, vagy olyan kulturális befolyás érvényesül, amelyet nem tud az állam megakadályozni. De megvan ebben a szabadság eleme is, hiszen a műholdakon sugárzott sokféle televízióműsor hihetetlen versenyhelyzetet és sokszínűséget teremt egy államilag ellenőrzött televíziózási rendszerrel szemben, függetlenül attól, hogy a 24 csatornán is ugyanaz a szemlélet érvényesül, mint egyen. A sokszínűség az, ami kicsúszik az állami ellenőrzés alól.

Ugyanakkor ahhoz, hogy a multinacionális cégek a szerzői jogok birtokában uralkodni tudjanak, vagy ahhoz, hogy a komputerprogramok fejlődhesenek, szükséges, hogy a szerzői jogokat védjék. Ezeket pedig nem lehet védeni anélkül, hogy a nemzeti hatóságok jogvédelmet ne nyújtsanak. Ennek előfeltétele, hogy valamiféle szabályozás érvényesüljön, tehát valamilyen módon egyrészt a versenytársak egymást korlátozzák, egymásra tekintettel legyenek. Másfelől érdekük is, hogy szabályozás jöjjön létre. Ebbe be kell vonniuk a nemzeti szabályozókat, tehát az államokat, különben nem képesek kikényszeríteni a saját érdekeiket. Ha Kínában minden további nélkül meg lehet vásárolni az összes nagy programkészítő termékeit fillérékért, mi több, a kínai cégek hamis védjeggyel Európában a piacra dobják ezeket, akkor az egész rendszer összeomolhat. Tehát a rendszer maga alakít ki egy szabályozási kényszert. Azzal nem ér véget a dolog, hogy a műholdakról szabadon jön a műsor. A műholdakat is szabályozni kell, mert összeütköznek egymással például, s a különböző adások interferálhatnak egymással.

– HOGYAN KÉPES A JOG A MÁR MOST MUTATKOZÓ, DE IGAZÁN A JÖVŐBEN KIBONTAKOZÓ KÉRDÉSEKET KEZELNI; EGYÁLTALÁN MENNYIBEN KÉPES A JÖVŐVEL SZÁMOLNI?

– A jogászok általában elmúlt eseményekkel foglalkoznak, azt próbálják tisztázni, hogy mi történt, és hogyan kell azt értékelni. Ez a beállítottság maga is idejétmúlt egy olyan társadalomban, amelyben mindenkit alapvetően a jövő foglalkoztat. A jog továbbá mindenkire akar érvényesülni, a társadalom viszont egyre sokszínűbb, sokrétebb, Magyarországon is és mindenütt. Ha a középkort azt jellemezte, hogy sok kis, egymással nem érintkező csoport élt a maga rendi és rend alatti állapotában, akkor a modern társadalmat viszont valószínűleg az jellemzi, hogy rengeteg kis csoport van, és az emberek azt gondolják, hogy egyszerre több csoporthoz is tartoznak. A csoportok ráadásul egy-

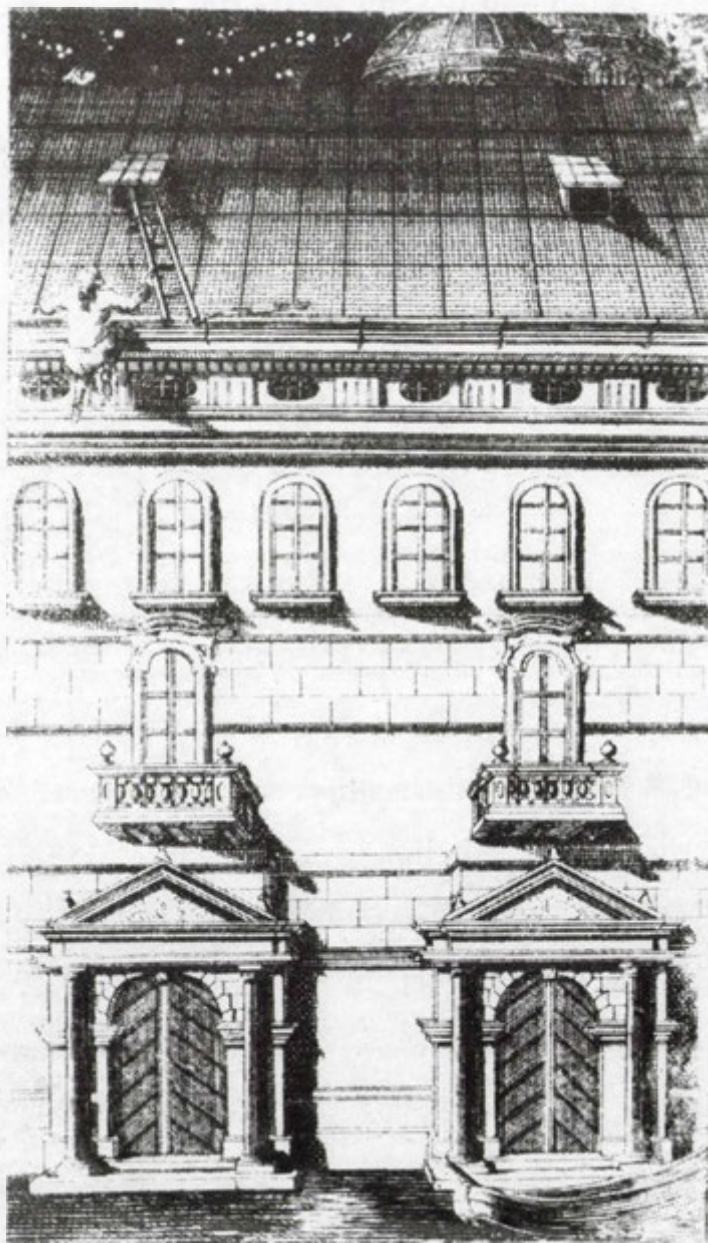
mással is érintkeznek, miközben mindegyiknek megvan a saját autonóm rendje. Ezek a rendek adott esetben ütköznek egymással. Ha a jog erre egyneműséget akar ráhúzni, akkor minden csoportot, képződményt maga ellen fordít. Hogyha az állam nem tűri a sokszínűséget, akkor ebből konfliktus lesz. Igen ám, de a sokszínűség a jog egységét és az állam egységét veszélyezteti. Elképzelhető, hogy ennek a sokszínűségnek a figyelembevétele jelenti a jövőben a legnagyobb kihívást a jog számára. Nagyon nehéz olyan jogrendet elképzelni, ahol egyszerre tilos is és meg is van engedve a kábítószer használata. A jog nem képes ilyen sokféleséget elviselni. De ha nem viseli el, akkor valakivel mindig konfliktusba kerül. Egy olyan társadalomban, ahol egyetlen értékrend érvényesül, amely nagyon homogén, akár nyelvileg, akár kulturálisan, ott kisebb a veszély. A vagyoni különbségeket viszonylag jól tudja kezelni a

jog, mert egyszerűen a hatalmasok oldalára áll; de hogy tudja kezelni azt a helyzetet, ahol a hatalmasok egy része abban érdekelt, hogy minél több kábítószer fogyasszanak, vagy minél több tulajdonjogot védjenek, míg más hatalmasok az ellenkezőjében?

– *MILYEN FOLYAMATOK VESZÉLYEZTETIK MA A JOGRENDET?*

– Súlyos félreértés azt hinni, hogy csak a cipész ért a cipőhöz. A cipő vásárlója viszont igenis meg tudja mondani, hogy hol szorítja a cipő. Nem lehet a cipészek országos egyesületére bízni, hogy eldöntsék, mi a jó cipő, mi nem az. Noha kétségkívül csak ők tudnak cipőt gyártani.

A BESZÉLGETŐTÁRS MONORY M. ANDRÁS
ÉS TILLMANN J. A. VOLT

CASANOVA, a szerelmes és az író, CASANOVA, a filozófus és kalandor,
CASANOVA, a nagy utazó és emlékiratíró, CASANOVA betegségei, a
CASANOVA-mítosz az irodalomban és a filmvászonon, a CASANOVA-szöveg
átírásai és fordításai...

Minderről hallhat a
CASANOVA-KONFERENCIÁN

1995. december 14-től 16-ig
a budapesti Francia Intézetben
(1011 Budapest, Fő u. 17.)

A legkiválóbb európai CASANOVA-szakértők részvételével
három nyelven folynak majd az előadások és viták:
franciául, olaszul és magyarul,
de állandó szinkrontolmácsolással!

1995. december 14., csütörtök délután 1530-tól
1995. december 16, szombat délig tart a konferencia

Estéenként 19 órai kezdettel filmvetítések

FILMMŰSOR

- december 13: Volkoff némafilmje Casanováról (1927)
- december 14: Fellini Casanovája (1976)
- december 15: Comencini: A kamasz Casanova Velencében (1969)
- december 18: Ettore Scola: A postakocsi, I–II. (1981)
- december 19: Alain Delon mint Casanova: Casanova hazatérése (1991)

Részletes felvilágosítást nyújt a műsorokról a Francia Intézet Titkársága: 202-1133.

Delegáló demokrácia

GUILLERMO O'DONNELL

Az alábbiakban egy „új állatfaj” mutatkozik be, a létező demokráciáknak egy olyan típusát, amelynek az elméletét még nem alkották meg. Amint az gyakran megtörténik, ez az állatfaj sokban hasonlít a már ismertekre. Mégis azt hiszem, hogy a különbségek elég jelentősek ahhoz, hogy érdemes legyen próbálkozni.

A demokratikus átalakulással és a demokrácia konszolidációjával foglalkozó kutatók több ízben rámutattak, hogy – miután helytelen azt feltételezni, hogy e folyamatok azonos végeredményre vezetnek – szükségünk van a demokráciák tipológiájára. Volt már néhány érdekes próbálkozás, mely a demokratizálás következményeit taglalta.¹ Az én kutatásom azt sugallja, hogy a demokrácia különböző típusainál nem a megelőző tekintélyelvi rendszerek vagy az átmenet folyamata a döntő. Helyettük, azt hiszem, a hosszú távú történelmi tényezőkre kell figyelnünk és azokra a társadalmi-gazdasági problémákra a súlyosságára, amelyeket az újonnan beiktatott demokratikus kormányok örökölnek.

Hadd fejtsem ki érveimet fő vonalaiban: 1. A demokrácia meglévő elméletei és tipológiái a fejlett országok *képviselői* demokráciájára vonatkoznak. 2. Egyes új demokráciák (Argentína, Brazília, Peru, Ecuador, Bolívia, a Fülöp-szigetek, Dél-Korea és számos posztkommunista ország) abban az értelemben demokráciák, hogy kielégítik Robert Dahlnak a poliarchiára adott meghatározását.² 3. Ugyanakkor nem képviselői demokráciák – és nem is afelé haladnak; olyan jellemvonásokkal rendelkeznek, melyek alapján hajlamos vagyok őket *delegáló* demokráciáknak (DD) nevezni. 4. A DD-k nem megállapodott (vagyis intézményesült) demokráciák, de azért *tartósak* lehetnek. Számos esetben semmi jelét nem tapasztaljuk sem a tekintélyuralmi rendszerhez való visszatérésnek, sem a képviselői demokrácia irányába történő előrehaladásnak. 5. A mély társadalmi és gazdasági válság, melyet ezen országok többsége tekintélyuralmi elődeitől örökölt, a politikai hatalom gyakorlásának olyan elveit és gyakorlatát erősíti, mely a delegáló és nem a képviselői demokrácia irányába mutat.

A fenti érvelés az alábbi megfontolásokon alapul:³

A) A demokratikusan megválasztott kormányzat beiktatása megnyitja az utat egy „második átmenet” előtt, mely gyakran hosszabb és bonyolultabb, mint a tekintélyuralmi rendszert felváltó első átmenet.

B) Ez a második átmenet a demokratikusan megválasz-

tott kormánytól az intézményesült, megszilárdult demokratikus rezsim felé tart.

C) Semmi nem garantálja azonban, hogy ez a második átmenet bekövetkezik. A fiatal demokráciák visszaeshetnek a tekintélyelvi kormányzásba, vagy megrekedhetnek egy gyenge, bizonytalan állapotban. Ez a helyzet tartósulhat anélkül, hogy a demokrácia intézményesült formái előtt szabadabbá válna az út.

D) A második átmenet sikere szempontjából a döntő tényező az, hogy kiépülnek-e azok az intézmények, melyek a politikai hatalom működésében a fontos elágazási pontokat testesítik meg.

E) Hogy ez bekövetkezzen, a kormányzati politikának és a különböző politikai tényezők stratégiáinak fel kell ismerniük, hogy a demokratikus intézmények kiépítése elsőrendű közös érdek. A sikeres esetek a nagy támogatottságot élvező politikai vezetők széles körű koalícióján alapulnak, akik nagy gondot fordítanak a demokratikus politikai intézmények létrehozására és megerősítésére. Ezek az intézmények pedig megkönnyítik a tekintélyuralmi rendszertől örökölt társadalmi és gazdasági problémák megoldásait. Ez volt a helyzet Spanyolországban, Portugáliában (bár nem közvetlenül a demokrácia beiktatását követően), Uruguayban és Chilében.

F) Ezzel szemben a delegáló demokrácia korábban említett esetei nem eredményeztek sem intézményi haladást, sem kellő kormányzati hatékonyságot a válságok kezelésében.

Az intézményekről

Az intézmények az emberi interakció olyan szabályozott formái, melyek a társadalmi szereplők által ismertek, gyakoroltak és elfogadottak (bár nem feltétlenül megköveteltek). E formákról feltételezzük, hogy formálisan vagy informálisan rögzített szabályok és normák szerint továbbélnek. Néha, bár nem szükségképpen, az intézmények formális szervezetté alakulnak: megtestesülnek épületekben, pecsétekben, rituálékban és személyekben, akiket szerepük felhatalmaz rá, hogy a szervezet „nevében” beszéljenek.

Az alábbiakban az intézmények egy fajtájával, a *demokratikus* intézményekkel foglalkozom. A demokratikus intézmények politikai intézmények. Felismerhető, közvetlen kapcsolatban vannak a politika főbb témáival: egy adott igazgatási egység kötelező döntéseinek meghozatalával, a döntéshozó szerepekhez való hozzáférés csatornáival, s e

A cikk a *Journal of Democracy* 1994/1. számában jelent meg.

hozzáféréssel kapcsolatos érdekek és identitások alakításával.

Egyes politikai intézmények formális szervezetek, melyek hozzátartoznak a poliarchia alkotmányos hálózatához: ilyenek a parlament, az igazságszolgáltatás, a politikai pártok. Mások, mint a tiszta választások, időszakosan léteznek, ám nem kevésbé fontosak. A fő kérdés az, hogy miként működnek ezek az intézmények: valóban fontos elágazási pontjai-e a befolyás, a hatalom, a politika áramlatainak? És ha nem, mi következik ebből a politikai folyamatra nézve?

Egy működőképes intézményi berendezkedés jellemvonásai az alábbiak:

1. Az intézmények magukba foglalnak és egyúttal kizárnak. Ők határozzák meg, hogy mely szereplők, milyen erőforrások, igények, eljárások alapján lehetnek érvényes résztvevői a döntések meghozatalának és megvalósításának. Ezek a kritériumok szükségszerűen szelektívek: bizonyos szereplők számára kedvezőek; másokat átalakulásra készítetnek, hogy megfeleljenek nekik; ismét mások számára pedig elfogadhatatlanok. Az intézmény terjedelmét az határozza meg, hogy milyen mértékben foglalja magába vagy zárja ki a számára potenciálisan mérvadó szereplőket.

2. Az intézmények alakítják a politikai alternatívák valószínűségieloszlását. Mint Adam Przeworski megállapította, az intézmények csak bizonyos szereplőkkel és erőforrásokkal „dolgoznak”, és ezt meghatározott szabályok szerint teszik.⁴ Ez szabja meg a megvalósítható alternatívák körét és bekövetkezésük valószínűségét. A demokratikus intézmények például kizárják az erővel való fenyegetőzést. Másfelől a szavazás egyetemességére alapozott demokratikus intézmények, mint Philippe Schmitter és Wolfgang Streeck megállapította, nem túl sikeresek, ha a szavazók preferenciáinak erejét akarjuk mérni.⁵ Az érdek-képviselői intézmények könnyebben dolgoznak a preferenciák erősségével, bár ez a választás és az állampolgárság egyetemes elveinek és gyakran a döntéshozatal demokratikus feltételeinek a rovására valósul meg.

3. Az intézmények hajlamosak összevonni a cselekvési szinteket és a velük kölcsönhatásban álló szereplők szervezeteit. Az intézmények által kialakított szabályok hatással vannak a szereplők stratégiai döntéseinek aggregációs szintjére, és igyekeznek növelni a kedvező alternatívák valószínűségét. Az intézmények, vagy inkább azok a személyek, akik vezetik őket, csak korlátozott információfeldolgozó és megfigyelőképességgel rendelkeznek. Következésképp szeretnének egyszerre csak kevés szereplővel és kérdéssel foglalkozni.⁶ Ez az aggregációra irányuló törekvés is indokolja az intézmények kizáró jellegét.

4. Az intézmények a képviselőket sajátos mintáit hozták létre. Arra törekszenek, hogy a választókörzetükben megfogalmazódó számtalan véleményt néhány olyan véleményre alakítsák át, melyek reprezentatívnak tűnnek. A képviselőt magában foglalja egyfelől annak elismert jogát, hogy mások nevében beszéljünk, másfelől annak a képességét, hogy elérjük a képviselői döntések elfogadását azokkal, akiket képviselünk. Amennyiben ez a képesség érvényesül és a játékszabályokat betartják, az intézmények és azok képviselői érdekeltek a kölcsönös együttműködésben.

5. Az intézmények stabilizálják a szereplőket/képviselő-

ket és azok várakozásait. Az intézményi vezetők és képviselők bizonyos meghatározott magatartásformákat várnak azokról a szereplőktől, akikkel remélhetően a kölcsönös kapcsolataik során újra találkozni fognak. Egyes szereplők talán nem szívesen veszik a magatartási lehetőségeknek ezt a leszűkítését, de belátják, hogy e várakozások meghiúsulása káros lehet. Ez az a pont, amikor az intézmény (ami lehet formalizált szervezet is) erős. Az intézmény egyensúlyban van; senkinek nem érdeke, hogy megváltoztassa, legfeljebb apró lépésekben és lényegében kölcsönös egyetértésre építve.

6. Az intézmények kitágítják a szereplők időhorizontját. A stabilizálásnak van egy idődimenziója: a szereplők intézményes kapcsolatai a várakozások szerint a jövőben is folytatódhatnak a szereplők változatlan (vagy lassan és előre jelezhető módon változó) körében. Ez, továbbá a képviselő és az ellenőrzés magas szinten történő aggregálása az alapja annak a „versengő együttműködésnek”, mely az intézményesült demokráciákat jellemzi: a fogoly-dilemmák kiküszöbölhetőek,⁷ az alku könnyebbé válik, hosszabb távon kompromisszumos eredmények születhetnek, és a különböző kérdések egymás utáni tárgyalása az egyébként elfogadhatatlan napirendeket is kezelhetővé teszi. Ez megerősíti a szereplők eltökéltségét, hogy egymást érvényes tárgyalópartnereknek fogadják el, és növeli azt az értéket, amelyet a kölcsönös kapcsolataikat alakító intézményeknek tulajdonítanak. Ez az „angyal kör” akkor zárul be, amikor a demokratikus intézmények nem csupán célszerű hatáskörre és erőre, de a sokirányú és stabil kapcsolatok kellő sűrűségére is szert tesznek. Ez a szóban forgó intézményeket az általános politikai folyamat fontos döntési pontjaivá teszi és ily módon konszolidált, intézményesített demokrácia jön létre.

Az intézményesülésnek kétségtelenül súlyos költségei is vannak – nem csupán bizonyos szereplők és témák kizárása miatt, hanem a bürokratizálás és az analom nagyon is valóságos, visszatérő rémképe miatt is. Az intézményesülés alternatívája azonban az lenne, hogy a társadalmi és politikai élet elsüllyed egy hatalmas fogoly-dilemma poklában.

A nem intézményesült demokráciát a politikai intézmények korlátozott hatásköre, gyengesége és ritka volta jellemzi. A jól működő intézmények helyét más, nem formalizált, de erős tevékenységi formák foglalják el – a klientelizmus, a nepotizmus, a korrupció.

A delegáló demokrácia jellemzői

A delegáló demokrácia azon a feltevésen alapul, hogy bárki nyeri is meg az elnökválasztást, az jogosult úgy kormányozni, ahogyan jónak látja, csupán a létező hatalmi viszonyok kemény tényei és az alkotmányosan lehatárolt hivatali idő korlátozzák. Az elnök a nemzet megtestesülése, érdekeinek fő letéteményese és meghatározója. Kormányának politikája nem kell hogy hasonlítson a választási kampány során tett ígéretekre – vagy nem arra hatalmazták fel az elnököt, hogy úgy kormányozzon, ahogy jónak látja? Minthogy ez az apafigura a feltevések szerint az egész nemzetről gondoskodik, politikai bázisát egy mozgalom kell hogy képezze. Egy mozgalom, mely a feltevések szerint fi-

nom rezonanciával küzdi le a széthúzását, a pártokhoz kötődő konfliktusokat. Tipikus esetben a DD-k nyertes elnökjelöltjei a politikai pártokon és szervezett érdekeken felülállóknak mutatják magukat. Hogy is lehetne ez másképp olyasvalaki esetében, aki az egész nemzetet testesíti meg? E nézet szerint a többi intézmény – a bíróságok és törvényhozó testületek például – zavaró tényezők, melyeknek csak az a szerepük, hogy otthon és külföldön az elnöki rendszer demokratikus vonásait megtestesítsék.

A delegáló demokrácia nem ellentétes a demokratikus hagyományokkal. Demokratikusabb, bár kevésbé liberális, mint a képviseleti demokrácia. A DD-kben erős a többségi elv. Tiszta választásokon alakítják ki azt a többséget, mely azután felhatalmaz valakit, hogy néhány évig a nemzet legfőbb érdekeinek megtestesítője és értelmezője legyen. A DD gyakran használ olyan eszközöket, mint a kétfordulós szavazás, ha a választások első fordulójában nem sikerül világos többséget kialakítani.⁸ E többségre azért van szükség, hogy a legitim delegálás mítosza fenntartható legyen. Továbbá a DD erősen individualista, de nem a hobbesi, hanem a locke-i értelemben: a választók a feltevések szerint önazonosságuktól és hovatartozásuktól függetlenül azt választják meg, aki a legalkalmasabb rá, hogy felelősséget vállaljon az ország sorsáért. A választások a DD-kben érzelmeiktől fűtött, nagy jelentőségű események: a jelöltek azért versengenek, hogy – a meztelen, nem intézményesült hatalmi viszonyokat leszámítva – gyakorlatilag minden korlátozástól mentesen uralkodhassanak. A választásokat követően a szavazók/delegálók a várakozások szerint passzív, de lelkes hallgatói mindannak, amit az elnök tesz.

A végrehajtó hatalom kialakításában megnyilvánuló szélsőséges individualizmus jól megfér a Leviathan szervességével. A nemzet és „autentikus” politikai kifejeződése, a vezető és az ő „mozgalma” élő szervezetként jelenik meg.⁹ A vezetőnek meg kell gyógyítania a nemzetet azzal, hogy szétszórt darabjait harmonikus egységbe forrasztja. Minthogy a politikai szféra széttzilárdott, és mivel az uralkodó vélemények csak ezt a széttöredezettséget termelik újra, a delegálás magában foglalja annak jogát (és kötelességét), hogy esetenként beadják a keserű pirulát, mely helyreállítja a nemzet egészségét. Ebben az eszmekörben magától értetődő, hogy csak a fej az, aki tud: az elnök és legmegbízhatóbb tanácsadói jelentik a politika alfáját és ómegáját. Továbbá: a nemzet problémáit csak kifejezetten technikai szellemben lehet megoldani. A technikusok (technokraták), különösen a gazdaságpolitikában, elnöki védelemben kell hogy részeshüljenek a társadalom különböző érdekcsoportjaival szemben. Ugyanakkor az is „nyilvánvaló”, hogy az ellenállást – jöjjön bár a parlamenttől, a politikai pártoktól, az érdekcsoportoktól vagy az utca emberétől – figyelmen kívül kell hagyni. Az organikus beszédmód nehezen egyeztethető össze a technokraták száraz érveivel, de a delegálás mítosza ezzel kiteljesedik: az elnök elszigeteli magát a legtöbb politikai intézménytől és szervezett érdekcsoporttól, és egyedül viseli a felelősséget politikájának minden sikeréért és kudarcáért.

Az organikus és technokrata elképzeléseknek ez a sajátos keveréke minden újabb bürokratikus-tekintélyelvű rendszerben jelen van. Bár (az organikus metaforák kivételével) a nyelvezet eltérő, ezek az elképzelések a kommu-

nista rendszerekben is megfigyelhetők. De lényeges eltérések is tapasztalhatók e rendszerek és a DD-k között. A DD-kben a pártok, a parlament és a sajtó általában szabadon fogalmaznak meg kritikájukat. Néha a bíróságok, a végrehajtó hatalom által „formális joginak” minősített érvekre hivatkozva megakadályozzák az alkotmányellenes politikát. A munkavállalók és a munkaadók szervezetei gyakran hangosan tiltakoznak. A párt (vagy koalíció), mely az elnököt megválasztotta, kétségbeesik népszerűségének csökkenése láttán, és megtagadja a támogatást az elnök által „nyakába varrt” politikától. Ez növeli az elnök politikai elszigeteltségét, nehézségeit a stabil törvényhozói koalíció kialakításában, és hajlamát arra, hogy megkerülje, figyelmen kívül hagyja, korrumpálja a parlamentet és a többi politikai intézményt.

Vajon mi különbözteti meg a képviseleti demokráciát delegáló testvérétől? A képviselet szükségképpen tartalmazza a delegálás egyes elemeit: bizonyos eljárások segítségével a közösség felhatalmaz bizonyos egyéneket, hogy a nevében szóljanak, és hogy végső soron elkötelezzék a közösséget amellett, amit a képviselő elhatároz. Következésképp a képviselet és a delegálás nem szöges ellentétei egymásnak. Nem mindig könnyű éles különbséget tenni a demokrácia olyan típusai között, amelyek a „képviseleti delegálás” köré szerveződnek, meg azok között, amelyekben a delegálás eleme elhomályosítja a képviseletét.

A képviselet az elszámoltathatóság mozzanatát is magában foglalja: a képviselők valami módon felelnek tetteikért azok előtt, akiknek a nevében szólnak. Az intézményesült demokráciákban az elszámoltathatóság nem csupán vertikálisan érvényesül, a választott tisztviselőket a szavazóurna előtt téve felelőssé, hanem horizontálisan is, viszonylag autonóm intézmények hálózatán keresztül, melyek megkérdőjelezhetik, végső soron megbüntethetik egy adott tisztségviselő helytelen hatalomgyakorlását. A képviselet és az elszámoltathatóság elve testesíti meg a demokrácia republikánus felfogását, mely a tisztségviselők közösségi és magánérdekei közti szigorú különbségtételt is magában foglalja. Delegáló demokráciákban a horizontális képviselet rendkívül gyenge, esetleg nem is létezik. Miután a delegált elnökök a horizontális elszámoltathatóságot lehetővé tevő intézményeket „küldetésüket” akadályozó tényezőkné tekintik, fáradhatatlanul igyekeznek meggátolni azok kialakulását.

Vegyünk észre, hogy ami itt számít, az nem a – választott vagy kinevezett – tisztségviselők értékei és hiedelmei, hanem az, hogy ezek az intézményes hatalmi kapcsolatok hálózatába ágyazódnak be. Minthogy ezek a kapcsolatok mozgósíthatók a büntetés kikényszerítésére, a racionális szereplők számításba veszik a várható költségeket, amikor a helytelen magatartás lehetőségeit mérlelik. Természetesen a kölcsönös felelősség rendszere mindenütt rengeteg kívánnivalót hagy maga után. Egyértelműnek látszik azonban, hogy bizonyos magatartásmódok szabályszerű működése sokkal erősebben befolyásolja a szereplők magatartását képviseleti demokráciákban, mint delegáló demokráciákban. Az intézmények igenis számítanak, különösen amikor nem az erős intézmények különböző rendszereit hasonlítjuk össze egymással, hanem erős intézményeket rendkívül gyenge vagy nem létező intézményekkel.

Mivel a politikát egy sor viszonylag autonóm erő csinálja, a döntéshozatal a képviselői demokráciákban lassú, kis lépésekben folyik, esetenként meg is hiúsul. Ennek ellenére ez a politika be van oltva a súlyos hibák ellen, és viszonylag jók az esélyei a megvalósulásra, továbbá a hibákért viselt felelősség széles körben oszlik meg. Mint említettük, a DD gyengén intézményesült, és legjobb esetben is közömbös a politika intézményesülésével szemben. A DD az elnöknek megadja azt a nyilvánvaló előnyt, hogy gyakorlatilag mentes legyen a horizontális elszámoltathatóságtól. A DD-nek megvan az a további látszólagos előnye, hogy lehetővé teszi a gyors politikai döntéshozatalt, de csak nagyobb hibák, a kockázatos kivitelezés és az eredményért viselt felelősségnek az elnökre „telepítése” árán. Nem meglepő módon a DD-ben az elnökök népszerűsége erőteljesen ingadozik: egyik nap a sors rendelte megváltóknak tekintik őket, másnap pedig úgy átkozzák, ahogy csak bukott isteneket szokás.

Ákár a kultúrának, a hagyománynak, akár a történelem formálta tanulási folyamatnak köszönhetően, a delegáló demokrácia népszavazási „hajlama” a legtöbb latin-amerikai (és számos posztkommunista, ázsiai és afrikai) országban felfedezhető volt jóval a jelenlegi válság előtt. Az uralomnak ezt a fajtáját a parancsuralmi rendszerek részeként tanulmányozták, olyan címszavakkal, mint cazarizmus, bonapartizmus, *caudillismo*, populizmus stb. Pedig látni kellene benne a demokráciának egy sajátos fajtáját is, mely érdekes módon különbözik is a tekintélyuralmi formáktól, meg át is fedi őket.

Példák a múltból

A jelenlegit megelőző demokratizálási hullám a második világháborút követően következett be, amikor a szövetséges hatalmak kényszerítették rá a demokráciát a legyőzött Németországra, Olaszországra, Japánra és bizonyos mértékig Ausztriára. Az így kialakuló feltételek erősen különböztek attól, amit ma Latin-Amerikában és a posztkommunista országokban tapasztalunk: 1. A háború okozta pusztítás nyomán az emberek gazdasági elvárásai mérsékeltek voltak. 2. Masszív tőkeinjekcióra került sor elsősorban, bár nem kizárólagosan a Marshall-terv keretében (például Németországnak elengedték külföldi adósságait). 3. Ennek következtében a bővülő világ gazdaság segítségével a volt tengelyhatalmak hamar magas növekedési ütemeket értek el. Nem egyedül ezek a tényezők hatottak, de nagymértékben elősegítették a demokrácia megszilárdulását ezekben az országokban. Ugyanezek a tényezők hozzájárultak a politikai stabilitáshoz és stabil politikai koalíciók kialakulásához is: húsz évbe telt, amíg a kormányzó párt Németországban megváltozott, Olaszország, illetve Japán domináns pártjai pedig közel fél évszázadon keresztül megtartották pozíciójukat.

Ezzel szemben a hetvenes és nyolcvanas évek átmenetében – híven ahhoz a sokkal kevésbé kedvező környezethez, amelyben létrejöttek – a tekintélyuralmi rendszer bukását követő első választásokon aratott győzelem azt jelentette a demokráciák számára, hogy a győztes párt a következő választásokon vereséget fog szenvedni – ha nem tűnik el gyakorlatilag. Ez történt Spanyolországban, Portugáliában, Görögországban, Argentínában, Bolíviában, Braziliában, Ecuadorban, Peruban, Uruguayban, Koreában, a Fülöp-szigeteken. Ez az általános minta jelentős kü-

lönbségekkel érvényesül, ami az új kormányok társadalmi és gazdasági teljesítményét illeti. Ezen országok többsége súlyos társadalmi-gazdasági nehézségeket örökölt az előző tekintélyuralmi rendszerektől, és komolyan érintették őket a hetvenes-kora nyolcvanas évek világméretű gazdasági problémái. Azonban bármennyire súlyosak voltak is a hetvenes évek Dél-Európájának gazdasági problémái, enyhének tűnnek, ha az újonnan demokratizálódott poszt-kommunista és latin-amerikai országokat süjtőkkel hasonlítjuk össze őket (talán Chile az egyetlen – részleges – kivétel). Az igen magas infláció, a gazdasági stagnálás, az állam súlyos pénzügyi válsága, a hatalmas külföldi és belső államadósság, a szociálpolitika és a jóléti intézmények hirtelen romlása mind ennek a válságnak sajátos aspektusai.

Persze a latin-amerikai országok között is vannak jelentős különbségek. A Sanguinetti elnök vezette első demokratikus kormány idején az uruguayi gazdaság meglehetősen jól működött: az infláció évi rátája három számjegyre csökkent, miközben a GNP, a beruházások, a reálbér egyre nőtt. A kormány fokozatos gazdaságpolitikát folytatott többnyire egyetértve a parlamenttel és a különböző érdekcsoportokkal. Chile Aylwin elnök alatt ugyanezt az utat követte. Ezzel szemben Argentína, Brazília és Peru drasztikus és meglepő gazdasági stabilizációs „csomagokra” szavazott: Argentína az Austral-tervre, Brazília a Cruzado-tervre, Peru pedig az Inti-tervre. Bolívia is elfogadott egy hasonló stabilizációs csomagot a nyolcvanas években. Bár ez a program – amely a többiekénél közelebb állt a nemzetközi pénzügyi javaslatokhoz – sok dicséretben részesült az infláció megfékezésében elért sikeréért, a GNP és a beruházások növekedése erőtlen maradt. Továbbá: az a brutalitás, amellyel a program elleni munkástiltakozásokat elnyomták, aligha tekinthető demokratikusnak.

Ezek a „csomagok” katasztrofálisak voltak. Egyet sem oldottak meg az örökölt problémák közül; sőt nehéz akár egyet is találni, amelyet nem súlyosbítottak. Nézeteltérés van a tekintetben, hogy ezek a programok eleve helytelenek voltak, vagy csupán kijavítható hibák terhelték őket, esetleg helyesek voltak, csak külső politikai tényezők lehetetlenné tették őket. Bármint legyen is, világos, hogy ezen kudarcok megerősítették Chile demokratikus vezetőit elhatározásukban, hogy elkerik ezt a pusztulásba vivő utat. Ez teszi Uruguayt – azt az országot, mely a tekintélyuralmi rendszertől egy, az Argentínától vagy Braziliától nem sokban különböző helyzetet örökölt – olyan érdekes esetté. Miért nem fogadott el az uruguayi kormány is egy saját stabilizációs csomagot, különösen az Austral- és a Cruzado-tervek első fázisait kísérő eufória hangulatában? Talán mert Sanguinetti elnök és munkatársai okosabbak vagy jobban informáltak voltak, mint argentin, brazil vagy perui társaik? Talán nem. A különbség az volt, hogy Uruguay újdemokratizálással kísérletezett, a parlament rögtön hatékonyan kezdett dolgozni, mihelyt a demokráciát helyreállították. Szembesülve egy erősen intézményesült törvényhozással és egy sor alkotmányos korláttal és történelmileg meggyökeresedett gyakorlattal, egyetlen uruguayi elnök sem maradhatott volna meg, ha drasztikus stabilizációs csomagot hirdet. Uruguayban e csomagok megvalósításához az elnöknek meg kell szereznie a parlament hozzájárulását. Ez azt jelenti, hogy tárgyalni kell nemcsak a pártokkal és a törvényhozókkal,

de a szervezett érdekcsoportokkal is. Következésképp: leg-
rangosabb tagjainak valószínű preferenciái ellenére, az
uruguayi kormány gazdaságpolitikája eleve arra volt „ítél-
ve”, hogy fokozatos legyen, és csak nagyon szerény célokat
tűzön ki. Ha Uruguayt tekintjük – vagy újabban Chilet
–, tapasztalhatjuk, hogy mi a különbség aközött, ha ren-
delkezünk az intézményesült hatalom hálózatával, a politi-
kacsinalás folyamatának ezzel a szövetével, vagy ha nem.
Más szavakkal: ez a különbség a képviselői és a delegáló
demokrácia között.

A válság ciklusa

Most a delegáló demokrácia bizonyos dél-amerikai eseteit
veszem sorra: Argentínát, Brazíliát, Perut. Nincs rá szük-
ség, hogy belemenjünk ezen országok tekintélyuralmi re-
zsimektől örökölt válságainak részleteibe. Egy ilyen vál-
ság a sürgősség érzetét kelti, ami termékeny talaja a delega-
tív hajlamok kivirulásának. Problémák és követelések
halmozódnak fel a gyakorlatlan kormányok előtt, melyek
kénytelenek gyenge és rosszul szervezett (ha nem egye-
sen illojális) bürokráciákkal dolgozni. Az elnökök, mikor
megválasztják őket, azt ígéri, hogy lévén erősek, bátrak,
pártok és érdekek felett állók, egyszóval machók – meg-
mentik az országot. A „nemzetmentők kormánya” (*salva-
dores de la patria*) az övék. Ez elvezet a politikacsinalás
„mágikus” stílusához: a delegatív „mandátum”, amit állító-
lag a többségtől kaptak, az erős politikai akarat, a techni-
kai tudás elegendő a megváltó misszió beteljesítésére – a
„csomag” már csak ráadás.

Mennél tovább tart, és mennél mélyebb a válság, és
minél kisebb a bizalom, hogy a kormány képes megoldani
azt, annál ésszerűbb, ha mindenki 1. önérdékét szem előtt
tartva cselekszik, különösen azon állami szervek irányá-
ban, melyek segíthetnek enyhíteni a válság egy adott csop-
portra vagy szektorra nehezedő következményeit (tovább
gyengítve és korrumpálva ezáltal az államapparátust); 2.
rendkívül rövid időre kalkulál; és 3. felteszi, hogy min-
denki más is ugyanezt teszi. Röviden: általános a tüleke-
dés a szűk, rövid távú előnyökért. Ez a fogoly-dilemma
pont az ellenkezője annak, ahogy a demokratikus intézmé-
nyek birkóznak meg a sürgető nemzeti problémákkal.

Amikor a kezdeti remények elszállnak, és az első csomag
megbuknak, a politikával, a politikásokkal és a kormá-
nnyal való elégedetlenség válik általánossá. Amennyi-
ben a kormányok meg kívánják tartani tömegtámogatásu-
kat, meg kell fékezniük az inflációt, és olyan szociálpoliti-
kát kell megvalósítani, mely megmutatja, hogy bár nem
tudják gyorsan megoldani a mélyen fekvő problémákat,
legalább szívükön viselik a szegények és – ami politikailag
még fontosabb – az újonnan elszegényedett középosztályok
érdekeit. Bármilyen minimálisnak tűnik ez, nem is olyan
könnyű dolog. A két célt rendkívül nehéz összehangolni,
legalábbis rövid távon – ám az ilyen gyenge kormányok
számára csak a rövid táv az, ami számít.

A kormányok tartós tömeg-
támogatást szeretnének, a politikusok pedig újjáválasztá-
sukra törekednek. Csak ha a fenti problémák egy elnöki
terminuson belül megoldhatók, lesz a választási siker ál-
dás, nem pedig átok. Hogyan lehet megnyerni ilyen hely-

zetben a választásokat, és kormányozni, miután megnyer-
ték? Nyilvánvalóan úgy – bár ez rombolja a demokráciát
megszilárdító bizalmat –, hogy más mondanak a kampány
időszakában, mint a hivatalba lépés után. Természetesen
az intézményesült demokráciák sincsenek beoltva ez ellen
a trükk ellen, de a következmények rombolóbbak akkor,
ha kevés és gyenge intézménnyel van dolgunk. Elnökök
nyertek már választást Argentínában, Bolíviában, Ecu-
dorban, Peruban úgy, hogy expanzív gazdaságpolitikát
ígértek, és mindenféle jót, ami vele jár, hogy azután rövid-
del a hivatalba lépésük után szigorú stabilizációs csomagot
hirdessenek meg. Bármilyen legyen is az előnye az ilyen politi-
kának, meglepetésszerű elfogadása nem sok jót jelent az
általános bizalom szempontjából, különösen ha az a köz-
vetlen és leglátványosabb hatásuk, hogy tovább csökken-
tik a népesség nagy részének már amúgy is alacsony élet-
színvonalát.

Ezen túlmenően a pártok és a parlament látszólagos ki-
zárása ilyen nagy horderejű döntésekből számos kellemet-
len következménnyel jár. Először is, amikor a végrehajtó
hatalom végül rákényszerül arra, hogy a törvényhozás tá-
mogatását kérje, egy olyan, megbántott parlamenttel ta-
lálja szembe magát, mely nem érez felelősséget azért a poli-
tikáért, melynek kialakításában nem volt része. Másod-
szor, a parlamentet tovább gyengíti a saját maga ellenséges
és közömbös magatartása, párosulva a kormány nyilvános
bírálatával, mely a törvényhozók lassúságát és „felelőtlen-
ségét” kárhóztatja. Harmadszor, ezek a civakodások erőtel-
jesen csökkentik minden párt és politikus tekintélyét,
amint azt számos latin-amerikai és posztkommunista or-
szág közvélemény-kutatásai bizonyítják. Végül, az intéz-
mények effajta gyengesége egyre nehezebbé teszi a csomag
bukását ellensúlyozó mágikus megoldást: a társadalmi-gaz-
dasági megállapodást.

A mindenhatóságtól az impotenciáig

Ha figyelembe vesszük, hogy a delegálás logikája egyben
azt jelenti, hogy a végrehajtó hatalom semmit nem tesz az
igazságszolgáltatás erősítésére, az autonóm intézmények
hiánya hihetetlen felelősséget ró az elnökre. Emlékezzünk,
hogy a tipikus elnökjelölt a DD-ben azzal nyeri meg a vá-
lasztást, hogy az ország megmentését ígéri lényegében ál-
dozatok nélkül, mégis hamarosan olyan politikára kénye-
szerül, mely súlyos terheket ró a lakosság széles rétegeire.
Az eredmény egy sajátos keveréke a kormányzati minden-
hatóságnak és az impotenciának. A mindenhatóság az első
politikai csomag látványos beiktatásával kezdődik, és e
csomagok megvalósítását szolgáló kapkodó döntésekkel,
majd – elkerülhetetlenül – ezek számos nem kívánt követ-
kezményének kiigazításával folytatódik. Az érem másik ol-
dala a hihetetlen gyengeség abban, hogy e döntéseket a
társadalom tartós szabályaiavá tegyék.

Mint említettük, az intéz-
ményes demokráciák lassúak a döntéshozatalban. Mihelyt
azonban a döntéseket meghozták, azok megvalósításának a
valószínűsége megnő. A DD-kben ezzel szemben döntés-
hozatali dühöt tapasztalunk. Latin-Amerikában ezt *decre-
tismo*-nak nevezik, mert az ilyen, sietve meghozott, egyol-

dalú végrehajtói rendeletek nagy valószínűséggel sértenek fontos és politikailag mozgósítható érdekeket, és ezért nem valószínű, hogy meg is valósulnak. A súlyos válság és a fogyó türelem közepette a végeredmény nem más, mint sietve meghozott újabb döntések, melyek – minthogy számos szektor már tapasztalatokat szerzett az előzőkkel való szembeszállásban – még kevésbé valószínű, hogy megvalósulnának. Ráadásul, mivel a döntések meghozatalának módja miatt a legtöbb politikai, társadalmi és gazdasági szereplő nem vállalja a felelősséget, a hatalmat az elnökre hárítják, és ő azt tesz, amit a legjobbnak tart. Amint a kudarckok halmozódnak, az ország egy sokak által pokolba kívánt elnökkel találja szembe magát, akinek egyedüli célja, hogy kitarson valahogy megbízatása végéig. A passzivitás és zűrzavar pedig nemigen válik az ország hasznára.

Egy ilyen forgatókönyvben a „természetes” megoldás Latin-Amerika számára a múltban egy sikeres államcsíny lett volna. Nyilvánvalóan a DD-k, minthogy intézményileg gyengék, és a politikacsinálás bennük kapkodó, inkább ki vannak téve a megszakításoknak és megtorpanásoknak, mint a képviseleti demokráciák. Jelenleg azonban – többnyire a nemzetközi környezettel összefüggő okok miatt – a DD-k jelentős állóképességről tesznek tanúbizonyságot. Peru részleges kivételével, ahol az alkotmányos csődöt a delegált elnök kezdeményezte, sikeres államcsínyre sehol nem került sor.

A DD-k gazdaságpolitikáit általában nem ítélik meg kudarcokként, különösen hiperinflációs vagy hosszan tartó magas inflációjú időszakokat követően.¹⁰ Ez a helyzet most Argentínában Menem elnök irányítása alatt, bár nem világos, hogy a jobb gazdasági körülmények mennyiben fenntarthatók. De ezek a gazdasági teljesítmények, csakúgy mint a rövidebb életűek Collor (Brazília), Alfonsín (Argentína), valamint Garcia (Peru) esetében, gazdasági csomagjaik nyilvánvaló sikereinek csúcán arra bírhatják az elnököket, hogy végső bizonyítást adják a delegáló demokrácia szükségességének. Amíg politikájukat a lakosság választási szempontból fajsúlyos rétegei sikeresnek ismerik el, a

delegált elnökök egyszerűen iszonyatosnak tartják, hogy hivatali idejüket alkotmányosan korlátozzák. Hogyan egyeztethető össze ez a „formális korlátozás” gondviselés-szerű küldetésükkel? – kérdik. Következésképp – a még létező horizontális felelősségek további gyengítésével – olyan alkotmányos reformokat mozdítanak elő, melyek lehetővé teszik újraválasztásukat, vagy ha ez nem sikerül, a kormány vezetőjeként, miniszterelnökként való tevékenységüket egy parlamentáris rendszerben. Furcsamód a sikeres delegált elnökök – legalábbis amíg sikeresnek hiszik magukat – a parlamentarizmus bizonyos formájának hívei lehetnek. Ugyanakkor ez szóba sem jöhetett a meglehetősen sikeres uruguayi elnök, Sanguinetti vagy az igen sikeres chilei elnök, Aylwin esetében, bármennyire szerettek volna is hatalmon maradni. Itt ismét a képviseleti és a delegáló demokrácia közti alapvető különbségbe ütközünk.¹¹

Mint már említettük, Latin-Amerika nemrég demokratizálódott országai közül csak Uruguay és Chile élesztette fel újrademokratizálódása alkalmával azokat a korábbi politikai intézményeket, melyek más latin-amerikai országokból (csakúgy mint a posztkommunistákból) hiányoznak. Ez itt a bökkenő. Hatékony intézmények és a nekik megfelelő politikai gyakorlat nem hozható létre egyik napról a másikra. Másfelől ahhoz, hogy a legtöbb újonnan demokratizálódott ország mély gazdasági és társadalmi válságával megbirkózzanak, arra lenne szükség, hogy ezek az intézmények már a helyükön legyenek. Azonban a válság maga akadályozza meg az intézményesülést.

Másutt foglalkoztam már a DD-k és a társadalmi-gazdasági válság kapcsolatával,¹² átfogóbb nézeteimet a jövőben kívánom majd közreadni. Egy optimista megfigyelő az általam leírt ciklust előrejelezhetően vélheti. Kérdéses azonban, hogy a lakosság többsége milyen hosszú ideig hajlandó ezt a játékot játszani. Egy másik optimista forgatókönyvben a politikai vezetés egy része felismeri ezeknek a ciklusoknak az önromboló jellegét, és belemegy a kormányzati feltételek reformjába. Számomra ez jelenti a probléma megoldásának egyetlen gyakorlatilag lehetséges módját.

J E G Y Z E T E K

1. Terry Lynn Karl és Philippe C. Schmitter: „Modes of Transition and Types of Democracy in Latin America, Southern and Eastern Europe”, *International Social Science Journal* 128 (1991. május), 269–284. old.
2. Lásd Robert A. Dahl: *Polyarchy: Participation and Opposition* (New Haven: Yale University Press, 1971); *Democracy and Its Critics* (New Haven: Yale University Press, 1989); „On the State, Democratization and Some Conceptual Problems (A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries)”, *World Development* 21 (1993), 1355–1369. old.
3. Részletesebb tárgyalását lásd „Transitions, Continuities and Paradoxes” című tanulmányomban. In: Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell és J. Samuel Valenzuela (szerk.): *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective* (Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press, 1992), 17–56. old.
4. Adam Przeworski: „Democracy as a Contingent Outcome of Conflicts.” In: Jon Elster és Rume Slagstad (szerk.): *Constitutionalism and Democracy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 59–80. old.
5. Wolfgang Streeck és Philippe C. Schmitter: „Community, Market, State – and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order”. In: Wolfgang Streeck és Philippe C. Schmitter (szerk.): *Private Interest Government: Beyond Market and State* (London: Sage Publications, 1985), 1–29. old.
6. Lásd James March és Johan Olsen: *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics* (New York: The Free Press, 1989).
7. A fogoly dilemmája akkor áll elő, ha annak ellenére, hogy minden résztvevő jobban járna, ha kooperálnának, mégis a többiek döntésétől függetlenül valamennyiük számára az az ésszerű, ha nem működnek együtt. Ebben az értelemben az intézmények olyan társadalmi találmányoknak tekinthetők, melyek hatására a kooperáció lesz az ésszerű választás.
8. Arturo Valenzuela: „Latin America: Presidentialism in Crisis”, *Journal of Democracy* 4 (1993. október); 17. old. A szerző megjegyzi, hogy „(Paraguayt leszámítva) mindazon országok, melyek a nyolcvanas években és a kilencvenes évek elején új alkotmányt írtak (Guatemala, Salvador, Kolumbia, Ecuador, Peru, Chile és Brazília), a *ballotage* francia rendszerét, vagyis a kétfordulós elnökválasztási rendszert fogadták el”. Ezen országok közül Guatemala és Salvador nem számított poliarchiának, Chile alkotmánya a Pinochet-rezsim műve, Ecuador, Peru és Brazília pedig a DD legtisztább esetei közé tartozik.
9. Giorgio Alberti hangsúlyozza a *movimiento* jelentőségét, mint számos latin-amerikai ország politikájának uralkodó vonását. Lásd „Democracy by Default. Economic Crisis and Social Anomie in Latin America” című cikkét (a *Politikatudomány XXV. Világkongresszusára*, Buenos Aires, 1991, benyújtott dolgozat).

10. Ezeket a kérdéseket a 2. lábjegyzetben említett „On the State, Democratization and Some Conceptual Problems” című tanulmányomban tárgyalom.
11. Itt nem hagyom figyelmen kívül azt a fontos vitát, mely jelenleg folyik az elnöki és a parlamentáris rendszerek különböző formáiról. Lásd Scott Mainwaring és Matthew Shugart: „Juan Linz, Presidentialism and Democracy: A Critical Appraisal”, *Kellogg Institute Working Paper No. 200* (1993. július),

- 1–22. old.; és Arturo Valenzuela: „Latin America: Presidentialism in Crisis” (8. lábjegyzet). Az elnöki rendszernek nyilvánvalóan nagyobb az affinitása a DD-hez, mint a parlamentarizmusnak. Amennyiben a delegációra való hajlam erős, a parlamentáris rendszer működése könnyen eltéríthető eredeti irányától, sőt zsákutcába is terelhető.
12. Lásd 2. lábjegyzetben említett tanulmányomat, „On the State, Democratization and Some Conceptual Problems.”

Ferencz Győző

VERSENYDALOK

MEGY A SZAMÁR

Megy a szamár színházba,
Hangulata pompás.
Repülne, ha nem hatna
Rá a tömegvonzás.

Pegazus volt szakmája,
De sajnós a szárnyát
Telhetetlen kölykei
Tövíg lezabálták.

Megbízásaiból élt,
Épp verseken kotlék.
Egyszer hallja, megszűnik
A családi pótlék.

Mi telhetett tőle hát
Pótcselekvésképpen?
Részt vett egyéb szamarak
Dalnokversenyében.

HUSZT-ÁTIRATOK

I HUSZT

(Ki tudja, meddig...)

Bús düledék?
Én legföljebb buszon tülekedék.
A huszti várrom
Amúgy is túl van az országhatáron.

Nekem saját
 Honomban, hol merengnék, rom se jut,
 Se hold, se éj,
 Csak szöveg és szövegromlásveszély.
 Visszamerengni?
 Mit ér? A csarnokban most ára mennyi?
 Csak ez a masszív
 Rosszkezdű szül ilyet: „Ingerem a szív”,
 De ez az ernyedt
 Ötlet sem idézi régi kor árnyát.
 Ej, költs! Hass, alkoss!
 Ha nem megy szívvel, fejjel – hát hassal, kos.

2 TISZT

Ha visszamerengek régi kor árnya
 Felé, fölrémlik olykor egy kaszárnya
 Képe, rímkényszerből, mondjuk, Gödöllőn,
 Csak hogy egypár rémalak megdögöljön.
 (Persze, ha már kényszerből rímelek,
 Dögöljön meg az összes rémalak.)
 Volt ott egy Romváry nevű kadét
 – Tényleg –, ily barom bárhol akad épp,
 Ki rangban még nem szállt fel legalól...
 De beront, ordít, hogy mi ez az ól,
 Álla éji csarnokban, romok ormán,
 S úgy inte felém, mint komor román:
 „E laktanya nem a Grassalkovich-
 Kastély” – tanít, s mert tudja, mi a vicc,
 Két buja kötőszó közé beszöve
 Az ágyamra mutat s így mond: „Vess össze!”
 Ám mit sem ér a kebel, epedő,
 Ha a matracban nincsen epeda.
 „Mi ez a bús düledék? – szól. – Hass, alkoss;
 A körlet akkor alaki, ha sarkos.

LEVÉL WEÖRES SÁNDORHOZ

Sándor, kit nem ismerek,
Hozzád írok levelet.
Már a hangom is remeg,
Hogy beszélhetek veled.

Címed sajnós nem tudom.
Nincs nálatok posta, fax?
Érdeklődöm ezuton,
Mégis, Sándor, merre laksz?

Mennyország vagy Pokol az?
Van ott irodalmi lap?
Írogatsz még? Fordítasz?
Jól kijössz anyagilag?

Nálunk folyton tréfa járja,
Csupa szellem a világ:
Biztos mindenki halálra
Röhögi köztünk magát.

Búcsúzom is, Sándor, ezzel,
Odaát is nőj magasra;
Amit folytattam, ne kezd el,
Hülye, aki elolvassa.

Giacomo Casanova Henriette és a magyar huszártiszt

Másnap reggel szörnyű lármára ébredtem; a lármát valahol közvetlen szobám előtt csaphatták.

Kiugrom az ágyból, és kinyitom az ajtót, hogy megnézzem, miről van szó. Látok egy csomó sbirrt (pandúrt) egy nyitott ajtó előtt, az ágyban pedig egy rokonszenves arcú ember ül, és tele tüdőből kiabál latinul, szidja ezt a bandát, Itália rákfenejét, és szidja a fogadóst, aki oly aljas volt, hogy kinyitotta az ajtót.

Megkérdem a fogadóst, mi történik itt.

– Ez az úr – mondja –, aki, úgy látszik, nem tud más nyelven, mint latinul, egy lánnyal aludt, és most eljöttek az érseki poroszlók, hogy megtudják, vajon a felesége-e; a dolog igazán egyszerű. Ha a felesége, elég, ha felmutat valami írást, és minden rendben van; de ha nem a felesége, bizony el kell sétálnia a börtönbe a lánnyal együtt. De ez persze nem fog igazán megtörténni, mert vállalom, hogy két-három sequinóval barátságosan elintézem az ügyet. Beszélek a poroszlók főnökével, és mind el fognak menni. Ha az úr tud latinul, menjen be, és beszéljen értelmesen ezzel az emberrel.

– Ki feszítette fel a szoba ajtaját?

– Senki sem feszítette fel; én nyitottam ki, ez kötelességem.

– Ez útonállók kötelessége, nem pedig becsületes embereké.

Felháborított a példátlan gaszág, és kötelességemnek éreztem, hogy beavatkozzam. Belépek hálósipkában, ahogy vagyok, és elmondom a latin úriembernek, hogy miféle gaszágról van szó. Mosolyogva azt feleli, hogy először is nem tudhatták, hogy az illető, aki mellette aludt, nő, mert hiszen csak katonatiszti ruhában látták; másodszer is úgy gondolja, senkinek a világon nincs jogában számon kérni tőle, vajon felesége vagy kedvese-e, feltéve, hogy az illető, aki mellette aludt, csakugyan nő.

– Egyébként – mondta – elhatároztam, hogy egy tallért sem adok ki erre az ügyre, és addig nem lépek ki az ágyamból, amíg be nem csukják az ajtót. Felöltözöm, azután majd meglátja, hogy intézem el az egészet. Kardcsapásokkal fogom szétkergetni ezeket a csirkefogókat.

Ekkor pillantottam meg egy sarokban nagy kardját és magyar ruháját, amely egyenruhának látszott. Megkérdedtem, vajon katonatiszt-e.

*A közelmúltban derült ki, hogy Szerb Antal lefordította legkedvesebb olvasmányát, Casanova *Emlékiratait*. Sajnos nem az egészet, csak a legérdekesebb epizódokat az elejétől (az egyetlen, nagyon nehézkes és sőtlan, de mégiscsak teljes magyar fordítás 1873-ból 22 kötetet tesz ki!), és sajnos még ezek a részek sem maradtak fenn hiánytalanul. A Petőfi Irodalmi Múzeumba került hagyatékban a 391 oldalas gépirat az ólomkamrákból való szökés történetének kellős közepén megszakad. Egyelőre inkább feltevésekre hagyatkozhatunk a fordítás sorsát illetően. Annyi bizonyos, hogy konkrét kiadó számára készült, mert a gépiratos oldalakra egy műszaki szerkesztő már rá is vezette a nyomdának szóló utasításokat. Talán ezt a munkáját is az Officina Könyvtárba szánta Szerb Antal, hiszen ennek a sorozatnak szerkesztője volt, és más műveket is adott ki ott saját fordításában és válogatásában, pl. Columbus *Úti naplóját* (1941). Azt biztosabban lehet tudni, hogy milyen források és kiadások alapján nem dolgozhatott, mert az *Életem története* legelőször Casanova halála (1798) után 162 évvel jelent meg hiteles szöveggel, és a kalózkidások, átfirt-megcsonkított, franciából németre, majd onnan visszafordított változatok regényes, a szerző kalandjaival vetekedő sorsa ma már jól ismert. Egyértelmű tehát, hogy Szerb Antal csak az átdolgozott változatok valamelyikét ismerhette, de hogy németből vagy franciából készítette-e a saját szövegét, az már fogasabb kérdés. Mégis, az első összeolvasások után biztosra veszem, hogy a viszonylag legjobb, Laforgue-féle kiadás (1826–1838) francia szövegét vette alapul. Húzott belőle, tömörített, alakított az eredetin, de még így is meglehetősen hűséggel követte ezt a változatot a megőrzött részekben. A kihagyásokat rövid összekötő szöveggel pótolta, az érdekesebb történeti eseményekhez és személyekhez jegyzeteket fűzött, és az egyes epizódoknak külön címet is adott. A gépiraton sok apró javítás-finomítás őrzi Szerb Antal keze nyomát, az ő kézírásán kívül csak a már említett műszaki szerkesztőtől származó megjegyzések láthatók. Az egész munka inkább átültetés, mint szigorú értelemben vett fordítás, olyan kivonat, amelyen érződik a szerző iránti rokonszenv, sőt szeretet. Egyszóval, sokban hasonlít egy igazi Szerb Antal-műre. – KOVÁCS ILONA

– Nevemet és rangomat beírtam a fogadós könyvébe – felelte.

Meglepett a fogadós nagyarányú szemtelensége.

– Fogadós úr, a sértés, amelyet elkövetett ez ellen a tiszt ellen, sokba kerül még magának.

Nem is felelt, csak a szemembe nevetett. Mérhetetlenül felbosszantott e hitvány senkiházi arcátlansága, és megkérdem a tisztet, vajon megbízik-e annyira bennem, hogy néhány percre átadja az útlevelet.

– Kettőm is van – feleli –, készségesen odaadom az egyiket.

Így szólván kivesszi a levéltárcájából, és átadja nekem. Az útlevelet Albani bíbornok állíttatta ki; a tiszt kapitány volt a császárnő és királynő (Mária Terézia) egyik magyar ezredében. Rómából jött, és Pármába tartott, hogy átadja Dutillot úrnak, a pármái herceg-infáns miniszterelnökének bizonyos sürgönyöket, amelyeket Albani bíbornok bízott rá.

Ebben a pillanatban belép egy ember, nagy lármát csap, és arra kér, mondjam meg ennek az úrnak, hogy egyezék már ki ezekkel az emberekkel, mert ő azonnal indulni akar.

– Hát maga kicsoda?

Azt mondja, ő a kocsis, akivel a kapitánynak utaznia kellene.

Látom, hogy ezek összebeszéltek, megkérem a tisztet, hogy bízsa rám az ügyek elintézését, és biztosítom, hogy becsülettel fogok a végére járni.

– Tegye, amit jónak lát – feleli.

Erre a kocsis felé fordulok:

– Hozza fel a kapitány poggyászát, a pénzét meg fogja kapni.

Amikor a poggyász fent volt a szobában, kivettem erszényemből nyolc sequinót, és odaadtam a kocsisnak, miután nyugtát állíttattam ki a kapitány nevére, aki csak németül, magyarul és latinul beszélt. A kocsis elment és vele a sбирrek, nagy zavarban, kettőt kivéve, aki a szobában maradt.

– Kapitány – mondom a magyarnak –, maradjon az ágyában, amíg vissza nem jövök. Elmegyek az érsekhez, beszámolok neki az esetről, és éreztetem vele, milyen jóvátétellel tartozik önnek. Egyébként – teszem hozzá – Spada tábornok Cesenában van és...

Nem hagyta befejezmem.

– Ismerem – mondja –, és ha tudom, hogy itt van, lyukat lövök ennek a fogadósnak a fejébe, aki beeresztette ezeket a népeket.

Gyorsan felöltözöm, és anélkül, hogy fejemet rendbehoznám, redingote-ban az érsekhez megyek, nagy lármát csapok, és kényszerítem a lakájokat, hogy szobájába vezessenek. Az ajtónálló azt mondja, hogy Őeminenciája még ágyban van; mindegy, nincs időm várni. Benyomom az ajtót, és belépek. Elmondom a főpaprak az esetet, kellőképpen kiszínezve, mélységesen felháborodom azon, hogy ilyesmi lehetséges, hogy a kémkedő rendőrség ennyire lábbal taposhatja a nemzetközi jogot.

Az érsek nem felel nekem, hanem megparancsolja, hogy vezessenek a kancelláriába.

Megtalálom a kancellárt, és neki is elmondom azt, amit az érseknek, de még kevésbé tartózkodó hangon, úgyhogy inkább elmérgesítem, mint elsimítom az ügyet, szavaim egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy kiszabadítsam a tisztet. Még fenyegetőzni is kezdtem, és azt mondtam, hogy ha én volnék a tiszt, példás elégtételt követelnék. A pap szemembe nevet; ezt akartam; megkérdezi tőlem, hogy nincs-e elmebetegem, majd azt mondja, hogy forduljak a poroszlók főnökéhez.

– Azt már nem – felelem –, egészen máshoz fordulok.

Azzal a boldog tudattal távozom, hogy sikerült elmérgesítenem az ügyet, és egyenesen Spada tábornokhoz megyek. Azt mondják, csak nyolc óra felé lehet majd beszélni vele, mire visszatérek a fogadóba.

A nagy hévből, amellyel szívfemre vettem ezt az ügyet, azt hihetné az olvasó, és ha akarnám, el is hitethetném vele, hogy felháborodásomat semmi más nem váltotta ki, mint irtózásom a túlkapó, romlott és emberkínzó rendőrségtől, amely ily gyűlöletesen üldözőbe vett egy idegent; de miért vezessem félre a nyájas olvasót, akinek azt ígértem, hogy őszinte leszek? Valljuk be, igaz ugyan, hogy felháborodtam, de a nagy hevet mégis egy személyesebb indítók váltotta ki belőlem. Képzetelemben nagyon vonzó képet öltött ugyanis a lány, aki egész idő alatt nyilván a paplan alatt rejtőzött; alig vártam, hogy megláthassam arcát, amelyet bizonyára szégyenében nem mert megmutatni. De hallotta szavaimat, és hiúságom nem engedett kétséget afelől, hogy különb embernek tart kapitányánál.

A szoba ajtaja még mindig nyitva állt. Belépek, és beszámolok a kapitánynak arról, amit tettem, biztosítom, hogy a nap folyamán módjában áll majd az érsek költségén eltávozni, mert a tábornok kétségkí-

vül elégtételt szolgáltat majd neki. Hálásan megköszönte, megadta nekem a nyolc dukátot, és kijelentette, hogy csak holnap utazik tovább.

- Útitársa mely országból való?
- Francia, és csak anyanyelvét beszéli.
- Ön tehát franciául is tud?
- Egy szót sem.
- Kitűnő! Tehát pantomimot játszanak?
- Úgy, ahogy mondja.
- Fogadja őszinte részvéteimet, mert az bizony nehéz nyelv.
- Igen, ha az ember a gondolat árnyalatait akarja kifejezni; de ami a lényegét illeti, nagyszerűen megértjük egymást.
- Megkérdezhetem, hogy önökkel reggelizhetem-e?
- Kérdezze meg tőle, ha ez örömet okoz önnek.
- Szeretetre méltó útitársa a kapitánynak – mondom franciául –, hajlandó elfogadni engem harmadiknak reggelijéhez?

Erre a paplan alól kibukkan egy elragadó, kócos, üde, nevető fej, amely férfihálósipkája ellenére azt a nemet árulja el, amely nélkül a férfi a legboldogtalanabb állat volna a földön.

Azzal a kecses elevevességgel felel, amely csak a bűbájos francia nemzet sajátja. Kimegyek, és megrendelem a reggelit, és magukra hagyom őket, hogy felülhessenek, mert hiszen elhatározták, hogy addig nem kelnek ki az ágyból, amíg szobájuk ajtaját be nem csukják.

Visszatérek a pincérrel, és a szép francia nő kék redingote-ban van, haját rosszul fésülte meg, férfi módra, de még ebben az öltözetben is elragadó. Alig vártam, hogy talpon lássam. Reggeli közben nem vágtam a velem beszélő tiszt szavába, pedig nem is hallgattam oda, annyira elbűvölt a leány.

Reggeli után mindjárt elmegyek a tábormokhoz, elmondom az esetet, megfelelő beállításban, hogy minél jobban megsértse katonai önértetét. Azt állítom, hogy ha nem orvosolja a bajt, a tiszt stafétát küld védelmezőjéhez, a bíbornokhoz. De ékesszólásom felesleges volt, mert a tábormok úgy szerette, ha a papok az Ég dolgaival foglalkoznak, és nem ütik orrukát földi ügyekbe.

- Majd már rendbehozom ezt a komédiát – mondta –, mégpedig olyan képet adok a dolognak, mintha valami nagyon fontos ügy volna.

- Menjen – mondja szárnysegédjének –, hívja meg ebédre ezt a tisztet és útitársát, azután pedig siesen az érsekhez, és mondja meg neki, hogy a tiszt, akit ilyen szörnyű sértés ért, nem távozik innen addig, amíg példás elégtételt és annyi pénzt nem kap, amennyit jónak lát kártérítésként követelni. Mondja meg neki, előre figyelmeztetem, hogy meg kell térítenie mindent, amit a tiszt itt-tartózkodása alatt kiad.

Milyen gyönyörűség volt a számomra ezt a parancsot hallanom! Hiúságomnak nagyon hízelgett, mert magamat tartottam szerzőjének. Együtt megyek el a szárnysegéddel, bemutatom a kapitánynak, aki olyan örömmel fogadja, mint egy katona a bajtársát. A szárnysegéd meghívja barátjával együtt, és felszólítja, hogy foglalja írásba, mit kíván elégtétel- és kártérítésként. A sbirrek a szárnysegédet meglátva eltűntek. Tollat, papírost és tintát adattam a kapitánynak, aki követelését össze is állította, elég jó latinsággal, ahhoz képest, hogy magyar volt. A derék ember semmiképpen sem akart többet követelni harminc sequinónál, hiába mondtuk, hogy kérjen százat. Elégtétel dolgában is igen szerénynek mutatkozott, mert beírte annyival, hogy a fogadós és a sbirrek térden állva kérjenek tőle bocsánatot a szárnysegéd jelenlétében. Azzal fenyegette az érseket, hogy stafétát küld Rómába a bíbornokhoz, ha két órán belül nem kapja meg, amit kér, és Cesenában marad az érsek költségére, napi tíz sequinót követelve.

A szárnysegéd elmegy, és egy perc múlva megjelenik a fogadós, és tisztelettudóan közli a kapitánnyal, hogy szabad; de a kapitány megkér, mondjam meg neki, hogy húsz botütés vár még rá, mire a fogadós gyorsan kerekét old.

Magukra hagytam őket, hogy felöltözhessenek, s azután együtt ebédeljünk a tábormoknál. Egy óra múlva viszont is láttam őket, szép egyenruhában. A francia lány egyenruhája nem tartozott ugyan semmiféle hadsereghez sem, de nagyon elegáns volt, úgyhogy azonnal elhatároztam, hogy nem megyek Nápolyba, hanem velük megyek Pármába. A francia lány szépsége teljesen hatalmába ejtett. A kapitány már hatvan felé járhatott, és persze úgy találtam, hogy nem illenek jól össze. Nem tudom, miért, de azt gondoltam, hogy a tervet, amelyet szövögetek, békésen végre lehet majd hajtani.

A szárnysegéd az érsekség egy papjával tért vissza, aki azt mondta, hogy a kapitány megkapja a kért elégtételt és kártérítést; de mégis elégedjek meg tizenöt sequinóval.

– Harminc vagy semmi – felelte szárazan a magyar.

Meg is kapta, és az ügy elintéződött. A teljes győzelem az én érdemem volt, és meg is szerezte nekem a kapitánynak és szép útitársnőjének barátságát.

Elég volt a csípőjét látni, hogy az ember rögtön tisztában legyen azzal, hogy a kapitány útitársa nem férfi. Sokkal szebb nő volt, semhogy férfinak nézhette volna valaki; nincs is igazuk azoknak a nőknek, akik, ha férfiruhát öltenek, büszkék arra, hogy olyanok, mint mi; mert ezzel beismerik, hogy egyik legszebb tökéletességük híjával vannak.

Valamivel ebédidő előtt jelentkeztünk a tábornoknál, aki a két tisztet mindjárt bemutatta a jelen lévő hölgyeknek. Senki sem nézte férfinak; de ismerve már a történetet, mindenki örült, hogy hősével együtt ebédelhet, és úgy bánt a fiatal tiszttel, mintha férfi volna; a férfiak persze neméhez sokkal illőbb hódolattal vették körül.

A szegény kapitány jóformán egy szót sem szólt, mert senkinek sem volt kedve latinul beszélni, a tábornoknak pedig nem sok mondanivalója akadt a számára németül.

Egy öreg abbé, aki történetesen a vendégek közt volt, igyekezett igazolni az érseket, hiszen a fogadós és a sbirrek csak az Inkvizíció parancsait teljesítették.

– A fogadóknak – mondta – azért nincsen zár az ajtókon, hogy az idegenek ne zárkózhassanak be. Az Inkvizíció nem engedi meg, hogy az ember mással aludjék, mint a saját feleségével.

A társalgás igen élénk volt, és a fiatal nőnemű tiszt állt az érdeklődés középpontjában.

– Csak azt találom különösnek – mondta neki az egyik hölgy –, hogy együtt élhetnek anélkül, hogy beszélnének egymással.

– Miért volna ez különös, asszonyom? Kitűnően megértjük egymást, és azokhoz a dolgokhoz, amelyek egymás közt megtárgyalunk, beszédre igen kevés szükség van.

Ez a kecsesen és élénken megadott válasz megnevettette az egész társaságot, az illető hölgyet kivéve, aki adta az ártatlant.

– Nem tudok olyan dolgokról, amelyeket a beszéd vagy a toll segítségével lehetne megtárgyalni.

– Bocsásson meg, asszonyom, vannak ilyen dolgok. Például a játék.

– Hát maguk csak játszanak?

– Bizony, csak játszunk. Pharaót játszunk, és én adom a bankot.

– Vajon – kérdezte a tábornok – sokat nyer a bank?

– Hát bizony, ami a nyereséget illeti, az oly kevés, hogy szóra sem érdemes.

Senkinek sem jutott eszébe, hogy ezt a választ lefordítsa szegény kapitánynak. Az egész társalgás ebben a pikáns hangnemben folyt le, és távozáskor a társaság el volt bővölve a bájos tiszt kecsességétől és szellemességétől.

Estefelé, amikor elérkezett a távozás ideje, elbúcsúztam a tábornoktól, és kellemes utat kívántam neki.

– Isten vele – mondta –, én is kellemes utazást kívánok, és érezze jól magát Nápolyban.

– Pillanatnyilag nem megyek oda – feleltem –, meggondoltam magam, Pármába megyek, hogy az infánst meglátogassam. Közben pedig tolmácsa leszek ennek a két tisztnek, akik sem egymást megérteni, sem megértetni nem tudják.

– Megértem önt, én is így tennék az ön helyében.

A fiatal francia nő már a takaró alatt is érdekelt; tetszett, mihelyt megláttam arcát, és még jobban tetszett, amikor felöltözve láttam. Végleg pedig akkor hódított meg, amikor az asztalnál élveztem szellemességét, amelyet annyira szeretek, és amely Olaszországban oly ritka: ez a francia nők sajátja. Meghódítása nem látszott nehéz feladatnak, csak az eszközökön kellett gondolkodnom. Minden hiúság nélkül feltelezhettem, hogy jobban illek hozzá, mint az öreg magyar, aki korához képest elragadó ember, de mégis már hatvanéves, míg nekem huszonhárom esztendőm ragyogott minden vonásomon. Úgy képzeltem, a tiszt részéről nem fogok semmiféle akadállyal találkozni, mert olyan embernek látszott, aki a szerelmet puszta szeszélynek nézi, könnyen alkalmazkodik a körülményekhez, és jó szívvel belemegy abba, amit a véletlen magával sodor. A szerencse nem adhatott volna kedvezőbb alkalmat ügyem előrevitelére, mint azt, hogy útitársul szegődjem e rosszul összeillő párhoz. Nem tartottam valószínűnek, hogy visszautasítsa-

nak, mert hiszen csak kellemes lehet nekik, ha kísérem őket, minthogy nem tudják egymással közölni semmi gondolatukat.

Mihelyt a fogadóba értünk, megkérdeztem a tisztet, vajon postakocsin szándékszik-e Pármába menni vagy másképp.

– Nincs kocsim, így hát jobban szeretek postakocsin menni.

– Nekem nagyon kényelmes kocsim van; felajánlok két jó ülést, ha társaságom kedves önöknek.

– Boldogan fogadom el. Csak arra kérem, tegye meg ezt az ajánlatot Henriette-nek is.

– Vajon kegyes lenne megengedni, madame, hogy elkísérjem önöket Pármába?

– A legnagyobb örömmel, akkor legalább beszélgethetünk. De figyelmeztetem, uram, nem lesz könnyű dolga, mert gyakran fogunk mulatni önön.

– Szívesen viselem el, csak azt sajnálom, hogy oly rövid lesz az utazás. Vacsorakor majd megbeszéljük az ügyet, most engedje meg, hogy elhagyjam, még néhány elintéznivalóm van.

Elintéznivalóm az volt, hogy megszerezsem a kocsit, amely egyelőre csak képzeletemben szerepelt. Elmegyek tehát abba a kávéházba, amelyet az előkelőség szokott látogatni, és íme, a véletlen a segítségemre siet, mert arról értesülök, hogy van itt egy eladó hintó, de senki sem akarja megvenni, mert nagyon drága. Kétszáz sequinót kérnek érte, és csak két ülése van, meg egy kis pótülése. Éppen ez kellett nekem. Elvezetetem magam a remízbe, és egy gyönyörű hintót látok, amely legalább kétszáz guineába kerülhetett újonnan. A gróf, akié volt, éppen vacsorázott; megizentem neki, nagyon kérem, ne adja el a hintót holnap reggelig; majd megelégedve tértem vissza a fogadómba. Vacsora közben a kapitánnyal nem beszéltem mást, mint csak azt, hogy ne utazunk el holnap ebédidő előtt; a társalgás egyébként csak Henriette közt és köztem folyt. Igen kellemes társalgás volt; Henriette oly bájosan csevegett, ahogy még sosem hallottam addig senkit sem, mert még nem ismertem a franciákat. A fiatal nő mind jobban elragadott; de minthogy nem tarthattam másnak, mint kalandornőnek, meglepetten fedeztem fel benne azokat a nemes és finom érzéseket, amelyek csak jó gyermekszobában jöhetnek világra; de ez a gondolat nem felelt meg szándékaimnak, és ezért elvettem magamtól. Ha a beszélgetést a tisztre akartam fordítani, ő mindig másra terelte vagy kisiklott célzásaim elől, oly ügyes tapintattal, hogy meglepett, és egyúttal nagyon tetszett is, oly kecsesen csinálta.

De e fölött a kérdés fölött mégsem lehetett elsiklania:

– Legalább annyit mondjon, madame, vajon a kapitány férje-e vagy atyja.

– Egyik sem – felelte mosolyogva.

Ennyi elég volt nekem, mert hiszen alapjában véve nem is kellett többet tudnom. A derék ember közben elszundított; amikor felébredt, jó éjszakát kívántam nekik, és lefeküdtem, a szívem tele szerelemmel, a fejem tele tervekkel. Úgy láttam, minden a legkedvezőbb irányban halad, bizonyos voltam sikeremben; hiszen huszonhárom éves voltam, tele egészséggel, pénzzel és bátorsággal. A kaland annál kedvesebbnek tűnt, mert három-négy nap múlva már be kellett következnie a kibontakozásnak.

Másnap igen korán elmentem Dandini grófhhoz, a hintó tulajdonosához, és amint egy ötvös boltja előtt haladtam el, vettem egy velencei láncokból álló karperecet, öt rőf hosszú volt egy-egy, és remek kivi-telű. Ezt az ajándékot Javotte-nak szántam.

Dandini gróf megismert. Látott már Padovában, apjánál, aki diákkoromban a római jog tanszékét töltötte be. Megvásároltam a hintót, azzal a feltétellel, hogy a gróf elküldi hozzám nyergesével, teljes rendben, délután egy órákor.

[...]

Mihelyt visszatértem a fogadóba, mindent elintéztem, hogy minél hamarabb útnak indulhassunk. Henriette nem nyithatta ki száját anélkül, hogy ne fedezzek fel benne valami újabb tökéletességet, mert szelleme még jobban elbűvölt szépségénél. Úgy láttam, hogy az öreg kapitány örül, ha Henriette-tel foglalkozom, azt pedig nyilvánvalónak éreztem, hogy maga Henriette szívesen fogja kicserélni öreg tisztelőjét egy fiatallal.

Ebéd után útnak indultunk, miután hosszabb udvariassági vitánk volt a helyeket illetően: a kapitány azt akarta, én üljek Henriette mellé a főülésre, de az olvasó sejtheti, mennyivel inkább megfelelt nekem a kiszülés Henriette-tel szemben; az udvariasság is így követelte, és ezen a helyen mindig szemtől szembe lehettem imádottammal.

Boldogságom túlságosan is nagy, ha nem kell szenvednem is ugyanakkor. De nincsen rózsza tövis nél-

kül. Mialatt a bájos francia nő mulatságos dolgokat mondott, amelyek oly természetességgel röppenek el a francia nők ajkáról, és jó mondásain nagyokat nevettem, állandóan sajnálnom kellett a szegény magyart, és hogy vele is megoszom örömeimet, megpróbáltam lefordítani latinra a szép Henriette szavait; de ahelyett hogy mulatott volna, arca megnyúlt, mintha kellemetlen dolgokat hallana. Kénytelen voltam belátni, hogy nem beszélek olyan jól latinul, mint franciául. A szellemességet tanulja meg az ember utoljára minden nyelven. Terentiuson, Plautuson és Martialison csak tizenhárom éves koromban kezdtem el mulatni.

Forliban meg kellett állnunk, mert a hintó valami javításra szorult. Miután igen vidáman megvacso-
ráztunk, átmentem szobámba, hogy lefeküdjek, tele azzal a nővel, aki egyre jobban elbűvölt. Henriette egész úton olyan bizarr módon viselkedett, hogy semmiképpen sem akartam velük egy szobában, egy másik ágyban aludni. Attól félttem, hogy a lány otthagya öreg pajtását és átjön énhozzám; és nem tudtam, a derék kapitány hogyan fogadná ezt a tréfát. Igaz, hogy e bájos lány birtokába akartam jutni, de lehetőleg barátságos módon, mert bizonyos tiszteletet éreztem a bátor katonatiszt iránt.

A fiatal lányon nem volt semmi más, mint katonaruhája; semmi női ruhadarab, még csak egy ing sem. A kapitány ingeit hordta. Ez az újszerű helyzet nagyon meglepett.

Megérkeztünk Bolognába. Vacsora közben felhevített a jó étel-ital és a ropogó tűz, úgyhogy megkérdeztem tőle, miféle különös kaland folytán lett a barátnője ennek a derék embernek, aki sokkal inkább való apjának, mint szeretőjének.

– Ha tudni kívánja – felelte nevetve –, mondassa el vele magával a történetet; de mondja meg neki, hogy ne hagyjon el semmit.

Meg is kértem tehát a derék kapitányt, aki, miután jelbeszéd útján meggyőződött arról, hogy Henriette-nek nincsen semmi kifogása ez ellen, a következőket mesélte:

– Egy tiszt barátomat Rómába küldték, én pedig hathavi szabadságot kértem és elkísértem.

Nagy örömmel ragadtam meg az alkalmat, hogy láthassam ezt a várost, amelynek hatalmas neve oly nagy emlékeket idéz fel. Azt képzeltem, hogy a jó társaságban ott mindenki latinul beszél, és ez a nyelv legalábbis annyira általános, mint Magyarországon. Kegyetlenül csalódtam, mert senki sem beszél latinul, még az egyháziak sem, csak arra ügyelnek, hogy írni tudjanak ezen a nyelven, azt nagyon jól tudnak is. Ily mód igen kfnos helyzetbe kerültem, és a látáson kívül többi érzéseimet nemigen tudtam foglalkoztatni.

Talán egy hónapig unatkozhattam így a világ régi királynő-városában, amikor Albani bíbornok barátomat Nápolyba küldte sürgős üzenetekkel. Barátom távozása előtt Őeminenciája jóindulatába ajánlott engem, oly eredményesen, hogy néhány nap múlva a bíbornok rám bízott egy küldeményt Párma, Piacenza és Guastalla herceg-infánsa számára, és kijelentette, hogy fizeti útiköltségeimet. Látni kívántam a kikötőt, amelyet a régiek Centum Cellae-nak, a maiak Civitavecchiának neveznek, felhasználtam az időt, és odamentem egy vezető kíséretében, aki beszélt latinul.

A kikötőben azt látom, hogy egy tartánból kiszáll egy öreg tiszt és ez a fiatal lány, abban a ruhában, amelyet most lát rajta. A látvány meglepett; de nem gondolok többet rá, ha a tiszt nem vesz történetesen szállást nemcsak ugyanabban a fogadóban, ahol én, hanem még hozzá egy olyan szobában, amelybe kénytelen voltam átnézni, mihelyt tekintetemet az ablakra emeltem. Este láttam, amint egy asztalnál esznek, egymással szemben, de a tiszt egy szót sem szól a lányhoz. Vacsora után a lány felkelt, és elment anélkül, hogy a tiszt felemelte volna szemét a levélről, amelyet olvasott. Negyedórával később a tiszt becsukta az ablakot, eloltotta a gyertyát és nyilván lefeküdt. Másnap szokás szerint korán keltem, láttam, hogy a tiszt elmegy hazulról, a lány pedig egyedül marad szobájában.

Mondom vezetőmnek, aki egyúttal inasom is, szóljon ennek a tiszt ruhába öltözött leánynak, ha hajlandó nekem egy egyórás találkát adni, szívesen fizetek neki tíz sequinót. A vezetőm teljesítette megbízatását, és azzal tért vissza, hogy a lány franciául azt felelte, most kénytelen Rómába menni mindjárt reggeli után, de ott majd bizonyára könnyen módját ejtem, hogy beszéljek vele. A kocsiától biztosan megtudom majd, mondta vezetőm, hogy hol lakik, és nem felejtsem el majd értesíteni önt. A lány csakugyan útnak indult a tiszttel, én pedig másnap visszatértem Rómába.

Két nappal később a bíbornok átadta nekem a Dutillot úrnak, az infáns miniszterének címzett levelet, továbbá az útlevelet és az útiköltséget, és barátságosan azt mondta, hogy nem kell nagyon sietnem.

A szép kalandornőre már nem is gondoltam, amikor elutazásom előtt két nappal vezetőm azt mondja, hogy felfedezte, hol lakik, és hogy még mindig azzal a tiszttel van. Mondtam, igyekezzék beszélni vele, és

mondja meg neki, hogy holnapután el kell utaznom. Azt felelte, ha tudatom vele indulásom óráját, kétszáz lépésre a városon kívül vár rám, és beszáll kocsimba, hogy velem utazzék tovább. Ezt a tervet igen ötletesnek találtam, még a nap folyamán megizentem neki, mikor indulok, és hol várom a Porta del Popolón kívül.

Pontosan megjelent a találkán, és azóta nem is hagytuk el egymást. Amint mellettem ült a kocsiiban, jelekkel tudtomra adta, hogy velem akar ebédelni. Képzelteti, milyen nehezen értettük meg egymást; de a jelek segítségével mégis kitaláltuk egymás gondolatait, és én örömmel fogadtam el társaságát.

Vidáman megebédeltünk, közben beszéltünk is olykor, anélkül hogy megértettük volna egymást; de a desszert után már tökéletesen megértett. Azt gondoltam, ezzel az ügy be is fejeződött, de képzelteti meglepetésemet, amikor átadom neki a tíz sequinót, és ő a leghatározottabban visszautasítja, és tudtomra adja, inkább velem jön Pármába, valami dolga van abban a városban, és nem akar visszamenni Rómába. A kaland kedvemre való volt, beleegyeztem, csak az bosszantott, hogy nem magyarázhatom meg neki, hogy ha utána jönne és vissza akarnák vinni Rómába, nem vagyok biztos abban, hogy módomban áll-e megvédeni az erőszaktól. Az is bosszantott, hogy miután kölcsönösen nem beszéltük egymás nyelvét, nem nyílt kilátás semmiféle társalgásra; nem bántam volna, ha elmeséli nekem kalandjait, amelyek bizonyára igen érdekesek lehetnek.

Sejtheti, hogy fogalmam sincs róla, kicsoda. Csak annyit tudok, hogy Henriette-nek hívják; hogy francia, nem lehet más; hogy szelíd, mint egy bárány, alkalmasint jó nevelésben részesült és egészséges. Szellemes és bátor lehet, amint arról meggyőződhetünk, én Rómában, ön Cesenában, a tábornok asztalánál. Ha el akarja mondani önnek történetét, és megengedi, hogy ön lefordítsa latinra, mondja meg neki, hogy nagy örömet szerez nekem, mert őszintén a barátja vagyok; és biztosíthatom, hogy nagyon fogom sajnálni, amikor Pármában el kell majd válnunk. Mondja meg neki azt is, legyen szíves, hogy nekiadom azt a harminc sequinót, amelyet a cesenai érsektől kaptam, és ha gazdag lennék, gavalléroságom nem merülne ki ebben. Nagyon kérem, uram, magyarázza el neki mindezt franciául.

Miután megkérdeztem Henriette-et, vajon nem bántja-e, ha nagyon pontos leszek fordításomban, és ő biztosított, hogy éppen ellenkezőleg, ezt óhajtja, szóról szóra elmondtam neki mindent, amit a kapitány nekem mondott.

Henriette megerősítette a kapitány szavait, a legnemesebb őszinteséggel, amelyhez a szegénynek valami kevés és igen vonzó árnyalata vegyült. De arra kért, mondjam meg a kapitánynak, nem tehet eleget kérésének, nem mondhatja el élete történetét.

Ugyanaz az elv, amely megtiltja nekem, hogy hazudjam, megtiltja azt is, hogy az igazat elmondjam. Ami a harminc sequinót illeti, kérem, közölje vele, hogy nem fogadom el, és nagyon megbántana, ha továbbra is ragaszkodnék ajánlatához. Azt szeretném, ha Pármába érve engedné, hogy egyedül lakjam ott, ahol jónak látom, ne érdeklődjek többé az iránt, hogy mi lett belőlem, és ha véletlenül találkozoznánk, tetézzé meg jóságát azzal, hogy úgy tesz, mintha nem ismerne.

Mikor befejezte ezt a kis szónoklatot, amelyet igen komolyan, a határozottság szerény és szilárd hangján kezdett el, megcsókolta öreg barátját, inkább meghatottan, mint szerelmesen. A tiszt nem tudta, miről van szó, és nagyon elszomorodott, amikor lefordítottam neki Henriette szavait. Megkért, mondjam meg, ha Henriette azt akarja, hogy ellenérzés nélkül engedelmeskedjék, a kapitánynak tudnia kell, vajon Henriette bizonyos-e abban, hogy Párma városában meglesz mindene, amire szüksége van.

– Biztosíthatja – felelte Henriette –, hogy nem kell aggódnia sorsom miatt.

Ez a beszélgetés valamennyiünket elszomorított, és hosszú ideig ültünk lesütött szemmel, szó nélkül; de végül is meguntam ezt a situációt, felkeltem, jó éjszakát kívántam nekik, és láttam, hogy Henriette mélyen elpirul.

Amint magamra maradtam szobámban, a szerelem, a meglepetés és a bizonytalanság érzései annyira felkavartak, hogy hangosan kezdtem beszélni magamban, mint mindig, amikor egy gondolat mélyen áthat. A néma gondolkodás nem elég nekem. Beszélnem kell, és annyi élénkséget viszek bele ezekbe az önmagammal folytatott beszélgetésekbe, hogy végül el is felejttem, hogy egyedül vagyok.

– Ki ez a lány – mondtam a levegőnek –, akiben a legemelkedettebb érzelmek elegendnek a cinikus szabadosság látszatával? Pármában, azt mondta, egyedül akar maradni, a maga úrnője akar lenni; és nincs jogom azt remélni, hogy nekem nem ugyanazt a parancsot adja, mint a tisztnek, akinek már a kedvese volt. Isten veled, reménység, pénzem és illúzióim! De ki lehet? Vagy férje vagy szeretője lehet Pármában, vagy pedig tisztességes szülők gyermeke, vagy pedig annyira erőt vett rajta a szabadosság, hogy bájaiban

bízva, szerencsét akar próbálni, beleveti magát a kicsapongásba, abban a reményben, hogy találkozik egy nagyúrral, aki követőjéül szegődik. De ehhez a tervhez bolondnak vagy kétségbeesettnek kell lennie, Henriette pedig nem olyan, mintha a kettő közül valamelyik volna. Holott nincsen semmije; és mégis, mintha mindennek bőviben volna, nem hajlandó elfogadni semmit egy tisztességes embertől, aki nyugodtan adhat neki, és akitől pirulás nélkül fogadhatná el, hiszen nem pirult akkor, amikor a szeretője lett, anélkül hogy szerette volna.

E monológ után, amely még idegesebbé tett, elhatároztam, hogy másnap elutazásunk előtt kibeszélem magam vele.

– Azokat a kegyeket kérem tőle – mondtam magamban –, amelyeket az öreg kapitány oly könnyen kapott meg, és ha visszautasít, azzal állok bosszút, hogy Pármába érkezésünk előtt hideg és mélységes megvetést fogok tanúsítani vele szemben.

Ami a tisztet illeti, azok után, amiket mondott, bizonyos voltam abban, hogy nem fogja helyteleníteni szerelmi vallomásomat, mert hiszen mint helyes érzékű ember, csak semleges maradhat ez ügyben.

Ezzel a szilárd elhatározással, kissé megnyugodva alszom el. Henriette sokkal erősebben foglalkoztatta gondolataimat, semhogy képe ne jelent volna meg álmomban; de ez az álom, amely egész éjszaka tartott, olyannyira magán viselte a valóság bélyegét, hogy felébredésemkor még kerestem magam mellett; és képzetelemet annyira elbűvölte ez az éj, hogy ha ajtóm nincsen belülről bezárva, még azt hiszem, hogy álmomban elhagyott, és visszatért a derék magyar ember mellé.

Amikor felébredtem, észrevettem, hogy álmom következtében végérvényesen belébolondultam a szép nőbe, aminthogy nem is történhetett másképp. Felöltözöm, azzal a szilárd elhatározással, hogy még kocsiba szállás előtt biztosítom annak a birtoklását, aki ennyire lángra gyújtott. Ha nem sikerül, mondom magamban, nem is megyek tovább. De hogy az illemt ne sértsem meg, és ne kelljen szemrehányást tennem magamnak egy becsületes ember miatt, úgy éreztem, kötelességem előzőleg úitársammal kimagyarázkodnom.

Hallom, amint felkiált egyik olvasóm, aki abban az előnyben részesült, amit szenvedélyektől mentes ifjúságnak neveznek, vagy akit a kor erőszakkal bölccsé tett: „Hogy lehet ilyen fontosságot tulajdonítani egy csekélységnek?!” Azóta a kor az én szenvedélyeimet is lecsillapította, amennyiben tehetetlenné tette őket; de szívem nem öregedett meg, és emlékezetem megőrizte az ifjúi évek minden frissességét: és nemcsak hogy nem tartom csekélységnek ezeket a dolgokat, olvasó, hanem ellenkezőleg, minden bánatom csak az, hogy nem folytathatom halálomig azt, amit életemben a legfontosabbnak tartottam.

Mikor elkészültem, átmentem két úitársam szobájába, bókoltam, hogy milyen jó színben vannak, majd elmondtam a tisztnek, hogy örületesen szerelmes vagyok Henriette-be; vajon rossznak tartaná-e, ha megpróbálnám rávenni, hogy a kedvesem legyen.

– Talán egy szeretője miatt kéri önt arra – tettem hozzá –, hogy hagyja itt ebben a városban, és tegyen úgy, mintha nem ismerné; de én hízelgek magamnak azzal, hogy ha egy félóráig négy szemkört hagy vele, rábeszélem, hogy áldozza fel szeretőjét az én kedvemért. Ha visszautasít, itt maradok, ön elmegy vele Pármába és hintómat a postán hagyja, aztán elküldi nekem az elismervényt, hogy azzal kiválthassam, amikor kedvem támad.

– Reggeli után – felelte a derék kapitány – elmegyek, hogy megnézzem az Intézetet, és ön egyedül maradhat vele. Igyekezze, hogy terve sikerüljön, mert nagyon örülnék, ha az ön kezében hagyhatnám. Amennyiben a lány ragaszkodik elhatározásához, könnyűszerrel találok itt egy kocsist, aki továbbvisz, ön pedig megtarthatja hintóját. Köszönöm ajánlatát, és izgatottan várom az eredményt.

Boldog voltam, hogy megtettem a fele utat és a kibontakozás közelébe kerültem. Megkérdeztem a szép francia nőt, vajon akarja-e látni azt, amit Bolognában látni érdemes.

– Akarnám – felelte –, ha női ruhában volnék; de így ahogy vagyok, nincs sok kedvem az egész város előtt mutogatni magam.

– Tehát nem megy el hazulról?

– Nem.

– Akkor önnel maradok.

– Nagyon fogok örülni.

Vidáman megreggeliztünk, azután a kapitány eltávozott. Mihelyt elment, közöltem Henriette-tel, hogy barátja azért ment el, hogy mi kettesben maradjunk, miután én megkértem erre.

– Vajon rám is vonatkozik az a parancs, amelyet neki adott, hogy felejtse el önt, tegyen úgy, mintha nem ismerné, ha véletlenül találkoznak, és ne érdeklődjék sorsa iránt, ha egyszer Pármába érkeztek?

– Nem adtam neki parancsot; nincs semmi jogom hozzá, és sohasem feledkeznek meg ennyire magamról; csak kértem valamit, egy szívességet, amelynek a kérésére a körülmények kényszerítettek. És minthogy nincs joga visszautasítani, nem is kételkedem abban, hogy beletörődik. Ami önt illeti, kétségkívül öntől is ugyanezt kérem, ha tudom, hogy önnek szándékai vannak velem. Ön barátságának több jegyét adta; de gondolhatja, hogy ha ártana nekem a kapitány irántam való érdeklődése, még fokozottabb mértékben ártana az öné. Mint jó barátom, magától is kitalálhatta ezt.

– Ha tudja, hogy barátságot érzek ön iránt, azt is kitalálhatja, hogy nem hagyhatom egyedül, pénz nélkül, minden nélkül egy városban, ahol még csak nem is igen értetheti meg magát. Vajon akadhat olyan ember, aki képes volna erre, miután megismerte önt, miután öntől magától tudja, hogy milyen helyzetben van? Ha ezt hiszi, akkor nincs helyes fogalma a barátságról, és ha akad ember, aki belemegy abba, amit ön mond, az nem is igazi barátja.

– Biztosíthatom, hogy a kapitány igazi barátom, és ön hallhatta: el fog felejteni.

– Nem tudom sem azt, miféle barátság lehet az, amit a derék ember ön iránt érez, sem azt, hogy vajon mire van feljogosítva önnel szemben; de azt tudom, ha képes megtenni azt, amire ön kérte, akkor barátsága egészen más természetű, mint az enyém. Legyen olyan kegyes és mondja meg nyíltan: kísérjem-e el Pármába vagy maradjak itt? Feleljen igennel vagy nemmel. Egyedüli birtokosa akarok lenni bájainak, azzal a feltétellel, hogy csak akkor tegyen engem egészen boldoggá, amikor úgy érzi, megérdemlem már. Válasszon, mielőtt visszatér ez a derék és túlságosan is szerencsés ember. Ő mindent tud, mindent elmondtam neki.

– És mit felelt?

– Hogy boldogan hagyja önt karjaim közt. Mit jelent ez a félmosoly?

– Kérem, engedje meg, hogy kikacagjam magam; még életemben nem hallottam ilyen őrjöngő szerelmi vallomást. Nem találja furcsának, ha egy szerelmi vallomásban, amelynek gyengédnek kellene lennie, valaki azt mondja: Asszonyom, vagy az egyiket vagy a másikat! Válasszon azonnal. Hahaha!

– Igen, persze. Viselkedésem sem nem kedves, sem nem gáláns, sem nem megható – de szenvedélyes! Gondolja meg, hogy komoly dologról van szó, és soha semmi sem volt még ennyire sürgős nekem. Képzelve el, hogy érzi magát egy szerelmes ember, amikor eljön az a pillanat, amely egész élete fölött dönt. Figyelmeztetem, hogy nincs veszténivaló időnk. Ne tekintse a „válasszon” szót olyan ridegnek: hiszen ezáltal válik az én és a saját életének bírójává. Azt kívánja, hogy boruljak térdre és zokogjak, mint egy hülye, és könyörögjek, hogy szánjon meg engem? Nem, madame, ez bizonyára nem tetszenék magának, és nem vezetne semmire. Bizonyos vagyok abban, hogy elnyerhetem a szívét, szerelmet kérek tehát, és nem irgalmat. És azt is gondolja meg: igen nagy igazságtalanságot követ el velem szemben, ha azt mondja: „Jöjjön velem Pármába, de nagyon kérem, ott ne akarjon többé látni.” Elismeri, hogy ezt nem mondhatja?

– Elismerem, ha csakugyan igaz az, hogy szeret.

– Hála Istennek! Igen, legyen egészen biztos abban, hogy szeretem. Válasszon tehát.

– Még mindig azt a hangot használja?

– Igen.

– De hiszen olyan arcot vág, mintha haragudnék!

– Pedig nem haragszom; hanem úgyszólván magamon kívül vagyok, rettenetesen nyugtalanít, hogy itt a döntő pillanat. Mindennek furcsa végzetem és az átkozott cesenai sbirrek az okai; nélkülük nem láttam volna meg önt.

– Szóval bosszankodik, hogy megismert?

– Hát nincs igazam, hogy bosszankodom?

– Egyáltalán nincs, mert még nem döntöttem.

– Kezdek fellélegzeni; mert fogadok, hogy azt fogja mondani, jöjjenek önrel Pármába.

– Úgy van, jöjjön Pármába.

Az olvasó kitalálhatja, hogy erre megváltozott az egész jelenet. E mágikus szavak: Jöjjön Pármába, szerencsés fordulatot jelentettek a drámában, a hangnem rettentőből gyengédé, szigorúból szelíddé változott át. Most már csakugyan lábához borultam, szerelmesen átkulcsoltam térdét, és gyengéd hálával csókoltam meg. Vége a támadó hangnak, amely oly kevésbé illik a leggyen-

gédőbb érzelmhez. Megesküszöm, hogy a legkisebb kegyét sem kérem, még a kezét sem csókolom meg, amíg meg nem érdemlem szerelmét. Az isteni nőt kellemesen lepi meg, hogy ily gyorsan csapok át a végső kétségbeesésből a legélénkebb gyengédségbe, és az enyémnél is sokkal lágyabb hangon szólít fel, hogy keljek fel.

– Bizonyos vagyok abban – mondja –, hogy szeret, de higgye el, én is mindent meg fogok tenni, hogy szerelme állhatatos maradjon.

Akkor sem mondhatott volna többet, ha azt mondja, hogy szeret; mert ezek a szavak mindent magukba foglaltak. Ajkam éppen szép kezére tapadt, amikor a kapitány belépett. A kapitány a lehető legjóindulatúbb hangon gratulált nekünk, én pedig boldogságtól sugárzó arccal mondtam, hogy megyek lovakat rendelni. Magukra hagytam őket, azután nemsokára útnak indultunk, vidáman és elégedetten.

Mielőtt Reggióba értünk, a becsületes kapitány azt mondta nekem, illendőbbnek tartaná, ha hadnok, hogy egyedül menjen Pármába, mert ha velünk együtt érkeznek, ez mindenféle szóbeszédre adhat okot, kérdezősködnének, és általában sokkal többet beszélnének rólunk, mint ahogyha külön érkezünk. Henriette meg én megjegyzését igen helyénvalónak találtuk, és mindjárt el is határoztuk, hogy mi ketten Reggióban töltjük az éjszakát, ő pedig menjen tovább Pármába postakocsin. Mindenben megegyeztünk, poggyászatát átvitték a kis kocsira, amelyet előállítottak neki; a kapitány elbúcsúzott és elment, miután megígérte, hogy másnap velünk ebédel.

A derék magyar viselkedése barátnőmnak éppúgy tetszett, mint nekem, minthogy jelenlétében tapintatból tartózkodóan kellett viselkednünk; hogyan is szálltunk volna meg például Reggióban? Henriette nem oszthatta volna már meg a kapitány fekhelyét, viszont a szemérem tiltotta, hogy velem töltsze az éjszakát. Mindhárman neveltünk volna a ránk kényszerített tartózkodáson, de mégis be kellett volna tartanunk az illem szabályait. Henriette és én nem lehettünk boldogok, csak úgy, hogy eltávolodunk ennek a derék embernek emlékeitől.

Kettesben vacsoráztunk, én részegen a boldogságtól, amelyet túláradóan nagyra éreztem, és mégis szomorúan; de Henriette, aki szintén szomorúnak látszott, nem tehetett nekem semmi szemrehányást. Hiszen csak zavarban voltunk; szeretjük ugyan egymást, de még nem volt alkalmunk, hogy megismerkedhesünk. Keveset beszélünk, de semmi pikánsat, semmi érdekeset; együgyű szavakat váltottunk és gondolatainkba mélyedtünk. Tudtuk, hogy az éjszakát együtt fogjuk tölteni; de úgy éreztük, indiszkrétek lennénk, ha ezt szóvá tennők. Micsoda éjszaka! Micsoda nő volt ez az Henriette, akit olyannyira szerettem! Aki olyannyira boldoggá tett!

Csak három vagy négy nap múlva mertem megkérdezni tőle, mit csinált volna egy fillér nélkül Pármában, ahol nem ismer senkit, ha történetesen nem merek szerelmet vallani, és elmegyek Nápolyba. Azt felelte, hogy valószínűleg a legszörnyűbb helyzetbe került volna, de bizonyosra vette, hogy szeretem, és előre látta azt, ami bekövetkezett. Hozzátette, hogy éppen azért kért meg engem, tolmácsoljam elhatározását a kapitánnyal, mert türelmetlenül vágyott már megtudni, mit gondolok róla, és tisztában volt azzal, hogy a kapitány sem ellenkezni, sem vele tovább együttélni nem fog; a kapitányhoz intézett kérésbe engem nem foglalt bele, és így lehetetlennek tartotta, hogy én ne kérdezzem meg tőle, vajon nem lehetek-e a segítségére. Végül is azzal fejezte be, hogy ha tönkremegy, annak férje és apósa az oka, ez a két szörnyeteg.

Pármába érve a postán továbbra is a Farussi nevet írtam be, mint Cesenában; ez anyám családi neve; Henriette pedig ezt írta be: Anne d'Arci, francia nő. Mialatt a tisztviselő kérdéseire felegettünk, egy fürge és előzékeny francia felajánlotta nekem szolgálatait, és azt mondta, sokkal jobban tenném, ha a posta helyett inkább d'Andreumont-éknál szállnék meg, ahol szállást és francia konyhát találnék és a legjobb francia borokat. Láttam, hogy az ötlet tetszik Henriette-nek, odaveztettem hát magam, és csakugyan kitűnően szállásoltak el bennünket. Inast béreltem napidíj ellenében és minuciózus megállapodást kötöttem d'Andreumont-nal. Aztán magam helyeztem el hintómat a remízben.

Egy pillanat múlva visszatértem, közöltem barátnőmmel, hogy ebédnél találkozunk. A lakájnak megmondtam, hogy várja parancsaimat az előszobában, majd egyedül eltávoztam.

Párma egy új uralom korbácsa alatt görnyedt;* feltételezhettem, hogy az egész város tele van kémek-

* 1748-ban az aacheni béke értelmében a pármái és cengai hercegség a Habsburg-ház kezéből a Bourbonok angolországi ágára szállt át. – A ford.

kel, ezért nem akartam, hogy állandóan sarkamban legyen egy lakáj, aki esetleg többet árt, mint használ. Atyám szülővárosában voltam, és nem ismertem itt egy lelket sem; de biztosra vettem, hogy nem tart sokáig, amíg kiismerem magam.

Mihelyt leértem az utcára, úgy éreztem, mintha nem is Olaszországban lennék, annyira „ultramontán” jellege volt mindennek: a járókelők mind franciául vagy spanyolul beszéltek, akik pedig nem ezt a két nyelvet beszélték, azok csak egymás fülébe mertek suttogni. Összevissza járkáltam, egy divatáru-kereskedést kerestem, de nem akartam kérdezősködni; végül is találtam egyet.

Belépek, és ezekkel a szavakkal fordulok a pultnál álló termetes, derék matrónához:

– Asszonyom, egy-két bevásárolnivalóm volna.

– Uram, mindjárt elküldök valakiért, aki tud franciául.

– Szükségtelen; olasz vagyok.

– Hála Istennek! Semmi sem olyan ritka manapság.

– Miért?

– Hát nem tudja, hogy megérkezett Don Felipe, és felesége, a francia királylány már útban van?

– Gratulálok. A kereskedelem fel fog lendülni, gurulni fog a pénz, mindenki meggazdagszik.

– Igaz; de minden megdrágult, és nem tudunk hozzászokni az új szokásokhoz. A francia szabadságnak és a spanyol szigorúságnak ez a keveréke nem való nekünk. Mit parancsol vásárolni?

– Mindenekelőtt figyelmeztetem, hogy nem szoktam alkudni, tehát vigyázzon magára. Ha túlságos árakat szab, többé nem jövök ide. Huszonnégy női ingre való szép gyolcsra van szükségem, sávolyozott pargetra az alsószoknyák és fűzők számára, muszlinra, batisztra a zsebkendőknél, és egyéb mindenféle cikkekre; szeretnék mindent önnél vásárolni, mert idegen vagyok, és nem tudhatom, kinek a karmai közé kerülök.

– Ha bennem megbízik, jó helyen jár.

– Gondolom is. Varrónőkre is szükségem van, akik bent a hölgy szobájában dolgoznak, mert sürgősen kell mindez a holmi.

– Ruhák is?

– Ruhák, kalapok, kabátkák, szóval minden; mert képzelje el, egészen meztelen.

– Ha van pénze, jótállok, hogy mindent megkap, amit csak kíván. Fialat?

– Négy évvel fiatalabb nálam, és a feleségem.

– Isten áldása legyen önökön. Gyermekeik vannak?

– Nem, kedves asszonyom, de majd lesznek, mindent elkövetünk az ügy érdekében.

– Gondolom is. Hát nagyon örülök. Uram, azonnal elküldök a varrónők gyöngyéért. Addig is szórakozzék azzal, hogy válogat.

Megvettem a legjobbat, amit találtam, fizettem, közben megérkezett a varrónő, megadtam a címemet, és megkértem a boltosnőt, küldje el az árut a címemre, a varrónőt és lányát pedig mindjárt magammal vittem. Magukhoz vették a gyolcsot, amelyet vásároltam, és elindultunk. Útközben selyemharisnyákat és fonalat vásároltam, és felhívtam egy csizmadiát, aki a szálló mellett lakott.

Íme, egy boldog pillanat! Henriette, akinek előzőleg egy szót sem szóltam, mindezt tökéletes megelégedéssel veszi tudomásul, de semmi sem árulja el benne az érdeket; háliját azzal fejezi ki, hogy finoman dicséri ízlésemet, amellyel a holmit kiválogattam. Semmivel sem lesz vidámabb, de gyengéd tekintete többet ér minden hálánál.

Abérelt inas a varrónők mögött lépett be; Henriette szelíden utasította, hogy menjen ki, és várja meg, amíg hívják. A varrónő munkához lát, a cipész mértéket vesz, és megbízom, hogy keressen megfelelő papucsokat. Egy negyedóra múlva visszatér, és az inas megint csak bejön vele, anélkül hogy hívtam volna. A cipész tudott franciául, és nevetséges történeteket mesélt Henriette-nek, de ez félbeszakította, hogy az inastól, aki megint a szobában tartózkodott és igen otthonosan viselte magát, megkérdezze, mit akar.

– Semmit sem, asszonyom, csak azért vagyok itt, hogy parancsait várjam.

– Nem mondtuk már, hogy hívjuk, ha szükség van magára?

– Csak azt szeretném tudni, hogy kettejük közül melyik a gazdám?

– Egyikünk sem – mondtam nevetve. – Itt a bére, és mehet.

A cipész, látván, hogy madame csak franciául tud, nyelvtanárt ajánlott neki.

- Honnan való? – kérdezte Henriette.
- Flandriából, asszonyom. Vagy ötvenéves, és nagyon nagy tudós. Azt mondják, igen erényes ember. Három páрмаi fontot kap egy óráért, kétszer annyit kettőért, és óránként kell fizetni.
- Barátom – kérdi Henriette –, akarod, hogy órákat vegyek?
- Kérlek erre, szórakoztatni fog.
- A cipész elment, és megígérte, hogy másnap elküldi a flamandot.
- Henriette megkérdezett, vajon akarom-e, hogy a varrónő velünk ebédeljen.
- Könyörgöm, egyetlen Henriette-em, a jövőben ne gyötörj azzal, hogy apró dolgokat az én tetszéstől teszel függővé. Légy nyugodt, édes, hogy ha lehetséges, helyeslésem már meg is előzi legkisebb cselekedeted is.
- Mosolygott, és megköszönte. Erre kivettem zsebemből egy erszényt, és így szóltam:
- Tessék, itt van ötven sequino, fizessd magad kisebb kiadásaidat, ha olyasvalamire lenne szükség, ami magamtól nem jut eszembe.

Egy perccel mielőtt asztalhoz ültünk, megjelent a jó magyar kapitány. Henriette elébe fut, megcsókolja, kedves papájának nevezi, mire én is követem példáját, és kedves barátomnak szólítom. Henriette meghívta, hogy ebédeljen velünk mindennap. A derék katona, amikor látta, hogy a jelenlévő sok nő mind Henriette számára dolgozik, sugárzott az elégedettségtől; boldog volt, hogy ilyen szerencsésen révbe juttatta kalandornőjét, és boldogsága tetőpontjára ért, amikor kijelentettem, hogy neki köszönhetem boldogságomat.

Vidáman és kellemesen telt az ebédidő. Most vettem csak észre, hogy Henriette nyalánk, és az öreg tiszt is ínycsekedik. Jómagam nyalánk is meg ínycsek is vagyok, és felvettem velük a versenyt. Megkóstoltunk több kitűnő bort is, amelyet Andreumont úr különösen a figyelmünkbe ajánlott.

Majd újabb varrónők jöttek, és kényszerítettem Henriette-et, hogy négy ruhára valót válasszon magának.

Este kettesben vacsoráztunk, és úgy láttam, hogy valami búsítja Henriette-et.

- Barátom – felelte szívhez szóló hangon –, túlságosan sok pénzt költesz rám, és ha ezt azért teszed, hogy jobban szeresselek, figyelmeztetlek, hogy kidobott pénz; mert ma sem szeretlek jobban, mint tegnapelőtt, de teljes szívemből szeretlek.

- Elhiszem, kedves barátnőm, és boldog vagyok, ha úgy érzed, hogy vonzalmad már nem növekedhet tovább. De tudd meg, csak azért teszek így, hogy amennyiben lehetséges, még jobban szeresselek, mint amennyire szeretlek. Azt akarom, hogy nemed teljes díszében tündökölj; és ha valamiért bánkódom, csak azért, hogy nem ragyogtathatlak annyira, mint amennyire megérdemelnéd. Te azért jöttél a világra, hogy boldoggá tégy engem. Ne legyen más gondod, mint az, hogy sose hagyj el; mondd, vajon remélhetem-e?

- Nagyon szeretném, drága barátom; de ki tudhatja a jövődöt? Vajon te szabad ember vagy? Függsz valakitől?

- Szabad vagyok a szó minden értelmében, és nem függök senki mástól, mint a te drága személyedtől.

- Nagyon boldog vagyok; senki sem ragadhat tehát el tőlem; de sajnós, tudod, hogy én nem mondhatom magamról ugyanezt. Biztos vagyok abban, hogy keresnek, és azt is tudom, hogy könnyen elragadhatnak, ha megtalálnak. Sajnos érzem, szerencsétlen leszek, ha kiszakítanak karjaid közül.

- Reszketek erre a gondolatra. Vajon itt is tartani lehet ettől a veszélytől?

- Nem, feltéve, hogy nem lát meg valaki, aki ismer.

- Vajon akadhat ilyen valaki Pármában?

- Nehezen.

- Hát akkor ne riasztgassuk egymás szívét olyan félelemmel, amely, remélem, nem igazolódik be. És főképp légy megint olyan vidám, mint Cesenában.

- Itt őszintébben lehetek vidám, mert Cesenában szerencsétlen voltam, itt pedig boldog. Ne is félj, hogy szomorúnak találsz, mert alaptermészetem a vidámság.

- Azt hiszem, Cesenában minden pillanatban attól kellett félned, hogy összeakadsz azzal a tiszttel, akit Rómában elhagytál.

- Szó sincs róla. Az az apósom volt, aki, ez biztos, egyetlen lépést sem tesz, hogy megtudja, hová lettem. Csak örülhet annak, hogy megszabadult tőlem. Azért voltam szerencsétlen, mert egy olyan ember terhére voltam, akit nem szerethettem, akivel még csak egy gondolatot sem tudtam kicserélni. Tedd

ehhez még hozzá azt is, hogy azt sem tételezhettem fel, hogy boldoggá teszem; hiszen nem kelteztem fel benne több érzést, mint egy szeszélyt, amelyet tíz sequinóra becsült. Azt kellett gondolnom, hogy ez a szeszély, miután kielégült, többé már nem is kelhet új életre az ő korában, tehát csak terhére vagyok, mert az nyilvánvaló, hogy nem gazdag. Titkos gyötrelmemhez még egy más kínos megfontolás is hozzájárult. A magam részéről kötelességemnek éreztem, hogy becézgessem, ő pedig valószínűleg kötelességének érezte, hogy hasonlóképp viszonzza. Közben attól féltem, hogy feláldozza egészségét, és ez a gondolat rettenetesen gyötört. Egyikünk sem volt szerelmes a másikba, és csupa ostoba udvariasságból zavartuk egymást. Pazaroltuk jól nevelt illemből azt, ami csak a szerelemnek jár ki. És azonkívül az is nagyon zavart, attól pirultam a leginkább, hogy az emberek még azt hihetik, ez a derék ember áruba bocsát engem. Ennek köszönhetően tartózkodásomat; attól féltem, ha kiolvasod tekintetemből, hogy milyen érzéseket ébresztesz fel bennem, még ez a mélyen sértő feltevés támad fel benned.

– Tehát nem hiúságból voltál tartózkodó?

– Nem; hiszen joggal formálhattál rólam bizonyos véleményt, amelyet megérdemeltem. Elkövettem azt a bolondságot, amelyről tudsz, mert apósom kolostorba akart csukni, ami sehogy sem felelt meg ízlésemnek. Egyébként, barátom, engedd meg, hogy ne meséljem el neked történetem.

– Tiszteletben tartom titkod, angyalom; ne félj attól, hogy kérdésekkel gyötörlek. Szeressük egymást, és ne tőrjünk, hogy a jövőtől való félelem megzavarja a jelen boldogságát.

Másnap, a boldog éjszaka után, még szerelmesebb voltam, mint előtte való nap, és így töltöttünk szerelmi mámorban három hónapot.

Időközben egy Dubois nevű püpos francia festő csatlakozott hozzájuk, aki bizonyos fokig végzetes szerepet játszott.

Az udvar Colornóban tartózkodott, nagy ünnepélyt rendeztek, és mindenki szabadon járhatott-kelhetett a kertekben, amelyek egész éjszaka ki voltak világítva. Dubois, a végzetes püpos annyit beszélt nekünk erről az ünnepélyről, hogy végül is kedvünk támadt elmenni; Ádám almája volt ez. Dubois elkísért bennünket. Egy nappal előbb, este érkezünk meg, és a fogadóban vettünk szállást.

Estefelé sétálni mentünk a parkba, és a véletlen úgy akarta, hogy az uralkodó hercegi pár éppen ott tartózkodott kíséretével. A francia királylány, a versailles-i udvar szokását követve, előre bókkolt Henriette-emnek, anélkül hogy útját félbeszakította volna. Tekintetem ekkor egy lovagra esett, aki Don Louis mellett állt, és figyelmesen nézte barátnőmet. Nemsokára visszafordultunk, és ekkor megint találkoztunk ezzel a lovaggal, aki, miután mélyen meghajolt felénk, arra kérte Dubois-t, hogy hallgassa meg egy percig. Vagy egy negyedóra hosszat jöttek mögöttünk, beszélgetve; mi éppen ki akartunk lépni a kertből, amikor ez az úr meggyorsította lépteit, és udvariasan bocsánatot kérve tőlem, azt kérdezte Henriette-től, vajon nincs-e abban a szerencsés helyzetben, hogy Henriette ismeri őt.

– Nem emlékszem, hogy szerencsém lett volna valaha látnom őt.

– Köszönöm, madame; bocsásson meg, könyörgöm, alkalmatlankodásomért.

Dubois elmondta, hogy ez az úr meghitt barátja Don Louis infánsnak, és abban a hiszemben, hogy ismeri madame-ot, arra kérte, vezesse hozzá. Dubois azt felelte, hogy a hölgyet D'Arcinak hívják, és amennyiben az úr ismeri, nincsen szüksége Dubois közbenjárására. Az úr azt felelte, hogy ezt a nevet nem ismeri, és nem akar tévedésbe esni. Ebben a bizonytalanságban, folytatta Dubois, hogy tisztába jöjjön a dologgal, maga mutatkozott be; de most már nyilván meggyőződött arról, hogy tévedett.

Vacsora után Henriette nyugtalannak látszott, megkérdeztem hát tőle, vajon csak úgy tett-e, mintha nem ismerné M. d'Antoine-t.

– Nem tettettem magam, légy nyugodt, barátom. A nevét ismerem, családja előkelő család Provenceban; de őt személy szerint most láttam először.

– Lehetséges az, hogy ő viszont rád ismert?

– Lehetséges, hogy már látott valaha; de az biztos, hogy sosem beszéltem vele, mert akkor megismerném.

– Ez a találkozás nyugtalanít engem; és úgy látom, téged sem érint közömbösen.

– Igaz.

– Hát akkor, ha neked is úgy tetszik, hagyjuk itt Pármát, és menjünk Genovába. Onnan pedig idővel vissza Velencébe.

– Igazad van, kedves barátom, ott nyugodtabbak leszünk. De azért, azt hiszem, nem kell nagyon sietnünk.

Harmadnap visszatértünk Pármába, és további két nap múlva inasom egy levelet adott át nekem azzal, hogy a futár, aki hozta, az előszobában várakozik.

– Nem várok semmi jót ettől a levélről – mondom Henriette-nek.

Henriette átveszi a levelet, elolvassa és e szavakkal nyújtja át nekem:

– Azt hiszem, M. d'Antoine becsületes ember, s ezért azt remélem, hogy nem kell semmitől sem tartanunk.

A levél így hangzott:

„Akár önnél, akár nálam, akár bárhol, ahol ön jónak látja, uram, nagyon kérem, adjon alkalmat, hogy egy pillanatra beszélhessek önnel olyan ügyben, amely nagyon fogja érdekelni önt.

Van szerencsém stb.

D'Antoine”

A címzés M. de Farussinak szólt.

– Azt hiszem, beszélnem kellene vele – mondom barátnőmnek. – De hol?

– Sem itt, sem őnála, hanem az udvar kertjében. Válaszodban ne álljon más, mint a találkozó helye és ideje.

Íróasztalomhoz ültem, és megírtam neki, hogy fél tizenkettőkor a hercegi kertben leszek, s megkértem, jelöljön meg egy másik időpontot, ha ez nem felel meg.

Öltözködéshez láttam, hogy pontos legyek; közben barátnőm és én igyekeztünk nyugodtnak látszani; de nem tudtuk elfojtani szomorú sejtelmeinket.

Pontosan megjelentem a találkozón, és M. d'Antoine-t már ott találtam.

– Kénytelen voltam – szólt – arra kérni, tiszteljen meg, mert nem tudtam biztosabb módot találni arra, hogy eljuttassam Mme d'Arcinak ezt a levelet, amelyet most átnyújtok önnek azzal a kéréssel, továbbítsa hozzá, és ne vegye rossznéven, hogy lepecsételve adom át. Ha tévedek, akkor semmi az egész, és a levélre nem is érdemes válaszolnia; de ha nem tévedek, akkor csak madame-nak áll jogában, hogy megmutassa önnek. Ezért adom át lepecsételve. Ha ön igazán barátja, akkor e levél tartalma éppúgy érdekli önt, mint őt. Számíthatok arra, uram, hogy kegyes lesz átadni?

– Uram, szavamot adom.

Ezután elváltunk, mindketten mélyen meghajoltunk, és siettem vissza lakóhelyemre.

Mihelyt hazaértem, szívemben balsejtelmekkel tele, Henriette-nek elmondtam mindent, amit M. d'Antoine-től hallottam, majd átadtam neki a levelet, amely négy oldalból állt. Figyelmesen elolvasta, és szemlátomást mélyen megrendült. Végül is így szólt:

– Barátom, ne vedd zokon, de két család becsülete nem engedi meg, hogy elolvastassam veled ezt a levelet. Úgy látszik, kénytelen vagyok fogadni M. d'Antoine-t, aki azt írja, hogy rokonom.

– Íme – mondtam –, elkezdődött tehát az utolsó felvonás! Mily szörnyű! Tökéletes boldogságom végéhez közeledek! Ó, én szerencsétlen ember, mi szükségem volt arra, hogy ilyen sokáig időzzünk Pármában? Milyen vak voltam! Franciaországon kívül Párma az egyetlen város, amelyről félnem kellett volna, és éppen ide vezettelek, amikor vezethettelek volna bárhová a világon, mert neked nem volt más akaratod, mint az enyém! Annál bűnösebb vagyok, mert te sosem hallgattad el aggodalmait. Miért is hoztam el ide azt a végzetes Dubois-t? Tudhattam volna, hogy kíváncsisága előbb-utóbb bajt hoz ránk. Amellett nem is átkozhatom kíváncsiságát, mert hiszen természetes. Nem is haragudhatom másra, mint arra, hogy olyan tökéletes vagy; tökéletességed szerezte boldogságom, és tökéletességed taszít most a legmélyebb örvénybe: mert sajnos a legszörnyűbb jövőt látom magam előtt.

– Nagyon kérlek, kedves barátom, ne láss előre olyasmit, ami még nincs és mérsékelj magad. Használjuk fel minden okosságunkat, hogy fölébe kerekedjünk az eseményeknek. Én nem válaszolok erre a levélre; de neked azt kell válaszolnod, hogy jöjjön ide holnap három órakor hintóján, és legyen szíves bejelenteni magát.

– Jaj, milyen áldozatot követelsz tőlem!

– Te vagy a legjobb, az egyetlen barátom; nem kívánok, nem követelek semmit; de vajon visszautasítasz-e?...

– Nem, soha, semmi kérésedet. Rendelkezz életem és halálom fölött.

– Tudtam, hogy ezt válaszolod. Velem leszel, amikor megérkezik; de miután néhány percet áldoztunk az illemnek, valami ürüggyel átmegy szobádba, és minket magunkra hagyysz. M. d'Antoine ismeri egész történetem, tudja, hogy hol hibáztam, és miben volt igazam, és azt mondja, hogy mint becsületes ember és mint rokonom, kötelességének érzi, hogy megvédjen minden támadástól. Semmit sem fog tenni, amit nem velem

egyértelműen tesz. Ha úgy gondolnám, hogy nem engedelmeskedik az általam szabott törvényeknek, nem megyek Franciaországba, és követlek, ahová akard, hogy neked szenteljem hátralévő napjaimat. De azt is gondold meg, kedves barátom, hogy a körülmények olyan végzetesek, hogy az elválás esetleg a legjobb dolog, ami velünk történhet, csak erők legyen hozzá. Bízz bennem, légy nyugodt, hogy minden tőlem telhető meg fogok tenni, hogy megőrizzek magamnak annyi boldogságot, amennyi még várhat rám, miután megfosztottak az egyetlen embertől, aki iránt valaha is gyengéd vonzalmat éreztem. Te pedig, ezt várom nagy lelkedtől, ugyanilyen gonddal fogsz vigyázni jövőödre, és biztos vagyok abban, hogy boldogulni fogsz. Addig is távoztassuk el magunktól ezeket a balsejtelmeket, amelyek tönkreteszik utolsó együtt töltött perceinket.

– Ó, miért is nem utaztunk el mindjárt, miután ezzel a szerencsétlen kegyencsel találkoztunk!

– Talán rosszul tettük volna; mert M. d'Antoine esetleg meg akarta volna mutatni családomnak ügybuzgóságát, és nyomozott volna utánunk; ez esetben olyan erőszaknak lettem volna kitéve, amelyet te nem tűrtél volna el, és amely mindkettőnk számára végzetessé válhatott volna.

Engedelmeskedtem neki; de ettől a pillanattól fogva szerelmünk szomorúvá vált, és a szomorúság olyan betegség, amely előbb-utóbb megöli a szerelmet. Gyakran egy óra hosszat is elültünk egymással szemközt, anélkül hogy egy szót szólunk volna, és sóhajaink összekeveredtek, hiába is igyekeztünk elfojtani azokat.

Másnap, amikor M. d'Antoine megérkezett, pontosan követtem a kapott utasításokat, és egyedül, lát-szólag írással foglalkozva töltöttem el életem legrettenetesebb hat óráját.

Ajtóm nyitva volt, és szobám tükre segítségével kölcsönösen láthattuk egymást. Ők is írással töltötték ezt a hat órát, időnként félbeszakították az írást, hogy megbeszéljenek valamit, nem tudom, mit, de döntő fontosságú ügyekről lehetett szó. Az olvasó könnyen elképzelheti, mit szenvedtem e hosszú kínzás alatt; mert semmi másra, mint boldogságomra végzetes dolgokra, nem számíhattam.

Alighogy elment ez a rettenetes d'Antoine, Henriette átjött hozzám, és amikor láttam, hogy szeme megduzzadt a sírástól, nagyot sóhajtottam, amire ő mosollyal igyekezett válaszolni.

– Akarod, barátom, hogy holnap elmenjünk innen?

– Ó, Istenem, hogyan akarnám! Hová akard, hogy vigyelek?

– Akárhová, de két hét múlva újra itt kell lennünk.

– Itt? Micsoda végzetes illúzió!

– Úgy van, sajnos. Becsületszavamat adtam, hogy itt leszek, itt veszem át a választ egy levélre, amelyet írtam. Légy nyugodt, nem kell félnünk semmiféle erőszaktól; de itt nem bírom ki tovább.

– Én pedig átkozom azt a percet, amelyben betettem ide a lábam. Akarod, hogy Milánóba menjünk?

– Helyes, menjünk Milánóba.

– Talán közölnöd kellene M. d'Antoine-nal, hogy hová megy.

– Ellenkezőleg, nem tartozom számat adni neki. Szégyellje ő magát, ha egy pillanatig is kételkedik abban, hogy megtartom a szavamat.

Másnap, előkészületeket téve egy kéthetes útra, elindultunk. Minden vidámság nélkül érkezünk meg Milánóba, nem találkoztunk senkivel sem, és két hétig kettesben maradtunk, nem láttunk más idegent, mint a fogadóst, egy szabót és egy varrónőt. Henriette-et megajándékoztam valamivel, aminek nagyon örült: egy ritka szép hiúzprém bundával.

Henriette tapintatból sosem kérdezősködött erszényem állapota felől; ezért igen hálás is voltam neki; én is nagyon vigyáztam, hogy ne gyanítsa, milyen közel van a kiapadáshoz; amikor visszatértünk Pármába, még vagy három-négyszáz sequinóm volt.

Visszatérésünk másnapján M. d'Antoine minden további nélkül eljött hozzánk ebédre; fekete után magára hagytam rokonával. Megbeszélésük éppoly sokáig tartott, mint az első, és elhatározták, hogy el kell válnunk. Henriette közölte ezt velem, mihelyt d'Antoine eltávozott, és sokáig komor csendben elegyítettük egybe könnyeinket.

– Mikor kell elszakadnom tőled, én egyetlenem?

– Légy erős, barátom; mihelyt Genfbe érünk, ahová neked kell elvinned. Holnap keress nekem megfelelő társalkodónőt, az ő társaságában fogok odamenni Genfbe, ahová mennem kell.

– Hát akkor még néhány napot együtt töltünk! Nem ismerek itt mást, mint Dubois-t, akire rábízhatnám, hogy szerezzen egy rendes nőt; és bosszantana, ha ez a kíváncsi ember a társalkodónő révén mindent megtudna, amit nem akarsz, hogy megtudjon.

– Nem tud meg semmit; mert Franciaországban másik társalkodónőt veszek.

Dubois-t nagyon megtisztelte a megbízás, és három nap múlva bemutatott Henriette-nek egy középkorú, eléggé jól öltözött és jó modorú nőt, aki szegény lévén örült, hogy alkalmat talál visszatérni Franciaországba, ahonnan való. Férje, volt katonatiszt, néhány hónapja halt meg, és itthagya minden nélkül. Henriette azzal fogadta fel, hogy legyen készen bármely pillanatban útnak indulni, mielőtt Dubois figyelmezteti. Elutazásunk előtt való nap M. d'Antoine velünk ebédelt, és átadott Henriette-nek egy Genfben címzett lepecsételt levelet.

Az éjszaka beállta előtt indultunk el Pármából, Torinóban mindössze két órára álltunk meg, hogy inast vegyünk fel, aki Genfig kiszolgál bennünket. Másnap hordszéken átkeltünk a Mont Cenis-n, és ötödnapra Genfben értünk. Henriette levelet küldött velem Tronchin bankárhoz, aki azt mondta, személyesen jön majd el, hogy átadjon ezer louis-t.

Visszatértem, és asztalhoz ültünk. Még ott ültünk, amikor bejelentették a bankárt. Leszámolta az ezer aranyat, és azt mondta Henriette-nek, ad melléje két embert, akikért ő felel. Henriette azt válaszolta, hogy azonnal indul, mielőtt megkapja a bankártól a kocsit, amelyről említés történt a bankárnak átadott levélben. A bankár biztosította, hogy holnapra minden a rendelkezésére áll, majd elment. Rettenetes pillanat volt ez! Jéggé meredtünk. Komor csendben maradtunk ott, mint amikor a legmélyebb szomorúság lesz úrrá az emberen.

Amikor végre megtörtem a csendet, azt mondtam, nem lehet, hogy a kocsi, amelyet Tronchin úr hoz, kényelmesebb legyen az enyémnél, arra kérem tehát, fogadja el az enyémet; ebben szerelmének tanújelét látnám.

– Cserében elviszem azt a kocsit, amelyet a bankár hoz neked, szerelmem.

– Jól van – felelte –, fájdalommal enyhíteni fogja, hogy lesz velem legalább valami, ami a tiéd volt.

E szavakkal öt tekercset dugott a zsebembe, amelyek száz-száz arany louis-t tartalmaztak; de vajmi kevésbé enyhítette ez az elváláson érzett bánatomat. Az utolsó huszonnégy óra alatt, amelyet együtt töltötünk, nem maradt más ékesszólásunk, mint könnyeink, sóhajaink és azok a banális, de erőteljes szavak, amelyeket két boldog szerelmes intéz a sorshoz, amikor elválni kényszerül, örökre, boldogsága kellős közepén. Henriette nem is igyekezett reményekkel áztatni szenvedésemet, sőt ellenkezőleg, ezt mondta:

– Ha egyszer a szükség arra kényszerít bennünket, hogy elváljunk, egyetlen barátom, ne kérdezősködj sose felőlem, és ha véletlenül találkozónánk valaha, tégy úgy, mintha nem ismernél.

Azután átadott egy levelet M. d'Antoine számára, és elfelejtette megkérdezni, vajon visszatérek-e Pármába; de ha addig nem is volt ez a szándékom, akkor is menten így határozok. Arra is megkért, hogy utazzam el Genfből, mielőtt megkaptam azt a levelet, amelyet az első állomásról fog írni nekem. Hajnalban indult útnak egy társalkodónővel s egy inassal, aki hátul ült a kocsin, míg egy másik előtte lovagolt fullajtárként. Szememmel követtem hintóját, ameddig csak láthattam, és mozdulatlanul ott álltam továbbra is azon a helyen, amikor már elvesztettem szem elől; mert minden gondolatom rá irányult, akit többé már nem láthatok, és a világmindenség megszűnt a számomra.

Visszatértem szobámba, meghagytam a pincérnek, hogy ne lépjen be hozzám, amíg vissza nem térnek a lovak, amelyek Henriette-et elvitték; lefeküdtem az ágyba, abban a reményben, hogy az álom talán segítségére siet elgyötört lelkemnek, amelyet a könnyek többé már nem vigasztaltak.

A postillon csak másnap érkezett vissza. Átadott egy levelet, amelyben csak ezt a szomorú szót találtam: *Adieu!* A postillon elmondta, hogy minden kaland nélkül érkeztek meg Chatillonba, és madame azonnal továbbutazott Lyon felé. Csak másnap utazhattam el Genfből, szobámba zárkózva életem legszomorúbb napjainak egyikét töltöttem el. Az egyik ablaküvegen észrevettem azokat a szavakat, amelyeket ő karcolt belé azzal a gyémánttal, amelyet én ajándékoztam neki:

„Elfelejtetted Henriette-et is.”

Casanova visszatér Pármába. Itt megbetegszik és La Haye ápolja, Henriette flamand nyelvtanára. La Haye, legalábbis Casanova így gyanítja, titkos jezsuita, és a könnyen befolyásolható Casanovából átmenetileg vakbuzgó és áhítatos embert csinál. Amikor visszatérhet végre Velencébe, magával viszi La Haye-t is, aki azonban intrikál ellene Bragadin úrnál, mire Casanova szakít vele. Nem sokkal ezután elindul első párizsi útjára.

Tillmann J. A. Az olvasóállat (anima legera)

Az olvasóállat a többé-kevésbé beérett betűvetésen él. Az aratandó szemes meglehetősen elegyes. (Ritka az a tíz sornyi vetés, amiből ne kellett volna kilencet elvetni.) A termőtalaj túlélénkített, a termés többnyire nem kiérlelt. A kelet-nyugati üledéken, amit olykor dívánnak, sőt divinálisnak is neveznek, tömérdék emészthetetlen töltelék halmozódott fel. (Ezért burjánzanak rajta úgy a borzas turbulyák, kutyabengék és a bíborherék.) Az aratáshoz amúgy is hiányzik a megfelelő idő. Az olvasóállatok szemejárása ugyan szélesebb (és az élet zajlasi sebességétől sebzett), mégsem elégséges. (Nem is lehet, ezért aztán teret engednek az esetlegesnek, az öntevékeny összecsendüléseknek.)

Sziréni és metasziréni hangzón övezi őket (reklámríktók, hírhínárolók, nyelvélők, önszétíró szépírók és egyéb szószaporító szerzetek). Ettől aztán alig hallják a hangjukat. (Ez csak néha válik hallhatóvá, ha némi csendesség támad körülöttük, vagy bennünk: amikor zsongássá ülepszik a zajok zűrzavara, és a futamok lefékeződnek a fejben.)

Olvasóosztagaik általában három fokozatban haladnak: a sebesen pásztázó szemmozgással végzett betűszemelgetés kósztolgatásra, tájékozódásra vagy egyszerű kalandozásra szolgál. A sorok közötti komótosabb előrehaladás tömörebb táplálék esetén jellemző. Gyakori megállások, szétnézések a legértelmesebb szövegek szemelgetése közben fordulnak elő. Az olvasóállatok néha bal kezükbe ún. olvasót vesznek. Az ilyen olvasó egyrészt kapaszkodóként szolgál a szövegáradat közepette keletkező szédületben, másrészt szemelgetése megkönnyíti más olvasandók és mondandók számontartását.

Egyes egyedeik a képzelet költötte helyeket kedvelik, mások inkább a szellemszínezte terekben szeretnek leledzeni. (Az irodalmi impresszionizmus nagy kiterjedésű ingoványait, akárcsak a teóriatermelés papírtigriseinek vadászterületeit egyaránt kerülik.) Az olvasóállatok leginkább azt szeretik, ha a lineárisan leírt villanások szépen szerkesztett egymásutánja a villámok vonalvezetését idézi.

Köz-helyeik szétszéledtsége, valamint a szólítások és a betűvetések személyre szóló volta miatt külön-külön járják felderítőútjaikat. (Ami egyébként nem zárja ki, sőt egyenesen megköveteli, hogy időnként üzeneteket váltsanak; hogy szót ejtsenek egy s másról; hogy olykor lássák is egymást: egymás belső tájait, legbensőbb belátásait.)

Különös szokásuk, hogy napszállatkor személyes rejtekükbe vonulnak vissza, ahol – a tisztánlátás vágyától vezettetve – csak mintegy lőrésen keresztül engedik át szemeiken a látóhatárt. Az idők során a fejükben kialakult camera obscura segítségével így rendkívül magas feloldású megfigyelésekre nyílik módjuk – melyeket aztán a maguk kertecskéjének kiművelésében törekszenek tekintetbe venni.

Peter Turrini

EZ A FÁRADTSÁG,
mely rámtör hirtelen,
kabát vajon gyermekkorom
mindahány könnyén?

A fájdalom,
amely kínoz,
felszólítás,
hogymenjek
újra vissza?

A közöny, amellyel mások
szenvédését kísérem,
nem más, mint félelem
a közénk-tartozástól?

Minden erőmet megfeszítve
tartom magam
egyenesen
sajátmagammal szemben.

1953-BAN A LAKÁSUNKBAN

Omo- és vizeletszag keveredett.
Bent, a lakásban volt a kübli,
de csak a papa használhatta.
A gyerekek járhatnak hátra
az udvarba is.
Sőt, le is kell menniük az udvarra,
mikor a papa a küblire készül.

MEGÉRTEM,
 miért tart neked minden annyi ideig.
 Megértem,
 hogy ma nem fekhetsz le velem.
 Megértem,
 hogy megcsalsz.
 Megértem,
 hogy most egyedül akarsz lenni.
 Megértem,
 hogy sehogysem tudsz megérteni.

Egyszerűen hatalmas volt
 a megértésem irántad.
 Megpróbáltalak
 agyonnyomni
 ezzel a hatalommal.

MIÉRT PANASZOLOD

Isten hallgatását,
 mondta a hittantanárunk.
 Nézd ezt a rétet.
 Isten szól hozzád halkán.
 Meghallod a méhek
 zümmögésében.
 A szélsusogásban.
 A virágok türelmes
 növekedésében
 őrá ismerhetsz.
 Ma a rét helyén
 hatalmas parkoló van.
 Miféle Isten az,
 akit egy karintiai építőcég
 el tud némítani?

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

Kukorelly Endre Hab

Szerinted kire szavazok? Nem az a kérdés, hogy kire szavazzak, mert nem úgy van föltéve. Majd ha azt kérdezi, úgy is teszi fel. Hajszál pont úgy.

Ő otthon van.

Hogy jobb-e neki, vagy jobban megy-e, ki tudja.

Milyen jó, hogy mindenhol hazatalálunk. Csak párhuzamosan, nem? Ő jóval intelligensebb, mint. Párhuzamosan, az a lényeg. Így aztán amikor hazatalálunk, ő is hazatalál. Az öntudatos hangja, végül is *ketten* találtuk meg, de a hálás hangja is, mert már elege volt azokból a franc tudja milyen utcákból meg helyekből. Párhuzamosan, ez pedig a magyarázó-hang, elmagyarázza, hogyan kell találni haza. Nem valószínű, hogy egyedül hazatalálna, mert nekem kell hazatalálni.

Nekem kell, nem baj. Rádásul én ezeket leírom, vagy legalábbis valamit belőle. De kicsodát. Mindentől szabad észjárás. Ijesztően pontos, amit mondok, ha mondom tovább, már bele is vonja. Egyből látja is, komoly az arca, komolyan néz, ilyenkor a legszebb. Ilyenkor az látszik, a legszebben látszik, hogy a nő intelligenciája milyen szerencsés, az, hogy szerencsésebb. Érdeklí, belegabalyodik, lehet, hogy ott kóvályog is le-föl. Nem baj. Baj? A térkép nem érdeklí, csak a német nyelvű irodalomelméleti munkák. Dolgozik, és nem hagyja abba, erősen nem, mert olyankor nem lát ki. Akar, akarja, de nem az működteti, ami engem, mert engem a faszom működtet, hanem azért akarja, mert jónak látja úgy. Ha nem érdeklí az a valami, akkor egészen nem. A szo, a sz, a szovjetunió akkor jobboldali volt; vagy baloldali? Baloldal, jobb. Ha erre fordulok, ez a baloldal, nem jó?

Fölkapja a telefont.

Megtekinti a postaládát. Igaz, hogy én is, de ha ő megtekinti, akkor viszont én nem.

Nem írnak nekem leveleket. Súlyos barátságok szakadnak meg. Az ilyen megállapítások haragos arc-történetek a levélszekrény előtt, ilyenkor nem viccel. Én elég fejlett vagyok, kérdezi, és mutatja. Dehogynem, felelem, miért, nem látod? Nyilván ez rossz válasz, mert mogorva marad. Ez a szó, hogy nő, nem tetszik nekem, mondja mogorván. Ha azt a szót hallom, hogy nő, elmegy a kedvem, olyankor nincs kedvem semmihez se. Úgyis megmérgezem, akkor meg mindegy nekik. Egyáltalán nem úgy tűnik, mintha viccelne. Amikor dühös, vizsgálgatja a körmét, de nem biztos, hogy lát valamit. Egy letörik, és mindegyiket le kell vágni. Nem vágom le.

Szoktam nyúlkalni. Ha nyúlkalom, nem nagyon védekeznek. Szerinte védekeznek, néha tényleg védekeznek, az jobb, tulajdonképpen mindig nyúlkalnom kellene, neki meg tiltakoznia. Amikor nem nyúlkalok, nem tudom, hogy miért nem. Ha ő kezdi, nekilát a buszon, bosszankodok, nem tudom, milyen alapon. A *leghülyébb-férfi*-alapon. Megsértődik, elfordul. Hozzáérek egy rossz helyen, és olyankor mindig valami erkölcsről való szónoklást kell végighallgatnom, morogja maga elé, nekem, de úgy, mintha lenne ott egy harmadik is rajtunk kívül. Én vagyok a tyúkok, mi?

Ugyanúgy krémezi magát. Felcsavarja a haját, annyi haja van, megáll, megtartja magát. Van nála cigaretta, de nem szívja. Rágyújt az ujjtartás miatt. Mint bárki más. Úgy a derekamra kötöm a pulóvert, mint bárki más. Azért köti *oda*, hogy ott eltakarja. Szerinte simán levívna engem, volt már országos korcsoportos tizenkilencedik helyezett. Ha válogatott lennék, mindig a csapat érdekelne csak. A csapatom érdekében. Lenne térdvédőm is. Mindennap virággal köszöntené. Mi lenne, ha vennél virágot.

Mi lenne, ha fejeállnék, és közben hánynék. Mutatja a kezével, a szájától el, a mutatójja meg a hüvelykujja, rövid ív.

Sajnáljal.

Vehetek egy ilyen csokis kekszet?

Képes unatkozni. Részletes. Azonnal megváltozik a hangulata. Leveszi a szemüvegét, és otthon felejt, ilyenkor nem lát semmit, de nem látni rajta, hogy nem. Hiúságból. Hiúság? Szépen összehajtogatta az alsógatyáimat az egyik nap. Nagy ruharétegek, keresgél a rétegekben, kihúz egy ruhát, és rám néz. Alig eszik valamit, de azt nem hagyja abba. Alig mozdul meg, reggel egyáltalában nem mozdul, és nem lehet kiszámítani, meddig tart a reggel.

Most már eléggé tudok gyorsúszni, majd megmutatom. Kijött a vízből egy óra múlva, kicsit kékre fagy, nagyon mosolyog. Jól megy, csak valami nem stimmel, mert nem haladok. A strandon nem mindenki, de mégiscsak mindenki leveszi a melltartóját, aki számít, ő nem, ez szép tőle, mert azt nemigen bírnám ki. Ugyanakkor meg én miért bámulok így, ha nem bírom ki, ilyen pofátlanul. Nem bámulok, csak nézek. De miért nézek, miért kell nekem feltétlenül nézni. Ezért gusztustalanul undorító a strand. Nézelődnek. Eldobálják a barackmagot.

Mi lenne, ha mindenkinek egyforma volna a teste?

Ezt egészen más hangon mondja. Másféle hangok, győztes, diadalmas, az utálkozó, a tudós meg a féltős. A galamboktól fél. Nem tréfából vagy izéből, hanem megmerevedik a félelemtől. Amikor egy galamb beszállt a fürdőszobába, a lakás szerinte leghátsó részébe rohant rettegni. Nem játszik egy csöppet sem. Kiment? Ki? Kiment. Most röhögjek vagy ne, rajta vagy magamon. Kivitted? Verdes a szárnyával. Kirepült már? Az összes ajtót magára zárta, nem kapkodva, nem becsapta, hanem gondosan bezárta. Jobban tudnék mulatni, ha nem volna olyan viszolyogtató az a repülő.

Mindig izélsz velem, papolsz, pedig én már rég készen vagyok. Mióta. Régen. Réges-rég. Megyünk lefele a lépcsőn, úgy megy, hogy a szoknyája fellibegjen. Megmondja, ki fulladt bele abba a patakba? Csele patak? Endre királyunk. Második Endre. Büszke, de aztán elgondolkodik. Vagy nem? Niért, nem ő? Mosolyog, az összes foga kinn. Niért, niért, nem zárja össze az ajkát, *mö* helyett *nö*, ragyog a pofácska. Megpördül előttem, odadugja az arcát, és az orrát ráakasztja az orromra. Rátámaszkodik. Kényelmes, mondja.

Tandori Dezső „A várost és határát” (Szép Ernő)

1. Közbevetülés avagy lét-fenntartás

Egy délelőtt, 1995. II. 8. Rajzokat másoltatok; aztán a *Töredék Hamletnek* novellisztikus utószavát. A rajzok – városok – létjoga: Wittgenstein: „A nyelv a régi város.” E közbevetülés: járom a várost, jegyzetelek, riadtan tapasztalom, hogy kétpercenként meg kell állnom, annyi minden „jön”. Jön így elsősorban: Szép Ernő: „Járás közben megálltam utcákon, úton, kertben” – ha pontosan idézem. De a parkban megállva, jegyezve, cigarettázva: ott is ez az idéző-pontoság maximuma. Miért – is! – olyan külön-kategória-nagy Szép Ernő? Ahogy e sor többesét-egyeseit veszi, adja! Például. Utca, út – ez áll bárgyúan mindenféle úrlapon. Ezt veszi át. Ehhez ragasztja: „kertben”. Gondoljunk bele: a váltás, az életfokok, határok, rétegek mely hirtelenje. Utcák és út – egyes szám! a ritmus okán – után: kert. Megáll kertben. Járás közben. Az elemi fok, ameddig valamit lebont. A járásig egyszerűsíti a – nyilván célszerű, okkaltöltött, sic, mozgást jelző – történést. Mint: „cipőim lassan vittek”. S így hagyná el a várost, a sok nő, nadrágot – mindegy, mit, de itt is: ez a szekvencia. Nem véletlen, mondtam a minap, hogy Kafka, Eliot időbeli kortársa, kongéniusz velük. Ha nem ebből indulunk, e járásunk mit sem ér, Szép Ernő ily szinten elemzendő. Ismétlem, Eliotén, Kafkáén, Wittién. Ekképp vagyok ámult tanítványa, örökké alatta-mögötte-kategória ló.

A ló, a ló. Weöres: ó, bár tudna ő lóul dalolni. Nagy ihletőm e kis sor, még Nemes Nagy Ágnes-korszakból. Ő adta első Weöres-kötetemet. A *Töredék Hamletnek* – a TH – bevezető verse a váltott-lovas *Hommage*. Feljegyzem: „rövidítés: nem *hommage à XY*, hanem *a XY!* vagy *az...*” A maximalizmus ellentétéről, ezzel kezdem jegyzeteimet: „Sokat írok, de minimalistán.” Tovább: „Sokat írok, ez a legkevesebb.” Címe: A Neominimalista. Közben rigót etetek: „Cicuka Bácsi”, mondom neki. Miért etetek holtól? Morbid vicc, de Szpéro megengedi, attól még hű maradok hozzá: varjú, holló 80 évet él, s nem enged el barátját, gazdáját, az embert. Varjú, holló mellől holtomig sem utazhatnak, mert hű volnék. Hálából egy-egy falatot vetek varjúnak, hollónak utcákon, úton, kertben... hálából, hogy nem „öm” lett. Ugye? Milyenek vagyunk, emberek. De lovak is, mert: a ló intelligenciája, olvasom egy tenyésztési könyvben. Az akadályló tudja, megverik a végén, hogy noszítsák, holott már holtfáradt, a cél felé. Megverik akkor is, ha nem hajlandó elindulni. De ez esetben úgy verik meg, hogy legalább nem kellett strapálnia magát! Egyebek: 0,23 fontos kenyérem Londonban, víz, ezen a kettőn élek, és fogkrémen, cigin, kávé. Mihez-tartás végett jó ez. Ehhez tartom magam. Szép Ernő mondja: a farkas, a katicabogár, a fa: tudja mind, pontosan miként is legyen ő farkas, katicabogár, fa. Csak az ember nem tudja. A kenyér és a víz etc.: legalább mértéket ad, két hétre pl., meg olcsó is, ez is mérték, mértéket ad, hogyan legyek ember, olyan ember, amilyen/amilyenként lehetek. Mit köll költenem, hogy lehet lennem, mi tévődik tennem. Egész szép, költemények is.

Ahol a kiflit veszem – melyen rigóékkal, verébekkel osztozom, kiköpött java részével, i. „kiköpött” = *nagyon* –, a kiszolgálónők a háttérben „megtárgyalják”, hogyan festek. „Ezen tényleg két sapka van.” Most akkor, gondolom kint a parkban már, végső soron megbántva, holott köpnöm kellene rá, ezt gondolom: nekem Angliában, lópályákon-lóirodákon a világ legtermészetesebb látványa a kettős

sapka: fekete bukósisak a szokén, a sisakon a színes sapka. Ekképp hordom én is két sapkám, meg mert fázós vagyok. „Mi lenne, ha legközelebb visor, szemellenző stb. is lenne rajtam?!” Nem kérdezhetem. Mások már természetességeim, mint természetes –? csak „itthoni”, nem okvetlen természetes! – közegemé. Magamra vessek. Szélsőséges vagyok. Kerülöm is a tekinteteket utcákon, úton, kertben, ha pl. piros lámpám akad, várakoznom kell. Jó megint a magányban, hol elhihetem, nem látnak, mert én se nézek senkit. Folyton megállni, „ezt” jegyzetelni is szokatlan, feltűnő, idegen „a közegnek”. Gyerekkoromban is ez volt: mit bújom a betűt annyira?! A felkiáltójel-kérdőjel nem tőlem ered, közegem erőltette rám válaszul. Még így se torlok meg semmit, csak Maurym és Mornym teszi. Csodálja bárki? Az ember, hahaha, már agyon van bántva és sérülve. Ez kicsiségekből tevődik össze. L. Klee, Pilinszky – e tárgyról.

Ahol kiegészíthetek, s főleg ahol „már megverték”, ahol átvernek, boldogan teszem. Boldogan: hamarabb lehetek újra boldog, akkor. Magamban. Sírok legföljebb. Öngyilkos lett Linda Perry a 4 Non Blondes énekesnője? Ezt hallom. De én az East 17 zenéjén is sírok néha. Szépóra gondolok, Samura – egalité. Egy „Samsung” magnón szól zeném, a magnó – Samu – azt mondja: „Szépen szólok, ugye?” S sírok, boldogan.

(Döbbenet, hogy Szép Ernőnél még ez is megvan, ilyen tömören: a város és határa. London, East 17: egy kerület. Kül.)

Szépen szól – vagy sem –: teszem. Tedd, tevődjék tevésem, istenem. Össze, vissza. Erről itt valami, egy feljegyzés. Alapja ez volt, egy végé falára kellett felírnom valamit. Ezt írtam fel:

ITT ÖSSZECSINÁLHATOD MAGAD, DE VISSZA NEM!

Egy vers toldotta meg, talán az a sírvers, melyet Tuniszban a rue Salemen – szép utcanév – írtam, s véletlenül egy asztalosműhely előtt kértem el egy felületet, firkanthassam puha blokkomba ott, azon. Egy koporsó lapja volt a felület. Evidenciatorténét. A vers:

Égi királyság
földi lovagja:
végre mi vár rád,
kezdve mi adja?

Tűnni csak ennyi:
újra-eredni.
Járj, odahagyni –
s visszaszeretni.

Mondom, erre jött rá, szintén Weöres-távhíletéssel:

Odaélni:
visszaérni.

Mint az ő csöngői visszavágásai. Égsapkássága. A kettős sapka bolti „kitárgyalása” is ezért bántott. Hol járok, hol állok meg én égsapkás emberként? Ó, a másolóirodán igen! Bécsi gyorsfényképeimet dublini képeslapokkal másoltattam össze, kompozícióvá – s „öreg” barátom ezzel üdvözölt most: „Mintha ismerős volna nekem ez a sapka!” Hát ennyi nekem nem elég? Elég, elég, az.

Am nem önmagamat akarom ismételtetni itt, hanem – nézzük mai jegyzeteimet. Trükköznék? Hogy annyira elnyűtt, agyonfárasztott – tövig nyírta szürke agyállagom?! – a jegyzetelés soka... és bosszút állok, azonnali megtorlás?... és szétírom, ah, nem is oly sok ez? Eszembe jutott, felírtam újra, már „rég” viccem: mit változtatnak a lovak? L. „azóta itt mi változott?” –: nem azt mondod, „ah”, „hova” etc., hanem:

El-Mana-Howa?
Je Ne Suis Pas La.
Fatah,
El Rafa-Aah:
Millie Ha-ha!

Öt lónév. Nekem kedvencem mégis – mit írom fel, tényleg agyonnyútt délelőttemön még ezt? mint Auteuilbe menet, hogy „de egyszer ott felejtess valahol”, Szabó Lőrincctől, s erre a padon, ahol e följegyzés kedvéért lehúztam, ott is felejttem egyből a kesztyűm? –: Eire Leath Scale. Vonaton utazom, az Eire = ír; na ja, ír vonaton utazom; s a vízöblítéses vécé nevében van ily szó, „leath”, nem „halálos”, „lathal”... na, akkor a ló neve: Ír Víz-Mérce? Lehet. Jó lenne. Gyanús. Erős ló, nyer a semmiből, nekem, ezért. Még egyszer. Utána: feledni. El fog merülni, mérce-szint alá, megint. Az irodalom? Feljegyzéseim, hazatérve, már ványadtak, vérszegények. Mint: Kafka, mikor hazaér szobájába. A vendéglőzene is hiába szól be lombokon át, a világ kihalt, üres, a helyzet kiszolgáltatott.

Nagyanyám nevében – Turfitt – ott a „turf”. De több is van. Turfitt Anna. S ír földön, Limerickben fut Anusha. Nagyon kéne, hogy be is fusson. A lapos pénztárcámnak. Segíts, nagy. Eddig ismeretes a történet. Ám ma de. Jövök rá: „Anyus” volt a nagy beceneve. Kár, hogy mikor már nem „kellett” az Anusha, igaz, 25/1 volt, 25-szörös pénzt dobott volna, eszembe se jutott hinni benne.

Jegyzeteimhez nem leszek hűtlen.

Tenni. Tét. „Mit tesz az?” Mit tesz isten, mi több. Kis bókvers: a mit köll költeni... Megvolt. Személytelenség: ismétlem: „mit tesz az”. Mit tesz „az”, mikor én teszek valamit? Mi a tétje valaminek? Amit én a lóra fel? Mire föl teszek fel? De: 1 fontot, 10 shillinget etc., mindig minimalista vagyok. Tessék, legalább ebben. Persze, szeretem az irodázást, az ír pályajárást! Van mihez tartanom magam. London, különben is, a megmenekülés szigete: a cella-falas, de szabadságos szobával. Ahol nincs külön kályhacső, mert maga a kályha: cső. Jól melegít, viszont. Van forró víz, porkávéhoz. Mosdó, fogkrémköpéshez. Műanyag zacskó, kenyérszórós. Madarak a Russell Square-en, Virginia Woolf negyedében. Övök „a többi” kenyér. A kiköpött, vagyis: a „nagyon kenyér”.

Hogy jut eszembe ilyen: „balra gondolkozom, jobbra szándékozom, középuitt cselekszem”? Olvastam egy osztrák tanulmányban, valakiről. Felkaptam, ahogy a nagy mondta, „mint tyúk a taknyot”.

Miért olvasok fel performansz-esteken verset nehezen? Talán mert égsapkás Madárzsoké-kazettám reklámja, terjesztése olyan rossz volt. Elment a benső bizalmam. Igaz, jobbak biztatnak, legjobbak. Mi nem a legjobb mégse, ha egyszer?

Sok jó hír, is, ma. De át is vernek, sebj, belemegyek, mentsük a menthetőt. Elmesélem: a lovat megverik úgyszólván.

Valaki, mesélem, azonnal ünneprontó. A sok jó hír ellenére. Miért, hogy rögtön ünneprontó? Főmedvém: mert *pronto* – az: *rögtön*.

Rög, tön, evidenciák. Hagyjuk. Rögökön ücsörgők Szpéróké sírja mellett. Gyerekek, gyerekek. Egyetlen csúsztatás, mesélem barátnekmnek, amit tűrök: Iljusecska a saját sírjára kért sok morzsát, mennének oda a verebek, ne lenne ő oly egyedül. Én rögtön a verebek sírjára szórom a morzsát, menjenek oda a verebek etc. Mi rögtönződik?

Savanyú vicc, ez utóbbi. Egyéb: jegyzet: szeretnék megemlíteni, lelkesen, egy-két folyóiratot. De a többi? Hogyan legyek igazságos? Mint a Monarchia süllyedő hajóskapitánya, aki nem sorolhatta fel a viharban mégse az örökös tartományokat, az egész konglomerátum állam minden részét, hát azt kiáltotta: Indivisibiliter et inseparabiliter. Szintén a viharban. Egységes és Oszthatatlan. Reccs. A hajó ketté is ment. De már jókor.

Egy Korogho nevű ló. És Night Salad. De éhes vagyok, Evryben. Melyiket játszom? Koan, ma: Korgás. Ezt hallom. – Frászt koan. Haiku! Na: Korgás. Ezt hallom. (Ha gyomrom megetetem.) „Ne szúrj ki velem.” Vagy: Ha megetetem gyomrom. Mindegy. Berímel. Gyomrom megetetem: csak az íz megy le, szegény gyomrom, át van verve. Ne korogjon. Veszek este salátát. De fel is falom. Éjszaka felébredek: saláta nyista. Helyette jegyzetek.

A *Karamazovok*. Kátya: a szerelem elmúlt, Mitya. Ezt a részt keresem. Ma valahogy nem izgalmas. Feljegyzem: „jó lenne pl. úgy szeretni, vagy kapcsolat, felnőtt mód, hogy...” Nem, ezek ismeretében már jöhet a verssor-pár:

Jó lenne:

Akkor ilyen is, és annyi.

De:

*Akkor az olyan is lenne, és nem maradna annyi.
Erős, kicsit, nagyon.*

Ismét itt tartok: Sokat írok? De akkor az a minimum! Ezt az „akkor” szemiotikai formaihlete hozza be. Először írom le a „szemiotikai” szót, elveszítve szemiotikus ártatlanságomat, amatőrségemet, a „Mr” jegyzetet, ami amatőr lovasnak kijár. Maga is olyan szemiotikás? Hallja maga! Miszter!

Párizs, még: a drága Trianon Hotel. Versem:

*Lefogadom,
Ha nyerek a lovon,
A Trianon
Szállóban meglakom.*

Hát akkor ez volt az a sok jegyzet? Agyállagomat teljesen lenyírta. Ültem a kopáras rögzőn, felettem a Hegyalja út forgalma, előttem a Tabán, fák odvai, ahogy Szép Ernő mondja, „leveletlen”. Füttytelen és szellőtlen. Jöttek a fák, sorba, szerettem volna megfogózni hű intésükben, mint a villamoson a szíjban az az alak. Döbentő megfogalmazások, nekem. Rágom cigim, aztán szárazul, megállok. Persze, „menő” cigarettázó sosem lehetsz. Utcákon, úton, kertben megállva jó csak az íze. Párizsban: ismét Caporal, írom fel. De vajon, vajon, vajon? Ahogy én is hibásan írtam egyszer: „vajh”. Ilyen ez csak. Megyek haza az East 17-re. Ezt se hittem. Város, határa.

2. Mindig gondolkozom... úgy elszáll... Mint a, az

Megkockáztatom ezt az ideogrammat:

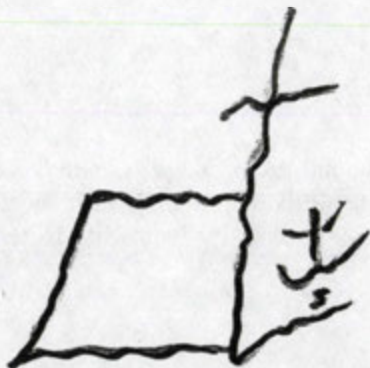
MINT A, AZ.
MINT A; AZ.
MINT – A, AZ.
MINT A: AZ.

De az élőbeszéd hangsúlya is sokat tesz. L. elvesztettem életem tanúját, félek, hanyagabban fogok ezután etc. Vagy: rögtönözni nem tanultam meg, de a fix kűrözést elfelejtettem. A köröm erre más: folyton rögtönzők, és a manikűrözést sem feledhetem. Körömként élünk, nem?

L. Kosztolányi, körömköltészet. Életünk, mondom némely múlathatnéknak, ennyiben költői. Ma írtam ezt Honoluluba –! ahol Samu verebemért könnyet hullattak, igen, Honoluluban könnyet hullattak Samuért, ma írtam ezt, felébredve 3 óra 25-kor hajnalban:

EGY ÁGYSÍRVERS v. MATRACS
Itt nyugodott TD 8.25 pm – 3.17 am

Egy hasonló: milyen különös össze-hangzás: „rohadj meg” és „rohanj meg”!
Még pár ilyen: „Ein Gleiches”, goethei, á la Vándor éji. Kháron, héraikleitoszi.

A név biztos, a keltezés nem. Azaz: abszolút cím nélkül. Nem egészen megoldott. Csillaggal is volt ue.

Kedves-édes...? ...fiacskám, egy kis sajtot ennék. S most hozza Társném a sajtot!

Vagy ue., ahogy Mürzzuschlagba megyek, és a megürült kocsiba sok napfény hull, sok ablakon. Egy pillanatra valóban azt hiszem, jegyzetpapírjaim hulltak szét. Felszedném a fényt. De aztán már az állomás. Mi legyen a vezérmotívum, estemen, majf? Azaz majd. Mert „folyton gondolkozom”, ennek a „f”-je bejön a „majd”-ba. Sic. Ez, is. A gondolkodás nem száll el mégse, ahogy az „a, az” készült, kicsit úgy akarna gyártódni a további is; egy darabig. Ám így is, szervesen is elég a félreütödsdiből. Miért nem hiszek benne? Mert kész eredmény! S ha egyszer kegyel az az arisztokratizmus, hogy *folyton* – a héraldeitoszi elem! – gondolkodhatom... nem is *folytatom*. Ám hogy Mürzzuschlagban a test-leépítésről beszélek, míg Schwarzenegger a testfelépítő. Az állomás, mondom: vár a Társaság taxija. Felirata: SCHWARZENEGGER. Nem Arnold, inkább Josef, de akkor is. Ezek itt belém látnak! Mit mondhatok én még; az az mit kell még mondanom? Lehetőség és kötelezettség etc. Még egy feljegyzés tegnap, leírtam? A lét-fenntartásosság! A fenntartás kettős értelme etc. Fenntartásosan létezem. Ez az evés, ivás kérdése is. Ehhez képest gyenge vicc az „identitás” és „ide, tintás”, meg hogy ebből a köz-önazonosságból ki lettem alkohóbólintva. A közazonosság is majdnem jó. De az emberek, fel nem foghatom, ám kiszolgáltatom, azon nevetnek, hogy Mürzzuschlag – öne cúslág. Felteszem az East 17-t, kicsit elérzékenyülök, lehet, ma hal meg valakim. Ezt felfogni sem bírom. Mekkora luxus lenne „utánuk menni”? Tegnap láttam Szpéró kis szögletes-madár fényképét. Nem volt ő mindig olyan Lochsong-királynő jelenség! Semmit sem tudok arról, mondja Szép Ernő, hogyan kéne emberként lennem. Hozzáteszem: vagy nem lennem. (Ezt is lerohantuk.) Legyen mindig minden kicsit műfajelmélet is. Most akkor itt: ember-még-tán-nem-csinálta 201 zfgem „történetét” – l. itt nyugodott, azaz november 5. és január 22. között volt ez, 201 zfg és nyilván 317 vere-ség, ebből jött a plusz 2 font 47 penny és 43 osztrák schilling – nincs mim elmondani. Nem érkezés ez, de oda se érkeztem még, vagy már túlestem, itt jó a „túlzuhantam”, l. műfajelmélet, a szóválasztás műfajelmélete, rajta, vagy más. Műfajelmélet: hogy nem elegendő a kollokvialitás, itt, ez: „Miért Limerickben a legmagasabb az írországi bűnözési ráta?” – „Mert Limerickben, tudjuk, a bűnözők nem ismernek tréfát.” Ez kollokvialis vicc, kis „l”-lel jó a limerick, mint műfaj. Ez csak kollokvialis, v. a „Limerick”-kel kell kezdeni. Meg hogy Tipperary messze volt. Igen, a Racecourse Tipperarytől. Ezt most nem tartom ide valónak. Sorolnom kell viszont, mi volt tegnap, azaz II. 9-én. Mert ez a „Város és határa” ez lenne: február 8. és 9.

feljegyzéstörténete. Egy mondás: „Azért Magának nagyon fárasztó lehet... mindentől eszébe jut valami” etc. S ha tudná az illető, hogy még feljegyzéseket is készíték! Valamint: ilyen mondások: „Egykor minden lónévről beugrott valami. Most: mindenről leginkább egy lónév.” Haikuvá is tehető, címe akkor: Ugróiskola. Vagy ez: a Millie Ha-Ha dolog. Ezt is from Honoluluba. Meg hogy a ló intelligenciája, Tesio tenyésztési könyvében. A ló tudja, úgyis megverik. Vagy az 5000 és az 5400 méter közt, a szegényt, vagy ha nem indul el. Saját feje van hát, ez egyszer, s nem indul el. Áll. Megverik, tudja, de legalább nem kellett strapálnia magát. Ezek a dolgok is vannak. Más dolgok: alkohol. Némelyek akkor is fenyegetően rémesek, ha nem isznak; pláne, ha...! Erre mondja Főmedvém, hogy: „A pokol má' sok!”

Am itt, ez az első igazi bekezdés, elérkezünk február kilencedikéhez. Megyek a Lánchíd felé, az inneni parton, cigarettázom, átvágok a síneken, kapkodva mindezt, de valami alaposan is van. Épp gondolkozni gondolkozom alaposan! Ezen: Karinthy Frigyes: Sokból a semmi is kevés. Hogy hohó, ez nem szellemeskedés. Kis szemiotika – nekem szabad! –, így: értékeljük át az elemek tartalmát. Kimerült elemek már a régi-ek. S akkor: legyen a „semmi” – a legtöbb! Ez a maximum érték. A semmi a legtöbb. Erre gondolkodásom a Hegedűs Gyula utcában, pont ott, később tehát, még visszatér. Közlöm is – l. viadukt Müzzuschlag felé, goethei gondolat: „egy jelentős tereptárgy”, ezt érinteni fogjuk, a rihtig átmegyünk a hídon, l. az angol mondás, „majd ha a hídnál leszünk, átmegyünk rajta”, éspedig?, én ezt is módosítottam, denaturáltam, akár a lóversenyjátékot! – majd, goetheien közlöm is majd, azaz ez goethei, hogy „közlöm majd”. Ez már tekerészeti szemiotika, mondataalakítási. Strukturoszemiotika. Elképzelek egy szemioptikus boltot. Testrészekről vers még lesz. Margit-hídi fejlemény. Láttam e hidat leszakadva is.

A „semmi” a legtöbb, tehát, gondolom a síneken át. Akkor? Valami sok, sok, sok. De olyan csodásan sok, hogy abból nagyon sok kéne. És pedig annyi – bocs., szóism. –, hogy még a „semmi” se annyi. Még a semmi se annyi, mi kéne annyi? Ez már tovább alakít valamit itt, nem érünk rá elmenni vele. Mégis. Még a semmi se annyi, mi kéne annyi? Találós kérdés. Felelőtlenül rávágom: „Tudja a halál!” Hogy ez lenne a válasz, l. Szép Ernő, csak a halál a válasz. Vagy: „Csoda tudja. De csodák nincsenek.” L. Könyves Kálmán.

Racionalizáltam tehát ezt a Karinthy-mondást. Minden így fejlődhet tovább.

Bár ami a rációt illeti... Volt Kölnben, a weidenpeschi pályán nekem az Okamonte–Organdy-párharc. Nagyon kellett volna visszanyerni, így ez másnapra maradt. Ezt bírni, l. Rilke, „überstehn ist alles”, el kell tenni magunkat holnapra. Okamontét játszottam, bár az „ok” nem tetszett. Az Organdy névben... hm... De a lényeg: kurta kpf, sic., Organdy nyert. Mint az anyám paplanja, az a kék folt, mi szétfolyt etc. Organdy, tüll, ilyen anyagok. Ezt from is Honoluluba, ahol Samut könnyezve ismerik: „a matária”, félre-gépelés, a matéria, mily méltó neve az anyatej foglalatának, az anyagnak, is, ez: matária. Kicsit „patália” etc. Bár nem szeretem az ilyet. Mégis: mivé is lett az anyatej, beszennyezem kabátom. Köpött csokoládéval, kenyérral – igenis, lehet élni uborka nélkül, kenyéren és vízen, kenyéren és zígen, két hétig éltem zígen és kenyéren, mire is követelhetné a szívem; kilencedikén felírtam még a kifliszacskóra: „Saját francia foglyunk vagyunk.” Hozott anyagból francia foglyot, részletre. Meglett volna ízén és kenyéren a Samu, meg is volt, csoda volt, aztán elkezdte követelni a szívünk. Meg a Szpéró. Meg a Mokka, aki talán ma hal meg. Akkor ez lesz tizedike. Arról semmi jegyzet. Mennyire szétszakít – engem – mindez. Ha Okamonte, Organdy, Shamwari, Sammy, Samson Agonistes... ámulni fognak, hány Sim-Sam ló van a Honoluluból kapott „Flat 1994, The Results” könyvben...! –, ha ott állok kint, tízschillinges, egyfontos alapon téblábolok a pályaszéleken, az irodákon, Shoo, East End, Clerkenwell, Mayfair, Kensington, Marylebone etc., nincs ez a szétszakított fájdalom. Vagy az East 17-t hallgatva; míg rá nem unok, Wittti: az etika egy mondatban elintézhető. Az etika maga a gyakorlat. Sluszpassz. Én is egy mondattal intézem el: nincs tkp. meggyőződés, de ha valami „ellenére” cselekszem, pl. „meggyőződés” ellenére, az nekem nagyon rossz. Se mellett, se ellen cselekedni nem jó nekem. Még mindig könnyebb úgy érzékelni, úgy nemérezékelni, hogy mintha senki se gondolna rólam semmit. Akkor jöhet a pálya széle, az iroda: jó, legyek engedékeny. Szörnyű is minden angyal – és minden ember, l. Hamlet, kicsit angyal! –, de elviselhető is, kivel társalognék, kik nem hagynának el végül is, az angyalok s a lovak, Szpéróék mindkettők. Most megpróbálok megint engedékeny lenni, tegnapi jegyzeteim közlése előtt ezzel zárni ezt: legyen elég annyi, hogy teljesen felesleges a számomra, ha bárki bármi mást gondol bármiről, mint én; már a „bármi”, l. A Szuperbármi, olyan szar kategória, hogy örüljön, ha beszélünk róla. Helyzet, időjárás, szomszédság stb., szakmai „élet”. Elég legyen ennyi, öncsalásom megbocsásd, zsarnoka vagyok ezért magamnak,

holott a lovat mindig megverik. Többnyire elindulok, elindulok az út után, mondja Tristan, vannak Tristan-lovak is, hol jönnek, hol nem. És mi volt akkor, kérde a clochard-t, ugye, mikor felkelt a háború utáni rommezőn, amnéziásan a láger után? Nekem csak McEwan-s Lager-trikóm van, ebben, a Samu nadrágjában etc. estem térdre, már kialkoholbólintottan, a dublini Guinness Sörgyár előtt, hát a clochard csak azt mondja: felkel... és jár... az ember felkel... és jár. Mint a „haat aagy”-vicc. Néprajzkutatók, Falusi Pisti, hát mi van nálatok a szobában, Pisti, haat aagy etc., haat aagy, kiegészítő kérdés: Hát az édesanyád mire szok ülni? Haat a pecsaajaara! És akkor a lényeg: a tegnapiak!

Aki, persze, szörnyű, az csak szörnyű. Vannak kihagyások. Megyek, gondolkodom. Látszólag minden elszáll. Aki, ami végül szörnyű, meg kezdetül, ott van kezdetül megint, mint szörnyű, vagy a kezdet utáni csalóka átmenetre megint, hogy szörnyű, végül. De erre is lesz feljegyzés. Ezekért a léptekért tanultam járni, ezekért a gondolatokért szállt el, mint füst, felhő, víz megannyi korábbi gondolat. Hogy helyet csináljon az újabb, majd elszálló gondolatoknak. Vagy enciklopédikus az agy, az enyém nem. Persze, én is cselekszem az agyammal: estére – pályaszél, iroda, szörnyű munka, héraklészi és hérakleitoszi, tehát én is szörnyű vagyok, csak én rögtön magammal, mással semmilyen, nem akarnék, bocsánat, Kafka és főleg Szép Ernő így kért bocsánatot, még a harmadik génius, Eliot is mentegetőzött, mi lesz, ha meghal az a hölgy, s ő nem lesz vele, mert jár irodán, pályaszélen, na ja... ezért a pillanatnyi gondolatért múlt el annyi más, ezért halt meg Szpéró, Samu etc. Ja, a nevek még: Samah, Samaka Hara, Samakatan, Aamana Cay, Samaria Sama Veda, Sambara, Samheh, Samiri, Samot, Samsolom, Samson-Agonistes, Sam Vaughn, Samwar, Shamadi, Shamaka, Shamanic, Shamaniya, Shambo, Shamekh, Shamrock Fair, Shamshadal, Shamsom Al Arab, Ahamwari, Simafar, Simand, Simenon, Simmering, Simmie's Special, na, Simon Ellis és Simon Joseph már másfele viszi. De egy név, semmi köze Samuhoz, tetszik: nem, annyi tetszik!!! Csak „Lady” nevű ló van vagy 50–60! Girej vagyok, lassan, ilyképp. Inkább: Ucello II, The Fellow, Voretin, Houda al Arab a lovaim, Cutthroat Kid, Judgement Day, Judgement Call és Valianthe. Akit csúnya nevekkkel illettek, mikor bukdosott. Tárgyra hát! II. 9., tehát. Szpéró előde, Némó e napon jött. Társnémval e napon ismerkedtünk meg. Még más dolgok is voltak e napon. És más dolgok is voltak nyilván e napon. E stílusfajta most értem meg. Tessék:

Az MTV-ről: „Ha már Petőfi nem mondhatta, én mondom: tudja isten, hogy mi okból szeretem – de szeretem.” Olykor.

Ez munka-okból lett organdy, így jutott eszembe. Ajánlott mondás, tarcsiba, fakó: munka-okból organdy. Szóval, valami okból organikus. Akkor meg is izélheted már, kb. annyit ér, nem? Kollokvialitás.

Kifliszacskómról, még: „Testület, lelkület.” Aha. X.-nek, Y.-nak a saját „testületét”, „lelkületét” még csak kedvelem, komálom, de ahogy többen együtt ők „testület”, s ami e testületek „lelkülete”, azt kevésbé.

Aztán: így kezdeni valamit: „Köszönöm, hogy ennyien eljöttek” etc. De rögtön: És most inkább Istent dicséjük, ne egymást! Szóval, kezdjük, tényleg. Érdekes ez, ha két ember egymásnak valami intim helyzetben mondja. Ez vezetett el az IBM-hez is, de azt már anticitáltam.

Vers:

*Fejem kielégül
dupla sapkával;
alfelem is végül,
három gatyával.
Csak a szívem nem –
öltöztethetem.
Költöztethetem.*

Ez igen szép, nem? Dupla kötött sapkát és három alsónadrágot hordok ti. De a szívem! Itt se jó neki. Gyerünk, Bodri, szívem, költözzünk. Itt akárhogy öltöztethetlek, jó szívem, szart ér az egész, maradsz te egyre annyiba!

Még ezek voltak:

*Ami már valami, rossz.
Annál már csak a semmi rosszabb.*

A „semmi” több értelemben is jó ide.

Vagy:

Ami már valami:

bármi.

Csak a semmi

nem akármí.

De ezt már mondtam. Szépen le is tottyadunk, íme. Kirázom kifliszacskómból a maradék morzsát a virágokra itt, a zacsit elteszem még. Egy feljegyzés, az utolsó:

Az Eldolgosodás

*Ne sértsen meg senkim,
ne legyen inkább semmim.*

*Ne sértsen meg senkim:
legyen valamim.*

Ez, még talán, szép, is. De mire?

1955, bocs, 1995. II. 10.

Sokan ezen az „1955”-ön nevetnek, tudom. Meghagyom.

Gondolkodom, hagyom. Csak nem is tudom.

Na, én meg az ilyet szeretem, tessék. Tessék, azaz lássék.

*

Ez a „meghal, nem hal” is úgy meghaladja már az erőmet.

A BRÓDY ALAPÍTVÁNY

MELYET BRÓDY SÁNDOR EGYIK UNOKÁJA HOZOTT LÉTRE,
1996 TAVASZÁN MÁSODSZOR FOGJA KIOSZTANI A

Bródy Sándor-díjat

A díjat minden évben a legjobbnak ítélt első könyves szerző nyerheti el – nem szükségképpen fiatal ember. A Bródy Sándor-díj összege 250.000 forint. A díjjal együtt járhat a nyertes második könyvének kiadása is, a díjkiosztástól számított legfeljebb 3 éven belül – amennyiben a kéziratot a kuratórium elfogadja.

Ezzel elindul – Bródy Sándor írói és szerkesztői vállalkozásának emlékére –

a FEHÉR KÖNYVEK SOROZATA.

1995-ben a Bródy Sándor-díjat (kivételesen az előző három év első kötetei közül válogatva) Simon Balázs *Minerva baglyát faggatom mégis* (versek, Liget, 1992) és Szilasi László *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömét?* (esszék, JAK–Pesti Szalon, 1994) című kötetének ítélte a kuratórium.

Az 1995-ös évre pályázni lehet az 1995 január 1. és december 31. között (bárhol a világon) megjelent magyar nyelvű, szépirodalmi, vagy azzal határos műfajú első kötetekkel. Kérjük a kiadókat, szerzőket, hogy a nevezni kívánt művekből 1996 január 31-ig három példányt küldjenek el a következő címre:

BRÓDY SÁNDOR ALAPÍTVÁNY,
1111 BUDAPEST, KENDE U. 7.

A BRÓDY SÁNDOR-DÍJ KURATÓRIUMA

Géher István (elnök, Budapest), Babarczy Eszter (Budapest), (Lator László (Budapest), Márton László (Budapest),
Mészáros Sándor (Debrecen), Mikola Gyöngyi (Szeged), Visky András (Kolozsvár).

Lou Andreas-Salomé szerelmei

ALEKSZANDR ETKIND

A pétervári vezérkar Palota téri épületében született 1861-ben az az asszony, akire a nagyvilágban hír és dicsőség várt, ám aki saját hazájában teljesen ismeretlen maradt. Atyja, az orosz hadsereg tábornoka, Gustav von Salomé, balti-német származású, de valóságára nézve francia hugenotta volt, katonai végzettséget pedig Oroszországban szerzett, ahol aztán gyors karriert futott be I. Miklós uralkodása idején. A dán-német származású anya már Oroszországban született, gyermeküket pedig az orosz Leila névre keresztelték.¹

Vera Zaszulics kortársa

Leila Pétervárott élte le élete első húsz évét. Gyerekkoráról szóló visszaemlékezéseiben nehezen tudta megmondani, melyik is volt az anyanyelve: otthon, a családban németül beszéltek, de orosz dadája és francia nevelőnője volt, majd angol magániskolába járt. – „Oroszoknak éreztük magunkat” – írja memoárjában, miközben rögtön hozzáteszi, hogy a házban tatár, sváb és észt cselédeket tartottak. Pétervárt minden furcsasága ellenére – birodalmi pompájával, rénszarvasfogataival, a névai jégpalotával együtt – igazi világvárosnak² nevezte, mely „Párizs és Stockholm összes varázsát egyesítette” számára.

A tábornok és titkos tanácsos Gustav von Salomé közel állt Miklós cárhoz, s utóbb bizalmatlanul és aggódva figyelte II. Sándor reformjait. A hat Salomé-gyerek – Leila volt a legkisebb az öt fiú után – olyan gazdag szellemi és politikai légkörben nőtt föl, amely szinte példa nélküli volt az orosz történelemben. Ezekben a sorsdöntő évtizedekben születtek Tolsztoj és Dosztojevszkij regényei. Ekkor alakultak az első forradalmi mozgalmak, melyekből a nők is jócskán kivették a részüket. A történészek összeszámolták, hogy a '70–80-as évek politikai pereiben összesen 178 nőt ítélték el. Többségük ahhoz a „Népakarát” elnevezésű terrorista szervezethez tartozott, amelyik hetedszeri próbálkozásra sikeres merényletet követett el II. Sándor ellen: a reformer-cárt közvetlenül azelőtt ölték meg, hogy aláírhatta volna az első orosz alkotmányt. A nők ebben az összeesküvésben is kulcsszerepet játszottak, egyiküket³ ki is végezték. Nincs tudomásunk róla, mennyire ragadták magukkal Leilát ezek a mozgalmak, az azonban ismeretes, hogy egész életében magánál hordta Vera Zaszulics fény-

képét, akit a pétervári polgármester ellen elkövetett merénylet után az esküdtszék felmentett. Egy francia lap ekkor Zaszulicsot Európa legnépszerűbb emberének nevezte. Ugyanebben az évben, 1878-ban nyitották meg Pétervárott az első oroszországi női egyetemet, az ún. „Besztojev-féle felsőfokú női kurzust”.

Leila nagyon jó kapcsolatban volt apjával és bátyjaival. Gyerekkorában annyira hozzászólt a nála idősebb férfiak társaságához, hogy amikor már külföldön élt – emlékezett vissza később –, „olyan volt, mintha az egész világot fivéreim népesítették volna be”.⁴

Amennyire a visszaemlékezésekből megállapítható, Leila szuverén, befelé forduló és nagyon álmodozó természetű lány volt. Sohasem babázott, helyette folyton különféle történeteket talált ki: nyaranta a peterhofi kert virágaival társalgott, vagy meséket költött a járókelőkről. Sokáig nem hitte el – emlékszik vissza –, hogy a tükör pontosan adja vissza a vonásait, olyannyira nem érzékelte, hogy más, mint a környezete. A világ, minden bizonnyal, igen jó volt hozzá. Csupán anyjával való civódásait említi visszaemlékezéseiben.

A memoár gyermeki istenhitét s e hit korai elvesztését is megőrökíti. Protestáns szertartási kötöttségek híján valóságossága persze csupán saját hitszükségletének határáig terjedt. A gyermekkor „Istene” azonban egyszerre csak eltűnt – írja –, de ottmaradt „valami zavarosan előtörő érzés, amely aztán már sohasem hagyott el: a határtalan közösség érzése ... mindennel, ami létezik” (uo.).

Az első találkozás

Az idill, ha egyáltalán az volt, korán véget ért. Fennmaradt egy levél, amelyet Leila egy számára ismeretlen lekipásztornak, Guillot atyának címzett, akinek prédikációi nagyon megragadták: „Egy tizenhét éves lány ír önnek, aki magányosan él családjában, környezetében, magányos, mert nem osztja családja nézeteit s a »reális« tudás iránti vonzódásukat. Valószínűleg gondolkodásmódom választ el az én körömhez tartozó, velem egykorú lányok többségétől. Pedig egy lány számára aligha lehet rosszabb bármi is annál, mint amikor jelleme, nézetei és ízlése különbözik a többiekétől. Tehát oly keserves dolog magamba fojtani mindent, csak azért, mert különben illetlen dolgot követnék el, s oly keserves teljesen magányosnak lenni, csak mert nincs bennem elegendő vonzerő, amellyel annyira könnyű megnyerni az emberek bizalmát és szeretetét” (uo.).

¹ Az írás Alekszandr Etkind *Erosz nyevozmozsnovo (Isztorija pszichanaliza v Rosszii)* című kötetében jelent meg (Moszkva, 1994).

A pap, a jelek szerint, udvariasan válaszolt, s a választ találkozási követte. Ez volt az egyik legelső olyan esemény, amely Leila életét teljesen megváltoztatta. Guillot elárasztotta a lányt ismeretekkel: filozófiát, vallástörténetet, holland nyelvet oktatott neki... Társalgásaik főszereplője Kant és Spinoza volt. A pap megszabadította a lányt a számára terhes álmoktól, mégpedig úgy, hogy teljes részletességgel elmeséltette vele az összeset, aminek értelmét Leila csak jóval később ismerte föl. Titokban találkoztak, a szülők semmit sem sejtettek. El lehet képzelni, mekkora vihart váltott ki ez a megnevezhetetlen kapcsolat a zárkózott és szenvedélyes lányból, és mekkora súlyt jelentett számára. Egyenesen Istennek látta Guillot-t, Istenként hódolt neki – emlékezett vissza később. Egyre közelebb kerültek egymáshoz, ami mindkettőjüket nyomasztotta. Leila egyszer eszméletét is elvesztette, miközben a pap térdén ült.

1879-ben elhunyt Leila apja, s Guillot addig erősködött, mígnem a lány mindent elmondott anyjának közös tanulmányaikról. Guillot megkérte a kezét. Leila teljesen összeomlott: másodszor vesztette el Istenét. „Egyetlen csapás súlya alatt eltűnt a szívemből, s idegenné vált számomra az, ami eladdig hódolatom tárgya volt” (uo.). Mindezek után még évekig nem tudott szexuális kapcsolatot teremteni. De Guillot csupán az első ama férfiak hosszú sorában, akiket majd olyannyira rabul ejt a lánnyal való szellemi kapcsolat intenzitása, s olyannyira kétségbeejt a szokatlan vonzerővel párosuló testi hidegség és fejletlenség.

A Guillot-történet azzal ért véget, hogy Leila összevetett anyjával, megtagadta, hogy konfirmáljon, majd tüdővérzést kapott. Egyetlen megoldás maradt: ha külföldre távozik. Guillot segített az útlevél megszerzésében, ami korántsem volt könnyű, mivel Leila nem tartozott egyetlen felekezethez sem. Útlevelében már új neve szerepelt: Lou. Ezzel a rövid névvel vonult be aztán a történelembe.

„Már-már nem is asszonyi”

Lou Zürichben telepedett le az anyjával. Egy ideig filozófiát hallgatott az egyetemen. Vallástörténet-professzora úgy nyilatkozott róla, hogy „olyan tökéletesen tiszta teremtés, aki a birtokában lévő fantasztikus energiát kizárólag szellemi stúdiumokra fordítja”, s van benne valami, ami „már-már nem is asszonyi”. Egy másik memoáíró szerint „elbűvölő, mindent legyőző, igazi nőnemű lény, aki azonban eldobott minden női fegyvert, s kizárólag csak olyanokhoz folyamodik, amilyeneket a férfiak használnak a világ meghódítására”. Az e korszakból fennmaradt fotókon Fraulein Salomé rendkívül szép és gögös: fakó fekete ruhát, simán hátrafésült frizurát visel, arca sápadt, feszült. Még alig múlt húszéves, amikor először érkezik Európába.

Egészségi állapota azonban ismét megrendül, anyja Olaszországba viszi. Lou Rómában megismerkedik a hírneves írónővel, Malvida von Meisenbuggal, a női emancipáció hirdetőjével, aki egész életében a nemek közötti új, „nemes” viszony lehetőségét kutatta. Malvida közeli barátságban állt Herzennel, évekig levelezett vele, nevelte lányát, sokáig ott élt a férfi londoni házában. Negyedszázaddal a szóban forgó események előtt Herzen ezt írta egyik levelében: „Magamhoz szeretném venni Meisenburg kisasszonyt. Rendkívül okos és nagyon művelt. ... szerföltött művelt, s mindössze 37 éves”.

Malvida szalonjának gyakori vendége volt Friedrich Nietzsche, s barátja, a 32 éves filozófus, Paul Ree, aki morálfilozófiai munkáiban azt igyekezett bizonyítani, hogy az etika elvei a gyakorlati hasznosságra, racionalitásra, darwinizmusra vezethetők vissza. Ree ezenközben rendkívül szenvedélyes férfi volt, teljességgel híján minden gyakorlati érzéknek. Irracionális depressziós rohamok törtek rá, s nem tudta legyűrni a relett iránti szenvedélyét sem. Ráadásul olyan zsidó volt, aki eszelősen szőgyellte zsidóságát.

Ree előadásokat tartott Malvida szalonjában művelt ifjú hölgyeknek: itt ismerkedett meg Louval. Azonnal beleszeretett, és bár azt vallotta, hogy ebben a bűnös világban megházasodni és gyereket nemzeni egyáltalán nem racionális dolog, sebtében megkérte a kezét. Lou azonban ugyanolyan keményen visszautasította, mint röviddel ezelőtt Guillot házassági ajánlatát. De most már ennél többre hivatottnak érezte magát. Úgy vélte: nem kell elmenekülnie az érzelmeinek uralkodni képtelen férfi elől, hanem le kell győznie benne ezeket az érzéseket, arra készítetve, hogy öhozzá hasonlóan fojtsa el magában ezeket. Lou terve a következő volt: Ree lemond minden kívánságáról; ekkor megtehetik, hogy kizárólag csak közös szellemi vonzalmaiknak éljenek. Az asszony a társaság véleményével mit sem törődött. Ree igent mondott a tervre, saját morálfilozófiájának elveit újólá megsejtve. Jutalmul Lou megengedte neki, hogy láthassa, sőt, még együtt is élt vele. Már csak a többiek érthető ellenállását kellett letörniük: az anya, Guillot atya, sőt Malvida von Meisenbug ellenkezését, akinek nézetei már igencsak elavultak. „Malvida ellenzi a tervünket – írta Lou a papnak... De én már rég beláttam, hogy még akkor is egészen más dolgokra gondolunk, amikor egyetértünk. Fogalmam sincs, mire gondolsz, amikor azt mondja, »mi« ne tegyék ezt vagy azt, vagy hogy nekünk el kell érnünk ezt vagy azt: mintha ez a »mi« egy szellemi vagy filozófiai párt lenne. Én azonban csak a saját »én«-emről tudok”.

1882-ben Nietzsche újabb szellemi fordulat előtt áll, munkássága kiteljesedéséhez közeledik, mely után már csak a végleges összeomlás következhetett. Súlyos beteg volt. Az orvosok és történészek mind a mai napig nem tudták megállapítani a pontos diagnózist. Egyesek szerint szifilisz volt, mások (mint például I. K. Hmeljovszij odesszai orvos, aki külön kutatást végzett e tárgyban) azt állítják, hogy a progresszív paralízis más, nem szifiloid eredetű is lehet. Louval való találkozása idején Nietzsche már vak volt, súlyos fejfájásban szenvedett, amit csak egyre nagyobb adag narkotikummal és állandó helyváltoztatással tudott tompítani. Betegsége periodikus lefolyású volt, a rövid szünetekben, amikor rohamai elcsendesültek, szakadatlanul és nagyon sokat írt. Egyszerű élt, rendkívül erősen kötődött nővérehez, Elisabethhez. Többször kérte barátait, keressenek neki feleséget. Amikor látását elvesztette, legalább egy titkárnőre mindenképpen szüksége volt. Az a pletyka járta róla, hogy még nem is volt dolga nővel. Legkevésbé saját szeretett hősére, az Übermenschre hasonlított. Beteg, szeniális szellemének testetlen életét élő romantikus volt csupán.

Ezen a tavaszon jobban érezte magát, mint bármikor. Amikor Ree, majd Meisenbug levelükben említést tettek

neki Louról, a maga módján értelmezte soraikat: „Ha értelmét látjátok, adjátok át üdvözlétemet annak az ifjú orosz hölgynek: engem vonzanak az ilyen lelkek. Szükségem van rájuk ahhoz, amit az elkövetkező tíz évben véghez akarok vinni. A házasság, az más dolog – mondjuk két-évnnyi házasságba belemennék” – válaszolta könnyedén Ree-nek, mit sem sejtve a következményekről.

1882 áprilisában találkoztak Rómában: Lou és Ree Nietzsche épp akkor befejezett *Vidám tudomány* című könyvét olvasta; életörömtől feszülő művében a jövő rendkívüli embere, az Übermensch hatalma és nagysága bontakozik ki. „Más eszmény vonz bennünket, csodálatos, kísértő, veszélyes ideál...”, ennek szempontjából mindaz a magasrendű dolog, amelyben a nép joggal látja értékeinek mércéjét, csupán bukás, lealacsonyulás, veszély vagy legfőbb önvédelmi eszköz lenne”.¹⁰ Nietzsche-nek nem sok ideje maradt, hogy ideálját ebben az életben megpillantsa. Tragédiát várt, de csak melodráma futotta: a Louval való találkozás és szakítás melodráájára.

Hármasban utazzák körbe az észak-olasz hegyeket, Svájcot, s hármashan akarnak letelepedni Párizsban is. Közös erővel sikeresen visszaverik Lou anyjának ostromát, aki a történetektől elszórnyedve, megpróbálja visszavinni lányát Oroszországba, s ehhez még Lou szeretett bátyját, Jevgenyijt is segítségül hívja.

Az ostort ne feledd!

Fönnmaradt egy döbbenetes fénykép: ekkoriban készült Luzernben, a háttérben az Alpok látható. Nietzsche és Ree egy kétkerekű kordéba vannak befogva, amelyen Lou ül, kezében ostort tart. Ree magabiztosan pózol, elemében érzi magát. A hatalmas bajuszt viselő Nietzsche vak tekintetével a távolba mered. Lou, a jelenet rendezője arcán nyoma sincs a gúnynak. Nagyon is komolyan veszi szerepét. Egy év sem telik bele, s Nietzsche a Louval való gyötrelmes szakítás után papírra veti a híres sorokat: „Asszonyhoz indulsz? Az ostort ne feledd!”

Lou, ostorát suhintgatva, afféle intellektuális kommuna létrehozásáról álmodott, amely szent lenne, mint a Szentháromság, amelyben a férfiak az ő kedvéért lemondanának róla mint nőről, s olyan közös szellemi tevékenységnek adnák át magukat, ahol neki is egyenrangú szerep jutna. Ree elfogadta ezt a tervet. Lou a „Ree testvér” névvel tüntette ki, méltányolva „nem evilági jóságát”. Maga Ree Louhoz írott leveleiben „a te kicsiny házad”-nak nevezte önmagát, s az asszony sorsának kedvező alakulását tekintette „élete, sőt könyve egyetlen feladatának”. Ree valóban az asszony korábbi otthonának helyét foglalta el, a korábbi házét, melyet fivérei népesítettek be.

Nietzsche-hez való viszonya egészen másképp alakult.

„Nietzsche-vel, mint tudod – írja Lou Ree-nek 1882 augusztusában –, nagyon érdekesen lehet beszélgetni. Van abban valami különös báj, amikor hasonló eszmékre, érzésekre, gondolatokra bukkanasz nála. Teljes egészében megértjük egymást. Azt mondja nekem egyszer Nietzsche meglepetten: »Azt hiszem, csak életkori különbség van közöttünk. Amúgy egyformán élünk, egyformán gondolkodunk.« Azért is reagál annyira feldúltan a köztünk meglevő vagy általa vélt különbségekre, mert annyira egyformák vagyunk. Ezért látszik olyan levertnek. Ha két ember annyira különböző, mint te meg én, akkor már azzal is beéri, ha egyetlen érintkezési pontot találnak. De ha

annyira egyformák, mint Nietzsche meg én, akkor szenvednek a különbözőségtől”¹¹.

Nietzsche szerint „aligha volt példa valaha is arra, hogy az emberek filozófiailag nyitottabbak lettek volna egymás iránt”, mint ő és Lou. Barátjának, Peter Gastnak így írta le az asszonyt: „Egy orosz tábornok lánya, húsz éves, heves, mint a sas, erős, mint az anyaoroszlán, miközben olyan, akár a halálához közeledő lányosan gyöngye gyerek... Meglepően érett, és képes illeszkedni az én gondolkodásmódomhoz... Ráadásul hihetetlenül erős jellem, pontosan tudja, mit akar, senkitől sem kér tanácsot, és nem törődik a társaság véleményével”¹². Lounak pedig még ilyeneket is írt: „Nem akarok többé magányos lenni, újból fel akarom fedezni, milyen is embernek lenni”. Nem kell hosszán találgatni, mit tartalmaztak volna Zarathustra tanításai, ha a Lou és Nietzsche közti viszony másképp alakul, úgy látszik azonban, Nietzsche ekkor egészen másfajta felfedezések küszöbén állt.

Nietzsche érzéki vonzalmait talán ugyanannyira el voltak fojtva, mint Lou még ki sem bontakozott érzései, ezért is élvezték annyira egymás valószínűtlen közelségét a szellemi magaslatozók légüres terében. A kérdés szakértői legáltalában egyetértenek Nietzsche nővérelében abban, hogy a filozófus Lou iránt érezte élete legerősebb vonzalmát, soha egyetlen nő sem váltott ki belőle hasonlót. Nietzsche formális leánykérő levelet intézett Lou anyjához Szentpétervárra; egy időre még anyjával és nővérelével is megszakította a kapcsolatot, akik, természetesen, gyűlölték Lout. A családdal való szakítás Nietzsche számára filozófiájából következő, de a gyakorlati életben teljességgel kivihetetlen, heroikus aktus volt.

Első találkozásuk óta alig több, mint egy év telt el, s Nietzsche, ismét nővére hatására alá kerülve, elátkozza Lout. „Ha elhagylak, azt kizárólag a te szörnyű jellemed miatt teszem... Nemcsak nekem okoztal fájdalmat, hanem mindenkinek, aki csak szeret engem... Nem én teremtettem a világot, nem én teremtettem Lout. Ha én teremtettem volna, egészséget is adományoztam volna neked, s még valamit, ami sokkal fontosabb az egészségnél – talán egy kis szeretetet írtam”¹³. Louhoz címzett leveleiben a végleges szakítással való fenyegetés bűnbánattal vegyül: „Én drága Loum és Ree-m, ne aggasszanak benneteket paranoiám vagy sebzett önérzetem e kitörései. Még ha egyszer el is dobom életem a csüggedés rohamában, az sem kell, hogy bánatra adjon okot. Azt szeretném, ha tudnátok: egyszerű holdkóros vagyok, akit fejfájás gyötör, és aki beleőrült a magányba. Azután jutottam erre a – mostani megítélésem szerint – racionális helyzetértelmezésre, miután bevettem egy jó adag ópiumot, hogy megmeneküljek a kétségbeeséstől”¹⁴.

A kétségbeesés csúcspontján írja élete fő művét, az *Imígyen szóla Zarathustrát*. Első részét alig tíz nap alatt veti papírra. Az ember maga az – mondja –, amit le kell győznie. Az ember nem cél, hanem híd: a célhoz, az emberföltött emberhez vezető híd. „Mi a majom az embernek? Nevettség avagy fájdalmas szegény. És kell, hogy ugyanez legyen az ember az emberföltött embernek: nevettség avagy fájdalmas szegény.” Az emberföltött ember – a föld értelme, az ember pedig – „szennyes folyam”. Csak a tenger tudja magába fogadni úgy, hogy közben ne szennyeződjön

be. „Íme, hirdetem néktek az emberfölötti embert: ő ez a tenger, belé merülhet alá nagy megvetések”¹⁵ – azaz az ember önmaga iránti megvetése, a szerző önmaga s az emberek iránti megvetése...

„Micsoda kegyetlen sors óhajtotta, hogy épp akkor éri-
jék fivéremet ezek a kemény személyes megpróbáltatások,
amikor egészsége kissé helyreállt. Mélységesen kiábrándult
a barátságából... s először tapasztalta meg a magányt”¹⁶ –
emlékezik vissza erre az időszakra nővére, Elisabeth. Szer-
rinte – legalábbis a nyilvánosságának szánt verzió szerint –
Zarathustra alakjában Nietzsche tökéletes barát iránti vá-
gya testesült meg, akit nem talált meg élete ezen utolsó
periódusában. Az ugyancsak 1882 novemberében írott
magánlevélben azonban jóval egyértelműbben fogalmaz:
„Milyen ravaszul forgatja ez a nő Fritz maximáit, hogy ez-
zel megköthesse a kezét!.. Nem tagadhatom, valóban fivé-
rem filozófiája öltött testet benne”.¹⁷ Egy másik ránk ma-
radt dokumentumban Elisabeth Lout egyenesen ragadozó
nősténynek nevezi, akit el kell taposni – bármi áron.

Peter Gast, Nietzsche barátja és Louval való regényes
szerelemnek semleges tanúja higgadtan ad számot a
történekről: „Egy időre Lou tényleg teljesen hatalmába
kerítette Nietzschét. Valami egészen rendkívülit látott
benn. Lou intellektusa és nőisége az extázis tetőpontjára
juttatták. A hozzá kapcsolódó illúziókból született meg a
Zarathustra-érzés, ami ugyan természetesen Nietzsche-ér-
zés volt, de Lou kellett hozzá, hogy ilyen himalájai magas-
latokra emelhesse őt”.¹⁸

Valóban az emberfölötti ember ideálját pillantotta vol-
na meg Nietzsche a húszéves, ifjú orosz hölgyben? Zara-
thustra valóban az a hiányzó „tökéletes barát”, akit meg-
igéz a gyönyörű Lou? Nehéz megítélni, mennyire fogadha-
tó el szó szerint ez a Nietzsche nővérétől származó inter-
pretáció. Elég, hogy épp a Lou iránti szerelem, a kielégít-
etlen, beteljesületlen szerelem hívta elő Nietzschéből az
érzéseket azt a hevességet, amelytől máig perzsel a
könyv. Maga Lou Nietzsche filozófiájáról szóló monográfi-
ájában így ír erről: „Amikor Nietzsche már nem tesz erő-
szakot a lelkén, amikor már szabadon ki tudja fejezni von-

zalmait, akkor válik világossá, micsoda kínok közt élt, s
akkor hallatszik meg a kiáltás, hogy mentsek meg önma-
gától... A végsőkig kétségbeesve keresi önmagában és ön-
maga kívül az önnön benső lényegével ellentétes, meg-
váltó ideált”¹⁹.

Nietzsche és Salomé találkozása után húsz évvel az
egész „dekadens” orosz kultúra közös témája lesz a szere-
lem és halál ekvivalens mivolta, mely még a *Démonban* és
Puskin *Egyiptomi éjszakájában* villant fel először. A gondo-
latot majd Nietzschétől származtatják, de beépül a tradici-
onális és az új romantikától telített orosz kontextusba is.
A tragédia bekövetkezééhez mindig kell egy egzotikus,
nem e világi asszony, a be nem teljesülő vágy tárgya: a Dé-
monnak a Kaukázus leányára van szüksége, Nietzschének
egy orosz asszonyra. Igaz, Lou, a lermontovi Tamarától el-
térően, nem utoljára társalgott a Démonnal.

Zarathustra férjhez megy

A Nietzschével való szakítás után Lou és Ree Berlinben
telepedett le. Szalonjukban sokan megfordultak azok közül,
akik már Európa intellektuális elitjéhez tartoztak, vagy
igyekeztek ahhoz tartozni: így Hermann Ebbinghaus, a kí-
sérleti pszichológia egyik megalapítója, Ferdinand Tönni-
es, a századvég nagy német szociológusa... Mindannyian
udvaroltak Lounak, és mindannyian kosarat kaptak.

Lou Salomé és Paul Ree kerek három éven át meg tud-
ta őrizni azt a nem-nélküli intellektuális partnerkapcsolat-
ot, amelyre Lou annyira vágyott, s amely a jelek szerint
Ree számára is elfogadható volt. Annál nagyobb gyötrel-
met okozott számára az elválás. Félbehagyta morálfilozófiá-
ját, és orvosi praxisba kezdett egy kis német faluban. A he-
lyi lakosok szentnek tartották: remeteéletet élt, ingyen
gyógyított, saját költségére utalta be a betegetek a berlini
és breslauer kórházba, ételt, bort hordott be nekik a köpe-
nye alá rejtve. S bár egész életében az öngyilkosságot em-
legeti, hegyi séta során hal meg. Ez azonban majd jóval
később, 1901-ben következik be.

Ö V A L A T T

Feljegyzés irodalmunk jelen- legi helyzetével kapcsolatban

I. SZIGORÚAN BIZALMAS!

Készült: 2 pld. KL/Nné.
Debrecen, 1960. június 14.

Sokféle jelenség mutatja, hogy az ellenforradalmat követő
konszolidáció eszmei tisztázódás folyamata jelentős mértékű,
de az újjáalakult Írószövetségben az irányt mutató hivatalos
referátumok ellenére sem tisztázottak a frontok. Megmutatko-
zik ez nagyon sok jelenségben:

1./ Az *Élet és Irodalom* című lap szerkesztőjét egy ízben le-
kellett hívni Debrecenbe, mert több cikkben olyan kitételek
szerepeltek, melyek megzavarták az itteni kultúrpolitikai irá-
nyítást és határozottan károkat okoztak. (Pl. amikor segítettek
Juhász Géza professzor körüli hangulatot erősíteni mártrom-

ság fényével beragyogni őt, homályos célzásokban pedig a párt
intézkedéseit támadták.)

2./ A régi vita, mely minden alkalommal fellángol Egri La-
jos író személye körül és műveinek publikálásáról. Az Írószö-
vetség Debrecenbe jövő kiküldöttjei táplálják azokat az igénye-
ket, mely itt egyesekben felmerül, hogy Egri, aki az ellenfor-
radalomban súlyos bűnököt követett el most Debrecenben sze-
repeltessük. Az érvek leginkább országos nevű írók meglelt
műveire hivatkoznak. Szerintünk Egri Lajos nem országos ne-
vű író, nem mérhető ezzel a mércével.

3./ Darvas József állásfoglalása Mocsár Gábor ügyével
kapcsolatban, mely szerint „író nem vonhat a párt felelősségre
irodalmi ténykedéséért”. (Elgondolkoztató, hogy ezek szerint
az írókra valami külön szervezeti szabályzat vonatkozik?)

4./ Az *Élet és Irodalom* szerkesztő bizottságának felelőtlen-
sége, mely minden apolitikus írásnak helyt ad. (Pl. ahhoz,
nem kell helyismeret, hogy Mocsár Gábor „Műhelyforgácsok”
c. cikkeiről megállapítsa a szerkesztő, hogy a negatívumok
ilyen tálalása nem használ az országos tsz. fejlesztésnek. Vagy
Czine Mihály: „Írók Hajdú-Biharban” c. cikk nem esik egybe

A Lou-hagyatékot kutató biográfusok eléggé különböző élettörténeteket raknak össze az idevágó dokumentumokból, s nem tudnak magyarázatot adni arra, miért is ment férjhez az asszony Fred Andreashoz, a negyvenéves orientalistához. Ez 1886 júniusában történt. Meglepő házasság volt, s mint minden, ami csak Lou körül zajlott, bizonyos természetfölötti jegyekkel bírt: az volt az asszony követelése és feltétele, melyet több évtizedes együttélésük alatt szigorúan be is tartottak, hogy házasságuk nélkülözön minden szexuális kapcsolatot. Fönmaradtak leírások Andreas kielégítetlen szenvedélyéről, Lou kemény ellenállásáról, amelyet az asszony még jóval későbbi visszaemlékezéseiben sem tudott megmagyarázni.

Pedig ennek kétségkívül megvan a maga mélyenfekvő és szükségyszerű értelme. Lou életében Nietzsche kedvenc aforizmáját valósította meg: „Legyél az, aki vagy”. Csak saját szenvedélyei és szorongásai diktálta módon akart élni, s férje sem tudta rábírni a neki mint házastársnak jog szerint kijáró kapcsolatra, mivel az asszony ellenállt. De nem közeledett más férfiakkhoz sem: férje kedvéért nem élte ki a vágyait.

Lou azzá akart válni, aki volt, Nietzsche hihetetlenül erőteljes hatása alatt viszont egészen mássá lett. A történészek véleménye megoszlik arról, ki volt az első férfi az életében, akivel testileg is érintkezett. A leghihetőbb verzió szerint az illető nem más, mint Georg Ledebur, a Német Szociáldemokrata Párt és a *Vorwärts* c. marxista lap alapítója, a későbbi aktív forradalmár, a Reichstag tagja. S akivel majd néhány évtizeddel később Bécsben Trockij is kapcsolatba kerül...

Lou már több, mint 30 éves, amikor elveszti szüzességét. A történetek teljesen megrázzák az Andreas-család életét. Fred öngyilkos akar lenni, kishíján Lou is követi, de végül békésen megállapodnak, ami egész életükre meghatározza szerepeiket. Lou egészen kivételes szabadságot élvez, miközben közös háztartásban él és baráti kapcsolat-

ban marad Andreasszal. Ekkoriban keletkezett néhány könyve, amelyeknek köszönhetően meglehetősen ismertté vált az intellektuális elit köreiből; ezekben a munkákban dolgozza föl, és igyekszik meghaladni a Nietzsche-hatást. Egyik könyvében a Krisztusról, a magányosan szenvedő hősről szóló evangéliumi történetet értelmezi, egy másikat közvetlenül Nietzsche filozófiájának szenteli. A monográfia nagy sikert arat, orosz fordítása is igen hamar, már 1896-ban megjelenik a szimbolista Szevernij *vesztnyk* c. folyóiratában (melyet Lou pétervári barátja, Akim Volinszkij adott ki, s ott publikálta akkoriban regényeit Dmitrij Merezkovszkij is).

Lou Andreas-Salomé 1897 májusában találkozott Rilkével. Az akkor 21 éves René Maria Rilke és a nála 14 évvel idősebb Lou között azonnal regényes szerelem támadt. Rilke életében sok asszony volt, verseket írt hozzájuk, hamar elragadta, de ugyanolyan gyorsan el is hagyta a boldogság lehetőségének hite. Lou e kapcsolatok mellett egyedülállóan számított. Kapcsolatuk négy évig tartott, de Rilke számára az asszony még teljes harminc évig a legnagyobb tekintély volt, sőt úgy lehet: a legközelebb állt hozzá.

Levelezésükből érzékelhető, mit jelentett Lou Rilke számára. „Rajtad keresztül akarom látni a világot, én tavaszom, mert akkor nem a világot fogom látni, hanem téged, téged, téged” – írta románcuk kezdetén. Később, 1903-ban már más a hangnem: „Akkor csak éreztem, most már tudom, hogy a téged övező végtelen valóság volt a legfontosabb mindabból, ami velem történt... Álmodozásaimban eddig soha nem érzékelttem annyira erőteljesen, annyira tapinthatóan az életet, nem hittem a jelenben, nem volt olyan képem a jövőről, mint veled. Szembeszálltál minden kételyemmel, bizonyosságot adtál arról, hogy minden, amit megérintesz, amit látsz, és ami számodra elérhető, létezik. A világ ettől kezdve nem felhőkre hasonlított, melyek hol összefolynak, hol szerte szakadoznak, miként korai verseimben; hirtelen megtelt tárgyakkal, megtanultam, hogyan ismerhetem fel az állatokat, a virágokat, lassan és keserve- sen rájöttem, hogy minden egyszerű, s megtanultam egy-

a párt művelődési politikájával. Nem kevesebbet mond ez az ember, mint azt, hogy vidéken nincs létjogosultsága az irodalomnak. Mindezt teszi akkor, amikor a művelődéspolitikai irányelvek a művészet decentralizálását tűzik elének.)

5./ Az emlékezetes „Eszmélet” című kiadvány lektorálása alkalmával tapasztalt felelőtlenség is erre utal. Amikor is Budapesten személyes összeköttetések alapján egyetlen megjegyzés nélkül engedett át a lektor (dr. Koczás Sándor) olyan formalista, sőt egyik-másik esetben ellenséges tendenciájú műveket, melynek nyomtatását kénytelenek voltunk leállítani.

Mindez arra mutat, hogy az újszerű, bátor hangvétel néha félreértéseket jelent. A szemiatizmustól való félelem valami érhetetlen magatartást eredményez.

Tudomásom van arról, hogy Mocsár Gábort most a pesti kiadók körül dongják, minden irodalmi lap kéri, hogy küldjön be írást, – dicséretére legyen mondva – Mocsár elvtárs ezt nem használja ki rossz értelemben. Természetesen a kérdés másik oldala, hogy ugyanakkor igyekszik megjelentetni műveit hiszen minden írónak célja ez. Az előző megállapítást igazolja a *Kortárs* 1960. áprilisi számában megjelent Mocsár Gábor

elbeszélés, az „Óvatlan pillanat”. Ebben az elbeszélésben Mocsár a felszabadulás eseményeiből azt ragadja ki: hogy a történelem egy óvatlan pillanatában a szovjet frontkatona hogyan ad el egy liter pálinkáért egy lovat egy magyar parasztnak. Kétségtelen megtörténtek hasonlóak, de maga a témaválasztás azt mutatja, hogy az író a szemiatizmustól való félelmében igen ingoványos területen keresgél.

Másik része ennek az írói magatartásnak, amikor ugyanilyen beállítottság alapján öncélú részletekben már-már a „csak azért is” álláspontja körül jár a szerző. Thurzó Gábor: a *Kortárs* 1960. áprilisi számában megjelent, „Leningrádi éjszakák” című kis regényének első részében tapasztalható ez a magatartás. Szinte kiabál belőle az az írói olír, hogy én most megmutatom csak azért is, megírom mindazt, amit eddig nem lehetett megírni. A legpregnansabbban a névapartí híd jelenetnél a koldus asszony táncának teljesen öncélú részlete mutatja ezt a magatartást. Ezt a jelenetet még művészi kompozíció címén sem lehet menteni, ugyanis a koldus asszony kicsit misztikumba hajló jelenete sem hangulatilag, sem művészi koncepció szempontjából nem szükséges. Egyetlen magyarázata hogy az író valahogy meg

szertü dolgokat kimondani. És mindezt annak köszönhetően, hogy találkozhattam vele, mégpedig abban a pillanatban, amikor már az a veszély fenyegetett, hogy elveszítem saját magamat a formátlanságban²⁰.

Lou hatására még nevét is megváltoztatta: a homályos és intim René-t a kemény, romantikus Rainerre cserélte. („Ez a név akarta, hogy Maga válassza ki” – írta néhány évvel később Rilkének a belé ismeretlenül szerelmes Cvetajeva.²¹) Rilke termékeny korszakait levertség, szorongás, gyámoltalanság érzésétől bénult időszakok szakították meg. Lou egyszerre volt számára a szeretett nő, az anya és a terapeuta. Elfogadta a férfi érzelmeit, bármennyire túláradoznak tőntek is olykor neki, értékelte és serkentette az önkifejezésnek azt a módját, amely Rilke számára a megváltás volt – költészetét, s közben türelmesen terelgette a valóság felé.

Oroszország volt a közös nagy szerelmük. „Az igazi oroszok azok, akik alkonyattájt állítják azt, amint mások már verőfényben megtagadnak” – írja Rilke anyjának²². Orosz hölgyismerőse, Szofja Sil így vélekedik róla: „Költői képzeletében Oroszország látnoki álmok és patriarchális tradíciók országaként kelt életre²³”. Rilke valóban egész életében ehhez az Oroszországhoz akart közel kerülni: oroszul tanult, orosz nemes vitézekről, szerzetesekről költött verseket, orosz költőkkel folytatott levelezést, sőt egy ízben még emigrálni is akart Oroszországba. Élete utolsó napjaiban orosz személyi titkárnő volt mellette.

A képzelet szülőtte – a nem képzeletteremtette világ rengetegében

1898-ban Lou a *Die Zeit*-ben közlétes egy meglepő címet viselő cikket, *Az orosz filozófia és a sémita szellem* című írást²⁴, melyben a korabeli orosz szellemi életet tekinti át, ugyancsak meglepő módon. Bevallja, mennyire bámulatba ejti, hogy oly heves harc folyik Oroszországban a filozófia és a vallásbölcselet kibontakozásáért. Az oroszoknak egyelőre – mondja – nem adatott meg, hogy a szellem filo-

zófiai magaslataiba emelkedjenek, oda, ahol túlléphetik a naiv vallásos metafizika határait; így az ez irányba tett lépéseik csupán a Schelling és Hegel korabeli német filozófiáját utánozzák. Az absztrakt német filozófia azonban, folytatja Lou, aligha alkalmas az orosz szellem megtermékenyítésére. Pedig az orosz kulturális fejlődés érdekében szisztematikusabb filozófiai műveltségre van szükség. És Oroszországban – így Lou – van is olyan nép, amelyik „a zsenialitás tökélyéig fejlesztette magában az absztrakt Istenismeret tehetségét”. Ez a nép pedig nem más, mint a zsidóság. A zsidók jóval megtermékenyítőbb hatást gyakorolhatnak a jövő orosz filozófiájára, mint bármely más területre – állítja Lou barátjára, a neves irodalomkritikus és kiadó Akim Volinszkijra hivatkozva, aki Zinaida Gippiusz szerint kortársaitól eltérően „egyáltalán nem titkolta zsidóságát, sőt büszke volt rá”.²⁵

Nehéz két egymással ellentétebb dolgot elképzelni, írta Lou, mint az orosz szellemet a maga naiv képi világával, művészi konkrétságával, és a zsidó talmudista szellemet a maga végletes, absztrakciók iránti vonzalmával. „A zsidó szellem mintegy teleszkópon át szemléli mindazt, amit az orosz szellem mikroszkópon keresztül lát.” A zsidók azonban mégiscsak szeretetteljes és ihletett tekintettel szemlélik mindezt – eltérően a németektől, akik fogalmak harapófogójával akarnak megragadni minden jelenséget. Ezért is állnak olyan közel a zsidók a fiatal orosz kultúrához. Felsőgterületére azonban a egyelőre nem léphetnek be; ezért is vesz „a zsidó dialektikus erő oly markáns irányt”. Majd meglátjuk, hangzik Lou próféciája, miként tanulja meg megérteni egymást és áthatni egymást ez a két, ellentétes kulturális pólusról elinduló nemzet, amint majd szabadon versenghetnek a zsidók is az oroszországi filozófiai katedrákért.

„A z a gondolkodó – írta Nietzsche tizenkét évvel korábban –, aki lelkiismeretén viseli Európa jövőjét..., ugyanúgy számolni fog a zsidókkal,

akarta írni, hogy vannak koldusok is Leningrádban. Különben a három mérnök közül egyet mutat be az író, erről tudunk részletesen sok mindent, ez az egy aztán töröl metszett kispolgár. Ezt a kispolgárt a kis regényben nem a szovjet valóság nevei, hanem egy kapitalista országból oda vetődött kispolgár nő.

Hogy mire nevei azt a kis regény elolvasása után döbbenten vesszük észre. Arra, hogy ez a kispolgár rádöbben, hogy ő akárhogyan akar, akkor sem fogadhatja el a szocializmust, hogy a kispolgárok alkalmazkodása csak hazugság lehet.

Még ha történetesen elfogadom is Koczás Sándornak Turzóról vallott véleményét, (melyet az *Élet és Irodalom* május 20-i számában írt), az elbeszélés és valóság c. cikkében, mely szerint Turzó „a már nem és még nem” állapotában található író, akít „a régi emberek szellemi-erkölcsi arculatának immansens leleplezése jellemez”. Akkor sem érthető az a magatartás, mellyel oda tárl egy ilyen negatív embert és negatív következtetést. Mert mit ír és vall az író az elbeszélés végén, ahol leírja a gyerekekkel való találkozás vízióját a Vörösmarthy cukrászdánál? Nem kevesebbet, minthogy „Elvette tőle valaki (?) a gondolkodás szépségét”.

A bemutatott másik két mérnökről csak annyit tudunk, hogy mindennél jobban érdekli őket a nők lába. Persze ha ez nem technikusok, mérnökök szovjetunióbeli tapasztalatcseréjén történik, talán nem ilyen disszonáns. Az különben megdöbbenő, ahogyan jellemzi Turzó a szovjet vendéglátókat, „nagyméretű sikosan kopasz Sztálin-díjas” vagy a díszpécser, aki egyetlen nyelvet sem tudott és az idegenek kísérője „A testet öltött bábé”. A kispolgár orrhúzógatása mindez. Emlékeztet Ilyés Gyulának arra a Horthy-időben megjelent írásának alaphangjára, melyet a Szovjetunióban tett útja után jelentetett meg. (Pl. Válasz, 1934. Ilyés Gyula: Az értelmiség mely nem értett szót.)

Ez a kis regény már csak azért is nagyon veszélyes, mert remekmű a maga nemében, mert művészi eszközeit olyan elhihető erővel alkalmazza, ami nem a pozitív szándékot segíti. Beszélgettünk néhány elvtárral erről az írásról. A megítélés személy szerint változik, azt a leleplezést azonban, amit Koczás ír javára, azt nem találtuk egyik véleményben sem.

Ugyancsak a Kortárs 1960. áprilisi számát olvasva döbben-ti meg az embert a formabontásnak az a kristálytiszt, már-

mint az oroszokkal, mint a legbiztosabb és legvalószínűbb tényezővel az erők nagy játékában és harcában²⁶. Az elkövetkező évszázad valóban e három nép, a német, az orosz és a zsidó nemzeti kérdésének tragikus jegyében zajlott, s e tapasztalat fényében még megdöbbentőbb Lou elemzésének profétikus, ugyanakkor korlátozott mivolta. Megjósolta az orosz szellem fellobbanását, amely azonnal bekövetkezik, amint az orosz és a zsidó szellemiség kezdi „áthatni egymást”. Sejtelve sem volt azonban a talmudizmus ama új variánsának sajátos szociális intenciójáról, amely a kis zsidó közösségek légkörében fog kialakulni, de nem tudott arról sem, milyen különös érzékenységgel fog reagálni erre a hatásra az amúgy már egyáltalán nem fiatal orosz kultúra.

1899 áprilisában az Andreas–Salomé házaspár és Rilke hármában tesz utazást Oroszországban. A Moszkvában töltött Nagyhét megerősíti romantikus várakozásait. Találkoznak Leonyid Paszternakkal, a szobrász Paolo Trubecojjal s magával Lev Tolsztojjal. Vendéglátóik udvariasan, de idegenként kezelik őket, Oroszország-képüket egyáltalán nem fogadják el. Rilke csupán majd akkor kerül szellemi közelségbe az oroszokkal, amikorra felnő az új nemzedék: Boris Paszternak már a legnagyobb költőnek fogja tekinteni, Marina Cvetajeva pedig halálosan szerelmes lesz bele, holott csak fényképről ismeri, s mindketten éveken át leveleznek vele. Rilke Oroszországa tündérmese volt azoknak az oroszoknak is, akik a csodával határos módon túlélték a társbérleteket vagy az emigrációt.

Amikor kéthónapos moszkvai és pétervári tartózkodás után visszatértek Berlinbe – az asszony barátnőjétől származó beszámoló szerint – Lou és Rilke „olyannyira beletemkedett az orosz nyelvi, történelmi és irodalmi stúdiумokba, hogy még szokásos társasági beszélgetésre is képtelenek voltak a kimerültségtől”. Egy év múltán ismét ellátogattak Oroszországba, ezúttal azonban már csupán kettesben, a férj, Fred Andreas nélkül.

„Forró nyári reggel, valamikor 1900-ban. Azonnal indul a gyorsvonat a Kurszki pályaudvarról. Az utolsó pillanat-

ban fekete tiroli köpenyt viselő férfi lép a vonat ablakához. Egy magas asszony van vele... Az anyja vagy a nővére lehet... Idegen férfi a testek körvonalai közt a zsúfolt peronon, az utolsó csengetés előtt: most is úgy rémlik föl előttem, mint a képzelet szülötte a nem képzeletteremtette világ rengetegében²⁷ – kezdi visszemlékezéseit évekké később Boris Paszternak, alig tízévesen szerzett benyomásait felidézve. Lou és Rainer elmennek Tolsztojhoz is Jasznaja Poljanára. Ez már a második találkozás: a hetvenéves Tolsztoj azonban ugyancsak aligha vette észre, hogy ők nem „a képzelet teremtményei”. Legalábbis, nem mutatott különösebb érdeklődést sem Rilke versei, sem Lou eszméi iránt. Csak egy alig ismert parasztköltővel, Szpiridon Drozsinnal kerültek közelebbi kapcsolatba.

Az érett asszonykorba lépő Lou egészen másképp élte meg az oroszországi utazásokat, mint Rilke. Lou számára ez visszatérés volt: visszatérés fiatalokhoz, családjához, a gyermekkor imádott helyszíneire, egyáltalán: visszatérés a valósághoz. Újragondolja egész múltját: most úgy látja, Guillot szerepe nem volt más, mint hogy megszabadítsa őt oroszországtól, hogy végrehajtsa „derusszifikálását”, s ezért most még nagyobb hálával emlékszik vissza „orosz” atyjának iránta való szerelmére. A Volga-vidéket most női lényegének szimbólumaként és folytatásaként látja, naplóiban megjelenik a nyugalom és elvonulás iránti, korábban számára alig ismert vágy motívuma. Rilke Oroszországhoz kötődő költői vízióit egyre túlzóbbnak, sőt betegesnek találja, az Oroszország iránti szeretet pedig, mely eddig közösséget teremtett köztük, most végleg elválasztja őket.

Lou Pétervárott magára hagyja Rilket, ő maga pedig elutazik bátyjához Finnországba. Az asszony az „Utolsó üzenet” címmel ellátott, meglehetősen kemény hangú levelében emlékezteti arra, hogy ő egyben az anya szerepét is betöltötte Rilke életében, s mint anyának most teljesite-

már érthetlenségbe futó világa, amit az olvasó elé tár Felyes Endre: „Kéktiszta szerelem” címmel. Megdöbbentő zavaros irodalmi formabontás. Akkor, amikor köteteket írunk és vitatkozunk a szocialista realizmusról, a Kortárs helyet ad olyan „műnek”, amely félre dobva minden hagyományt, minden írói feladatot, a korszerűséget zavaros érthetlenségben, irodalmi formabontásban keresi. 1945-ben, amikor a művészetek a formabontásba húzódtak vissza a történelem nagy kérdései előtt akkor jelentek meg hasonló, a magánéletet, jelenségeit boncolgató művek.

Mindez arra enged következtetni, hogy az Írószövetség megalakulása után Darvas József pártos, programot megszabó beszédei után egyáltalán nem sikerült felszámolni a klikkszellemet és nem tisztázták a frontok. Ez az irány könnyen arra a már nyomokban kialakuló helyzethez vezethet, hogy az olyan írók, akik a párt politikájával egyetértenek, nincsenek fenntartásaik, nem vajúdnak a párt politikájának elfogadását illetően sáncon kívül rekednek. Úgy tetszik, hogy a modern, elismert író kritériuma az ingadozás lesz ha ez az irány érvényesül aminek jeleit itt felsoroltuk. Remélhető, hogy a párt

központi irányítása kizárja az ilyen irányú „fejldést”. Mindennek ellenére úgy gondoljuk, helyes felhívni a vezető elvtársak figyelmét ezekre a jelenségekre.

(Koczka László
agit. prop. oszt. mt.)

2. Magyar Szocialista Munkáspárt
Hajdú-Bihar Megyei Bizottság
Debrecen (Perényi u. 1. sz.)

Debrecen, 1960. jún. 14.
Iktatószám: KL/NNé

MSZMP Központi Bizottság
Tudományos és Kulturális Osztály
BUDAPEST

Kedves Elvtársak!
Mellékelten megküldjük a Megyei Pártbizottság Agit. Prop.

nie kell utolsó köteleességét; élébe kell tárnia azt a diagnózist, amelyet egy ismerős orvos az ő beszámolója alapján állapított meg: Rilke Garsin sorsára fog jutni. A depressziós rohamokban szenvedő neves orosz író 33 éves korában követett el öngyilkosságot, levetette magát az emeletről. Rilke számára e sorok olvasása azért is okozott különösen nagy megrázkódtatást, mert Friedrich Pinels, a szóban forgó orvos, Lou új szeretője volt. Az asszony levelében azt kérte Rilkétől, őrizze meg tartását, és legyen felnőtt: „én – írja – a köztünk lévő korkülönbség ellenére is folyamatosan fejlődtem, egyre jobban és jobban belenőttem abba az állapotba, amelyről búcsúnk alkalmával oly boldogan meséltem neked, igen: belenőttem az ifjukorba, bármilyen furcsán hangozzék is ez. Mert most vagyok igazán fiatal, s csak most vagyok az, akivé mások tizennyolc évesen válnak: most vagyok igazán önmagam!”²⁸ Lou tehát egyre inkább kibontakozott, összes új önazonossági formáját megtapasztalva magában. A Rilkéhez címzett levélben a Pinels szavaira való utalás tözsomszedságában ott van a rejtett Nietzsche-idézet is... Rilke válasza teli van vágyakozással: „el sem tudod képzelni, milyen hosszúak tudnak lenni a napok nélküled Pétervároton...”

Rilke Lou iránti tragikus szerelmét számos versében megörökítette. Az egyik leghíresebb költemény, amely *A zárandoklat* könyvében jelent meg, már a Loutól való elválás után és a Clara Westhoffal kötött házasság után született, de Lou tanúsága szerint még 1897-ben:

Oltsd ki szemem: én mégis látva látlak,
tömd be fülem: én hallom hangtalan szád,
látatlanul is elkészítem utánad,
és hogyha kell, szájjal nélkül esküszöm rád.
Törd le karom és megragadlak én,
szívemmel, mint egy kézzel tartalak,
fogd le szívem, agyam dobog hibátlan,
s ha lángod agyvelőmbé csap,
vizlek tovább, vérem zuhatagában.

NEMES NAGY ÁGNES FORDÍTÁSA

Rilke és Lou Andreas-Salomé levelezése vaskos kötetet tesz ki. Szerelmi viszonyuk megszakadtával Rilke még évtizedeken át írt neki mindarról, amit versekben nem volt bátorsága elmondani. Amikor már lassan elborította őt a szorongás, könyörgött, hogy találkozhasson vele, de szinte mindannyiszor elutasítás volt a válasz. Lou leveleiben nyilvánvalóan távol akarta tartani magától összeomlásra nagyon is hajlamos barátját, valójában alkotásra buzdította a költőt. Spontán módon megtalált és semmi mással nem helyettesíthető öngyógyítási módként fogta föl a versírást.

Később, 1912-ben, amikor Rilkének elhatározott szándéka volt, hogy pszichoanalitikus kezelésnek vesse alá magát – bármennyire is ódzkodott tőle –, Lou kifejezetten lebeszélte erről. Abban egyetértettek, hogy a pszichoanalízis segíthet Rilkének megszabadulni az érzelmi válságoktól, de nagy a valószínűsége, hogy megfosztja a versírás képességétől is. S valóban, Rilke alig egy hónappal azután kezdte el írni a *Duínói elégiákat*, hogy félbeszakadt egy analitikus kezelés. A történelem tehát legalább a negatív feltételezést igazolta: pszichoanalízis nélkül Rilke megőrizhette zsenialitását.

„Egy alkalommal Rilke és én vonaton utaztunk valahova – idézett föl egy történetet Lou egyik königsbergi páciense, akinek az asszony analízis közben epizódokat mesélt az életéből – és szabad asszociációs játékot játszottunk. Mondunk egy szót, és a másik azonnal rávágja az első szót, ami eszébe jut. Elég sokáig játszottunk. Hirtelen eszembe jutott, hogy megmagyarázzam Rilkének, miért is akarja megírni az elbeszélést a katonaiskoláról. Elmagaráztam neki, mi jellemzi a tudattalan erőket, amelyek azért készítetik őt írásra, mert iskoláskorában elfojtotta őket. Rilke először elnevette magát, majd pedig egészen komolyan azt felelte: neki eszébe se jutott volna megírni ezt az elbeszélést, csupán én ástam elő a lelkéből. Ez nagyon meglepett, s azonnal beláttam, mennyire veszélyes lehet a pszichoanalízis egy művészre nézve. A külső beavatkozás minden lerombolhat. Ezért beszéltem le mindig is Rilkét az analízisről. A sikeres analízis megszabadíthat-

Osztály művelődésügyi előadójának feljegyzését irodalmunk jelenlegi helyzetével kapcsolatban.

(Zsarnóczai Sándor)
agit. prop. oszt.-vezető

[Kézírással:]
Szecsődi e.

L. Szecsődi elv! Helyes volna egy alkalommal a felvetett problémákról beszélgetni a Hajdú megyei elv-akkal Orbán

Elvtársi üdvözléssel:
(Gódor Ferenc)
megyei első titkár

3. LEVÉLTERVEZET.

MSZMP. Hajdú-megyei Bizottsága
Gódor Ferenc első titkár elvtársnak,
Debrecen

Kedves Gódor elvtárs!

Koczka László irodalmi helyzetünkkel foglalkozó feljegyzésére a következőket válaszoljuk:

A felsorolt hibák valóban jelentkeztek irodalmi életünkben, de véleményünk szerint Koczka elvtárs elvi következtetései helytelenek. Az is tény, hogy sok a zavaró jelenség és lapjaink munkája sem mentes néha a súlyos hibáktól sem.

Egri Lajost véleményünk szerint ugyanolyan elvek szerint kell megítélni, mint a többi író, akik az ellenforradalom idején hasonló hibákat, sőt bűnöket követtek el. Eszerint ha jelenleg elítélve nincs vagy már letöltötte büntetését, akkor írhat, de természetesen csak úgy, ha egyértelműen kiáll a szocializmus ügye mellett. Azt, hogy pl. Egri Lajos először Budapesten, vagy Debrecenben jelenik-e meg, nem érezzük lényeges kérdésnek. Nem valószínű, hogy helyes lenne Budapesten megjeleníteni. Ez ellen az elvtársak éppúgy kifogást emelhetnének, mintha Debrecenben gyakorol önkritikát első írásában.

Nem tudunk egyetérteni olyan megállapításokkal, hogy az „Élet és Irodalom... minden apolitikus írásnak helyt ad”, vagy: „Mocsár Gábort... minden irodalmi lap kéri, hogy küld-

ja a művészt az őt fogva tartó démonoktól, de magával ragadhatja az alkotást segítő angyalokat is".²⁹

Az erotikum

1903-ban az Andreas házaspár Göttingenben telepedett le. A környék Lout a Volga-vidékre emlékeztette: itt talált rá az asszony „a nagy Hon után a kis házra”. Bár nem sok időt töltött itt: többnyire Európát járta a barátaival, minden évben meglátogatta anyját Pétervárott (egészen 1913-ban bekövetkezett haláláig), s huzamos ideig élt Berlinben is.

„Az utóbbi 150 évben egyetlen asszony sem gyakorolt ilyen erős hatást a német nyelvű országokra, mint Lou von Salomé, ez a pétervári asszony” – írta róla egy távoli ismerőse, egy német író, Kurt Wolf³⁰.

Lou 1910-ben barátságot kötött Martin Buberrel, az egyik legnagyobb 20. századi filozófussal: az asszony Buber felkérésére írta *Az erotikum* című könyvét³¹. A könyv elsősorban azért aratott sikert, mert leplezetlen eufóriával szólt a nemi élet fizikai vonatkozásairól, de intellektuális nívója is kétségtelen, hiszen olyan tekintély értékelt nagyra, mint maga Martin Buber. Minden élő teremtmény szereti a másikat, de az emberhez közeledve s az ember fejlődési fokozatain előre haladva a szeretet egyre individuálisabb lesz. Mennél individuálisabb egy ember, annál igényesebb és érzékenyebb társa kiválasztása során, annál hamarabb elérheti a csömör s annál inkább vágyakozhat a változatosságra. A szerelmet, s főként a nemi aktust, másként éli meg a férfi, s másként a nő. Egy férfi számára, írja Lou, a nemi aktus a kielégülés pillanata. Egy nő számára viszont normális állapot, átfogó jelenség, emberi lényegének csúcspontja.

Hasonló eszméket találhatunk a kortárs orosz filozófusok, Vlagyimir Szolovjov, Vaszilij Rozanov, Nyikolaj Bergajev munkáiban is: „A férfiak esetében a nemiség differenciáltabb, a nőknél az organizmus egészét, a testet és a lélek egész mezejét átítatja”³². A férfiúi szentség egyenértékű az aszkézissal, a szexualitás hiányával, a női szentség vi-

szont – érvel Lou a Madonna és Maria Magdaléna kapcsán – az anya és a szerető erotikus lényegének kiteljesedése. A nő a szexualitásban közeledik ahhoz, amit Lou „teljességnek” nevez: definíciója szerint ez a „teljesség” a nő számára ugyanaz, mint a férfi számára a külső világ. Az erotikus „teljesség” Andreas-Salomé megfogalmazásában paradox módon emlékeztet a kortárs orosz filozófia kategóriájára, a misztikus „egyetemes egységre”.

De bármire vonatkozzon is nála ez a fogalom, ahhoz hozzájárult, hogy Lou megőrizze a stabil viszonyt férjével; sokat írt, prózájának és kritikái esszéinek köszönhetően bizonyos ismertségre tett szert; hódolói és barátai között ott található az európai értelmiségi elit számos képviselője... Bonyolult szellemi építményéből azonban még hiányzott a legfontosabb elem.

Epilógus

1911 szeptemberében Lou Paul Bier társaságában ellátogattott a weimari pszichoanalitikus kongresszusra, s ott találkozott Sigmund Freuddal. Már elmúlt 50 éves, de újra mindent előlről kezdett. Hamarosan Bécsben van, ahol rendkívül jó benyomást gyakorol a Freudot körülvevő analitikusok szűk körére. Karl Abraham berlini ismeretségük alapján ajánlotta mestere figyelmébe az asszonyt: „Még sohasem találkoztam a pszichoanalízis ilyen mély és árnyalt ismeretével”. Freud pedig ezekkel a szavakkal reagált Lou ama kérésére, hogy látogathassa meg a híres „iskolát”: „Ha Bécsbe jön, minden tőlünk telhető megteszünk, hogy megmutassuk magának azt a keveset, ami a pszichoanalízisből megmutatható”³³.

Freud 1902 óta tartotta rendszeres szerda esti összejöveteleit; ezekből alakultak ki később a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság rendezvényei. Lou a legfontosabb stádiumban csatlakozott a pszichoanalitikus mozgalomhoz. Freud már túl volt a klinikai pszichoanalízis elméletének és módszerének sikeres megalapozásán; a pszichoanalízis már-már elindulhatott világhódító útjára... De már érzekelhe-

jön be frást...” Ezek a sommás megállapítások szerintünk nem fedik a valóságot. Az irodalmi lapok kommunista szerkesztői ezt aligha vállalnák. (Mocsár Gábor írásával kapcsolatban ugyanúgy, mint más esetekben véleményünket nagyon határozottan megmondtuk a lapok szerkesztőinek.)

Thurzó Gábor írásával sok vonatkozásban mi sem értünk egyet. Fejes Endrével sem, de nála más szempontból. Fejes Endre maga is munkás, mondanivalója pozitív. Bízunk benne, hogy formakeresése előbb-utóbb nyugvópontra jut. Megjegyezzük, hogy irodalmi lapokról lévén szó, természetesen problematikus – persze, nem ellenséges – formakereső írások is megjelenhetnek. Ez a lapok jellegéből következik és erre a párt állásfoglalásai is lehetőséget nyújtanak. Ha az elvtársak olvassák pl. a szovjet irodalmi lapokat, azok még bátrabbak a kísérletezésben.

Koczka elvtárs feljegyzésének utolsó bekezdésében súlyos megállapítások vannak, véleményünk szerint megalapozatlanul. Meggyőződésünk, hogy nem lesz a „modern, elismert író kritériuma” az ingadozás. Kísérletnek viszont van helye az irodalomban, ha az pozitív irányú.

Ellenvetéseink ellenére is feltétlenül helyeseljük, hogy az elvtársak felhívják figyelmünket a meglévő hibákra és ezzel is segítik irodalmunk helyes irányú fejlődését. Amennyiben az elvtársak megjegyzéseinkkel nem értenek egyet, úgy az érdekelt lapok szerkesztőivel, valamint az elvtársakkal közös vitát szívesen rendezünk.

Kelt.

Eltvársi üdvözlettel.

[Kézírással:] A levél nem ment el!

Kiss e.

Ne válaszoljunk írásban. Ha legközelebb lemész Debrecenbe beszélj meg Gódor elvt-
al

A MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR JELENKORI GYŰJTEMÉNYÉBŐL
BETŰHIVEN KÖZREADJA: STANDEISKY ÉVA

tőek voltak az első aggasztó, de Freud számára egyelőre még nem világos jelek, amelyek hamarosan Adler és Jung távozásához, az egész pszichoanalitikus mozgalom széteséséhez vezetnek.

Fölöttébb meglepő, hogy két olyan nagy romantikus – Nietzsche és Rilke – barátsága után Lou ennyire közel tudott kerülni Freud szigorú realizmusához. De miként ez mindig is történt sorsfordulói idején, azonnal és minden látható ellenkezés nélkül elfogadta életének új irányát. Később két tényezőt emel ki, amelyek olyannyira fogékonyra tették a freudi pszichológia iránt: az egyik az orosz származás; márpedig az oroszok különösen hajlamosak az önelemzésre; a másik pedig: egy olyan kivételes szellemi pályát befutó emberrel folytatott szellemi kapcsolat, mint amilyen Rilke volt¹⁴.

Freud 1912-ben 56 éves volt. Ez a zseniális ember, akit később sokan – Oroszországban szinte mindenki – a morális értékek megdöntőjeként tartottak számon, a hatgyerekes családa rendezett életét élte bécsi lakásában. Mindig kifogástalanul öltözött, hibátlanul s kitűnő dikcióval beszélt, fennkölt stílusa a 19. századot idézte. Abszolút szabályos magánélete vakmerő szellemi kalandjait ellensúlyozta. Minden áldott nap egy ugyanazon időben kelt, dolgozott, aludt. Rendelőjét néhány ajtó választotta el hálószobájától, így a kezelések közti rövid szünetekben is visszavonulhatott. Páciensei ismerték kínos pontosságát, tisztában voltak vele, mivel jár, ha elkésnek. Egyetlen gyengéje volt: a szivar és az antik és keleti kisplasztikák gyűjtése – különösen élete végén, ezekbe fektette fölösleges pénzét. Íróasztala tele volt ezekkel a kis szobrokkal: mintaszerű rendben álltak ott, pontosan kiszámított helyet hagyva a papírlapoknak, amelyekre a könyveit írta. A tudattalanját kivételes merészséggel feltáró páciens jutalmul rövid kirándulást tehetett e kollekción körül... Az emberi szenvedélyek nagy ismerőjének élte teljes intellektuális kontroll alatt állott. Mindvégig elítélte azokat a tanítványait, akik, engedve a csábításnak, megsértették a pszichoanalízis szigorú szabályát, vagy pedig a dolog hasznával kísérletezve, neki kapcsolatra léptek pácienseikkel. „A nagy kérdés – idézi szavait hivatalos életrajzírója –, amire nincs válasz, s amire én sem tudtam feleletet adni, hiába vizsgáltam harminc éven át a női lelket: mit is akar a nő voltaképp?”¹⁵ Azokat a heroikus személyiségeket tartotta nagyra, akik, miként Mózes vagy Leonardo da Vinci, képesek voltak arra, hogy függetlenítsék magukat szexualitásuk legyűrhetetlen nyomása alól, s olyan csodát tegyenek, amelyet még a pszichoanalízis elmélete sem remélt.

Freud tudatosan törekedett arra, hogy távol tartsa saját magát és tanait Nietzsche csábításától, tudta, hogy ő a legveszélyesebb vetélytárs az intellektuális befolyásért vívott küzdelemben. Freud tanítványai – Jung, Rank, Jones, Spielrein, Hitschmen és mások számtalan alkalommal tanújelét adták, mennyire függnek Nietzschétől, s ez mindvégig ingerültséggel töltötte el a mestert. Ebben a körben még mindig Nietzsche neve társult Lou Andreas nevéhez is. Jung például úgy vélte, Lou bécsi megjelenése jó lehetőséget teremt arra, hogy kiterjesszék Németországra a pszichoanalízis hatását, „ahol Lou asszony Nietzschével való kapcsolatának köszönhetően meglehetősen jó irodalmi reputációnak örvendhet”¹⁶. De Lou személye

Freudot sem hagyta hidegen: megjelenésével új, vonzó teret nyílt a régi vetélkedéshez. Ő az egyetlen híd, amely Nietzschével összeköt – mondta Lou Andreas-Saloméról. A győzelem hídjá, miként Párizs és Pétervár fenséges építményei.

Freud és Lou Salomé között nem volt és nem is lehetett szexuális kapcsolat. Freud, a maga módján, szublimált formában rajongott érte, és habozás nélkül kifejezte érzéseit. Virágot küldetett neki, előadásai után elkísérte a szállodájáig. Egy alkalommal Lou nem jelent meg a szokásos szerdai összejövetelen. Freud üzenetet küldött neki, amelyben féltékenyen érdeklődött, nem Adlerrel való kapcsolata akadályozta-e meg, hogy megjelenjen az előadáson. Freudnak az volt a szokása, hogy az előadásain mindig kiválasztott valakit a hallgatóságból, s neki címezte szavait. Az említett levélben Freud elismeri, hogy legutóbb az üres széknek beszélt, ahol eladdig Lou foglalt helyet¹⁷.

Ernest Jones, aki Freud lánya, Anna megrendelésére (Anna egyes adatok szerint Louhoz járt analitikus kezelésre) háromkötetes „hivatalos” életrajzt írt a pszichoanalízis atyjáról, megjegyzi, hogy Freudot „az intellektuális, sőt talán maskulin típusú nők vonzották... Freud Lou Andreas-Salométól, az asszony kiváló, s az övét feltételezése szerint jóval felülmúló egyéni tulajdonságaitól, etikai eszményeitől különösen el volt ragadtatva”¹⁸.

Andreas Salomé pszichoanalitikai munkáit a késői Freud komor sztoicizmusától eltérően lelkes ügybuzgalom, optimizmus jellemzi. Derűs világnézete még a konkrét klinikai esetetek értelmezését is más megvilágításba helyezte. A narcizmus például számára nem infantilis állapot, amelyhez betegség és szerencsétlenség esetén a felnőtt ember – például Freud – éretten fejlen semmi áron nem fordulna vissza, hanem pozitív önszeretet, sőt „affektív azonosulás a létezővel”, a „mindennel”. Narcisz, mondta az asszony, nem emberkéz alkotta tükörbe pillantott bele, hanem egy erdei forrásba, úgyhogy nem is a saját arcának tükröződését látta, hanem a végtelen természeti világgal alkotott bámulatos egységét.

Lou eszméinek sajátossága meglátásom szerint a számára jól ismert, hozzá közel álló, európai kollégái számára azonban hozzáférhetetlen orosz forrásokból eredt. Legfontosabb ezek közül Vlagyimir Szolovjov vallásfilozófiája volt. Az egyetemes egység mint a megtestesült „világszellem” és bizonyos szellemi ideál képe centrális helyet foglal el Szolovjov filozófiájában, s ennek köszönhetően ez a gondolat rendkívül nagy népszerűsége tett szert a századelő Oroszországában. Szolovjovnál, akárcsak Lou Andreas-Saloménál, az egyetemes egység feminin jellegű; szimbóluma Szophia, az örök asszonyiság s egyszersmind – az Istenemberesség szimbóluma.¹⁹ Ahogyan Szolovjov filozófiája egyre inkább az orosz kultúra részévé vált, a „Szophia-elv” is egyre érzékibb vonásokat öltött, egészen a Blok alkotta „gyönyörű ismeretlen asszony” képéig.²⁰

Freud és Lou Andreas-Salomé levelezése szinte csak a pszichoanalízisre és művelőire koncentrált, egyáltalán nem érintette a politikai híreket. 1917 júniusában azonban az asszony mégis szót ejt azokról a „mély emóciókról”, amelyeket az Oroszországban zajló események váltottak ki

belőle, amelyek „a megkésett és csodálatosan ragyogó nyár-
elő” ellenére is magukkal sodorták. Lou, szokása ellenére
azonban nem tárja fel élményei jellegét, de leveléből süt a
zaklatottság. A forradalom minden bizonnyal megfosztotta
vagyonától, s a húszas évektől kezdve, a könyvei mellett,
a pszichoanalízis lesz az egyedüli jövedelemforrása. Mint
ismeretes, néhány alkalommal Freud is támogatta anyagi-
lag (amit egyébként nemegyszer megtett pénzhíányban
szenvedő tanítványai esetében).

Lou a közeledő öregek és a hazájában zajló tragikus
események ellenére is boldog volt: a pszichoanalízisből fakadó
boldogság lesz a kulcsmotívum *Köszönet Freudnak*¹
című könyvében is. Minőségét tekintve egyetlen más vi-
szony sem ér föl azzal – írja –, ami az analitikus és a páci-
ens között kialakul; semmi más nem ad módot emberi mi-
voltunk ilyen mély megértésére, semmi más nem affirmál-
ja ily mértékben az emberi méltóságot. Freud nagyra érté-
kelte ezt a könyvet, annak ellenére, hogy nem tudta rá-
venni Lout, változtassa meg a címét a személytelenebb
„Köszönet a pszichoanalízisnek” formára.

Lou élete utolsó éveit teljes visszavonultságban élte.
Elisabeth Forster-Nietzsche, aki haláláig nem tudott meg-
bocsátani neki, náciakat uszított rá: azzal vádolta, hogy el-
torzította Nietzsche gondolatait, s különben is „finn zsi-
dó”. Annak a barbár kultusznak a légkörében, amit a ná-
ci teremtettek Nietzsche körül a zsidó tudománynak titu-
lált pszichoanalízis iránti gyűlöletükben, mindez nagyon is
veszélyessé válhatott. Lou ki sem mozdult Göttingenből.
Talán észre sem akarta venni, mennyire megváltozott Eu-
rópa a szeme láttára. Egy Göttingenbe látogató kollégája
így számol be a közel hetvenéves asszonyról: „csendesen
folytatja Göttingenben analitikusi praxisát, intellektuális
világunk Szibillájának titokzatos életét élve”.⁴² Élete
utolsó pillanatáig barátok – páciensek, tanítványok, hódol-
ók – vették körül.

1937 február 5-én hunyt el. Utolsó szavai így hangzo-
tak: „Voltaképpen egész életemben csak dolgoztam és csak
dolgoztam. Mi értelme volt?”

FORDÍTOTTA KISS ILONA

J E G Y Z E T E K

- Lou Andreas-Salome alakjáról bősz és ellentmondásokkal
teli irodalom áll rendelkezésre. Dolgozatomban az alábbi for-
rásokra támaszkodtam: Lou Andreas-Salomé: *Ma vie*. Ed. par
E. Pfeiffer. Paris: PUF, 1977; R. Binion: *Frau Lou, Nietzsche's
Wayward Disciple*. Princeton, 1968; H. F. Peters: *My Sister,
my Spouse*. London, 1963; A. Livingstone: *Salomé, her Life
and Work*. New York: Moyer, 1984; P. Roazen: *Brother Animal.
The story of Freud and Tausk*. New York University
Press, 1986.
- Andreas-Salomé: *Ma vie*, 24. o.
- E. A. Pavljucsenko: *Zsencsina v ruszskom osvobodivnyem
dvizenyii*. Moszkva: Misl, 1988.
- Id. Livingstone: *Salomé*, 24. o. skk.
- Uo. 27. o.
- A. I. Herzen 1853. október 17-i levele M. K. Reihelhez. In:
*Otrivki iz vospominanij M. K. Reihel i piszma k nyej A. I.
Gercena*. Moszkva, izd.-vo Buhgeima, 1909, 102. o.
- Livingstone: *Salomé*, 36. o.
- I. K. Hmeljovszij: *Patologicszkij element v licnosztyi i tvorcsesz-
ve Fridriha Nicse. Recs na torzsesztvennom zaszedanyii Obscsesz-
ta ruszkih vracsej v Ogyessze 22 fevralja 1903*. Kijev, 1904.
- Nietzsche 1882. március 21-i levele Paul Ree-nek. Id.:
Nietzsche, Ree, Salomé. *Correspondance*. E. Pfeiffer, ed. Paris:
PUF, 1979. L. még: F. Nietzsche: *A selfportrait from his letters*.
Ed. by P. Fuss and H. Shapiro. Cambridge, 1977.
- F. Nietzsche: *A vidám tudomány*. Budapest, 1926.
- Lou Andreas-Salome 1882. augusztus 14-i levele Paul Ree-
nek. In: Nietzsche, Ree, Salomé. *Correspondance*.
- Nietzsche 1882. július 13-i levele Gasthoz. In: F. Nietzsche:
A selfportrait from his letters.
- Nietzsche, Ree, Salomé. *Correspondance*. 153–154. o.
- Uo. 135, 230. o.
- Nietzsche Frigyes: *Im-igyen szóla Zarathustra*. Budapest, 1908.
10, 12. o. Dr. Wildner Ödön fordítása.
- E. Ferster-Nicse: *Voznyikovenyije „Tak govoril Zaratusztra”*.
[In: orosz kiad., Moszkva, 1990.]
- Id.: H. F. Peter: *My Sister, my Spouse*, 143. o.
- A feljegyzés 1884 végéről származik. Id.: H. F. Peter. *My Sis-
ter, my Spouse*.
- Lu Andreasz-Szalome, Fridrih Nicse v svoih proizvegyenyi-
jah. *Szevernij vesztynik*. 1896. 3–5.
- R. M. Rilke, B. Paszternak, M. Cvetajeva. *Piszma 1926*. g.
Moszkva: Knyiga, 1990.
- Uo.
1899. május 18-i levél.
- Sz. Ny. Sil kiadatlan visszaemlékezései a Moszkvai Egyetem Tu-
dományos könyvtárában találhatóak, 1004. raktári jelzet alatt.
- Lou Andreas-Salomé: „Russische Philosophie und Semitisher
Geist.” *Die Zeit*, 1898. január 15.
- Z. Gippiusz: *Zsivije lica*. Tbiliszi: Merani, 1991. 2. köt., 198.
Volinszkij és Gippiusz kapcsolatáról I.: A. Benua. *Moi vospo-
minanyija*. 2. köt., 49. o.
- Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. Fordította: Tatár
György. Budapest: Ikon, 1995. 118. o.
- B. Paszternak: *Ohrannaja gramota – Vozdusnije putyi*. Moszkva:
Szovjetszkij piszatyel, 1982. 191. o.
- Livingstone: *Salomé*. 118. o.
- Id.: H. F. Peters: *My Sister, my Spouse*.
- Livingstone: *Salomé*. 9. o.
- Lou Andreas-Salomé: *Die Erotic*. Frankfurt, 1910.
- Ny. A. Bergyajev: *Filoszofija szvobodi. Szmiszl tvorcsesztva*.
Moszkva: Pravda, 1989. 407. o.
- Id.: P. Roazen: *Brother Animal. The story of Freud and Tausk*.
New York: University Press, 1986. 41. o.
- Id.: Livingstone: *Salomé*. 148. o.
- E. Jones: *The Life and Work of Sigmund Freud*. New York: Ba-
sic Books, 1953–1957.
- Freud-Jung Letters*, 478. o.
- Livingstone: *Salomé*. 152. o.
- E. Jones: *The Life and Work...* 2. köt., 421. o.
- VI. Szolovjov: *Szmiszl ljubvi*. Szocsinyenyija. Moszkva: Misl,
1988. 2. köt.
- Bergyajev szerint a Szolovjovot mesterüknek tekintő szimbo-
lista költők, vele, Bergyajevvel ellentétben, „Szophiában hit-
tek, Krisztusban viszont alig”. L. Bergyajev. *Szmiszl tvorcsesz-
ta. Opit opravdanyija cseloveka. Szobr. szocs*. Parizs: YMCA-
Press, 1989. 2. köt.
- Lou Andreas-Salomé: *Mein Danke an Freud*. Wien, 1934.

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Soros Alapítvány külföldi posztgraduális ösztöndíjprogramjai az 1996/97-es tanévre

A Soros Alapítvány idén is számos ösztöndíjat kínál. Ezek egyike az

ÁLTALÁNOS PROGRAM

10–12 fő számára 3–9 hónapos, elsősorban kutatásra szóló ösztöndíj. A jelentkezés alsó korhatára betöltött 27 év, felső korhatár nincs.

Az ösztöndíjprogram célja, hogy szakmai gyakorlattal rendelkező, diplomás szakemberek számára a nyugat-európai országok, esetleg az USA felsőoktatási intézményeiben vagy kutatóintézteiben nyújtson lehetőséget kutatómunka vagy továbbképzés folytatására.

Pályázhatnak szakemberek

a) a humán- és társadalomtudományok, valamint b) a természettudományok területéről.

Elsősorban azok jelentkezését várjuk, akiknek a fogadóintézmény anyagi részámogatást járnl fel, és az Alapítványtól csupán ennek kiegészítését kéri („matching grant”). A fogadókészség kifejezése előnyös és szükséges.

Tandíjmentességet vagy teljes tandíjfedezetet kell igazolniuk azoknak, akik továbbképzési ösztöndíjra pályáznak valamely elismert felsőoktatási intézménybe.

Nem pályázhatnak

a) a műszaki tudományok képviselői, az előadó- és képzőművészek, számítástechnikai szakemberek és a business témakörben tanulni vágyók,
b) valamint akik az elmúlt vagy jelen tanévben külföldön tanultak és tanulmányaik folytatásához kérnének támogatást.

Pályázati kérdőívek és tájékoztatók postán igényelhetők a Soros Alapítvány titkárságától (1538 Budapest, Pf. 596), telefon: 202–6211, valamint hozzáférhetők a Soros Alapítvány budapesti és vidéki információs központjaiban. A további ösztöndíj-lehetőségekről és a pályázatok beadási határidejéről is ott adnak tájékoztatást.

(A FENTI PÁLYÁZATI FELHÍVÁS LAPZARTA UTÁN ÉRKEZETT)

Hat napom

MÁRTON LÁSZLÓ

1995. IX. 18., hétfő

Bécsben reggelizünk, D. P.-nél, a Práterben, a hatodik emeleten. Mögöttünk a tegnapi nap, és nyomtalanul végigszáguldott országok, tartományok – sivár sztrádák, tisztán tartott parkolóhelyek, elmosódó tájak sávjai; most viszont sajt- és paradicsomszeletek egy kis deszkán, fölötte P., aki csak később megy be az egyetemre, M. viszont kora hajnalban jár dolgozni Mödlingbe vagy Hietzingbe, szegény!, nem jegyeztem meg, hová. Inkább Ottlikot, mint Musil idéző anekdoták a k.-i „szabad magyar” iskoláról (Alsó-Bajorország, hatvanas évek) meg sok egyébről, pl. bizonyos kóbor kutyákról, akik egy tartós nőhiányban szenvedő illetőnek esténként – állítólag – lenyalogatták a faszát. Meg persze arról, amiről Drakenburgban a vita folyt: hogy mi lesz az irodalom sorsa, erről is zajlik elmélkedés.

Nickelsdorffig sűrű köd, majd némi napsütés, Mosonmagyaróvár után lekanyarodunk jobbra. Ha nem mentem volna el Amszterdamba, most nem láthatnám a lébényi r. k. templomot. Sztrádaépítéstől és csatornázástól feltúrt, sáros-poros szocreál magyar falu közepén egyszerre csak ott áll egy román stílusban épült, monumentális szentegyház, vízköpőkkel, oszlopos kapubéllettel, szokatlan épségben és átépítetlenségben. Tényleg, mi lesz az irodalom sorsa? Mint frót hidegen hagy a kérdés (részemről az az irodalom sorsa, hogy megírom azt, amit meg akarok írni), de mint olvasót és állampolgárt valamennyire mégiscsak érdekel. Kultúrpeszimizmustól, -sírámoktól és -kritikától függetlenül: át kell menni konzervatívba, annak minden – szerintem szörnyű – következményével együtt? Másfelől: még sincs kedvem alkalmazkodni a multimédia-klimaváltozáshoz (bár tudom, hogy ez nem kedv kérdése); szeretnék lemaradni és kimaradni, sőt megmaradni, bár ez utóbbiról, a mulandóság jegyében, akár le is mondhatok. (Hallom, hogy néhány napja meghalt Cs. Gy. Szeretem – és nincs szívem egy t helyett kettőt írni – verseit is, őt magát is, valamint a puszta tény, hogy megvan, hogy levelet lehet írni neki, és hogy őszidő tájt meg lehet látogatni. Az ideit látogatásra már nem kerül sor, levél sincs több; egy verseskötete még lesz.)

Este, séta közben még eltöprengek Murasaki udvarhölgy *Genji Monogatari* c. regényének huszonötödik fejezetén, amelyben Genji herceg és Murasaki (nem a szerzőnő, hanem az egyik hősnő) a regényírás eredetéről és lényegéről beszélgetnek, nyilván egy végigszeretkezett éjszaka után. (A regény papírra vetésével egy időben nálunk éppen államalapítás zajlott. Vagy esetleg ez mégsem ugyanaz az

idő? Később, a sógunok idején mintha Japánban is visszaszorult volna a történetmondás esztétikája iránti figyelem.) Murasaki, a hősnő szerint a történetmondás célja az emlékezés, pontosabban a jelentős érzelmek bámulatreméltó formákban való rögzítése, függetlenül az érzelmek erkölcsi értékétől; Genji inkább a valóság és a kitaláció, valamint az erény és a bűn összeolvasztására helyezi a hangsúlyt. A fejezet vége felé az álláspontok közelednek.

1995. IX. 19., kedd

De. írok. Mint akinek valami fontos dolog jutott az eszébe. A déli harangszó megkondulásakor eltörik az írógépen (bosnyák gyártmány, készült még annak idején) az M betű szára; ezt is csak abból veszem észre, hogy a harang elhallgatásakor már a 16 éves Erikát nyomorgatom, az mindent kibír (nem lány, hanem írógép). Felnézek: fél négy van, már nincs idő ebédelni; különben is, ha ebédelnék, nem maradna pénzem könyvtárra. Végre valami pozitívum: a Széchenyi Könyvtár olvasójegye többszörösébe kerül egy topplesbárba szóló belépőnek (bár a napijegy még mindig olcsóbb); ennek fejében elolvashatom O. Sz. mélyenszántó és aprólékos kritikáját az *Úvegezésről*, továbbá T. S. történész Barkóczy Krisztináról szóló (vagyis inkább szövegmunkában, mint adatokban bővelkedő) könyvét.

Este találkozom O.-val; nyár elején levágatta hosszú, szőke haját, és annak azóta sem akaródzik kinőni. Dacos kedvében van; szemem láttára dobja le magáról régi figyelmének utolsó foszlányait; elégette összes novelláját, végül ezt mondja: „Maga már csak kísértetként van jelen.”

Hazafelé menet van időm és módom gondolkodni rajta, miért nem vagyok képes közvetlenül senkinek sem átadni azt, amit tudok. Meg egyáltalán: mit ér az, amit állítólag tudok.

1995. IX. 20., szerda

Felrobbant gépkocsi a Práter utcában, darabokra szaggatott férfi (valutaüzér?).

Hallom, hogy meghalt B. I. Költészete az utóbbi néhány évben vált igazán éretté és jelentőssé. (Vagy csupán arról van szó, hogy öt-hat éve kezdtem rendszeresen olvasni a verseit?) Negyvenhét éves volt.

Du. Nagyratörő-próba, a szövegek és a zenei bejátszások összeillesztése, többre nincs idő. D. J., aki a rádiós válto-

zatban Geszti Ferencként halt kínhalált, most Bocskai szerepét kapta. Első mondata így hangzik: „El kell ismerünk, hogy Geszti Ferenc / férfi módra fogadta végzetét.” (Ő is kísértéként van jelen?)

1995. IX. 21., csütörtök

Károlyi Levéltár; S. A. levéltáros, akinek röviden elmondom az engem érdeklő ügyet, és akitől az idevágó iratok hol- és mibenléte felől érdeklődöm, igen segítőkész. Jelzeteket és címekeket írok, sőt egy idő után telefonszámokat is. Károlyi Sándor önéletrajzából éppen az engem érdeklő időszak hiányzik, az 1698 és 1703 közötti rész, de csakhamar kiderül, hogy a kéziratnak van egy későbbi másolata, amelyet egy bizonyos Pásztor Lajos 1943-ban Gyöngyösön látott, a ferencesek könyvtárában. (Ha még megvan.) Azt is megtudom, hol találhatom meg az engem érdeklő vizsgálat és per aktáit. Végül, mintegy próbaképpen átnézem Krucsay Márton szatmári alispán 1694 és 1729 között írt leveleit, de nincs velük szerencsém. Némileg felvillanyoznak a bennük olvasható kisebb-nagyobb tolvajlások, bevásárlások, betegségek, mentegetődzések és országgyűlési ügyekre tett sejtelmes utalások; az 1679 és 1711 közt írt leveleket egy múlt századi kéz kiemelte a csomóból.

Du. Óbuda, Cs. M. C. kiállítás. Szabálytalan furnérlapokra festett, tető és talp felé elmosódó, középpont kiélesedő testek és két faragvány a terem közepén; jobb szemmel nézve lírai finomság, bal szemmel nézve egy kórboncnokba oltott pornófilmrendező tárgyiasága.

Széchenyi Könyvtár: megtaláltam egy nagyon fontos szöveget. Igazából az első impulzusok hevében kellene elkezdni regényt írni, de most az egyszer csak azért is hagyom kihűlni. Addig egy sort sem írok meg belőle, amíg pontosan nem tudom, mi az, amitől majd el kell rugaszkodnom.

1995. IX. 24., vasárnap

A mai napot a föld alatt töltöttem, a Kamrában. 9 és du. 3 óra között három rendelkező próba, 3 és fél 11 között lemegy A nagyratörő mindhárom része, nagyjából teljes terjedelemben, három rendező elképzelései szerint, három különböző társulattal, látástól vakulásig. Felolvasószínház, téli időszámítás (+ a magam részéről őszi hasmenés: vajon beférnek-e a nézők a Kamrába, és vajon kibírják-e a megpróbáltatást*). H. csinálja A nagyratörőt, javarészt főiskolásokkal dolgozik, rám osztotta Gálffi János udvarmester szerepét (*Lepkék a kalapon*-helyzet: enyém a nyitó monológ). Sz. rendezi a második részt, *Az állhatatlant*, ebben én vagyok Decsi János történetíró (felelősségteljes hanghordozással igyekszem ráirányítani a közönség figyelmét néhány történetfilozófiai problémára), Cs. pedig a végét, *A törött nádszál*at – itt a szerző szerepét játszom, aki elmondja hőse búcsúmonológiáját. A felolvasószínház csupa kapkodás, csupa rögtönzés, csupa hozzávetőlegesség; mégis, egyszerre csak a szerepe és a fikciók végtelenül bonyolult szövevényében találok magamat. Cs. a rádiós változatban annak idején Istvánffy Miklós nádori személynök szerepét osztotta H.-ra, most H. rendezésében ő játssza Si-

* Befértek, kibírták.

mona Genga tűzmester szerepét; Sz., aki a következő részben rendező, most szellemidéző és csillagász; és az összevonások miatt a legtöbb színész jóformán percenként kénytelen kibújni a bőréből, majd meg nem történtté kell tennie az előző vedlést. A próbák alatt és a szünetekben próbálok megvilágítani a szereplők előtt az összefüggéseket és a rejtett utalásokat, de egyrészt ez is csak szerep (mondjuk, az idegenvezető, aki felviszi az érdeklődőket egy kilátótornyba, és mutogatja a ködbe vesző tájék látnivalóit), másrészt egyre kevésbé tudom eldönteni, hogy amikor a szerepet az úgynevezett „valóságra” vonatkoztatom, akkor ez az én drámaírói fikcióimat jelenti-e, vagy a kortársi értesülések és feltételezések szövedékét, megfejtelve az akkoriban divatozó irodalmi és politikai toposzokkal + a későbbi történelmi fikciókkal – a probléma, ahogy elnézem az öltözőben keringő, sápadt vagy kipirult arcokat, nem elsősorban hermeneutikai természetűnek látszik.

A nézőtérre lehetnek vagy százhuszan, nagyrészt kedves ismerősök; mégsem tudok kilépni köztük, sem a szünetekben, sem az előadás után; egyelőre nem tudok visszaválaszolni azzá, aki a mindennapi életben bármikor kész kijelenteni, hogy csak a szó jogi értelmében azonos a neve alatt megjelenő művek szerzőjével. És: újból megízlelhettem a fáradságnak azt a fajtáját, amely ahelyett, hogy letaglózna, felvillanyoz, és élénk mozgásba hoz, mint egy marionettfigurát. Aztán a marionettfigura egyszerre csak tetetetlenül összecsaplik.

1995. IX. 26., kedd (vagy valamelyik rá következő nap)

Vonaton ülök; faközöld, napsütötte vidék, ahogy őszi dűlőt egy kevés mélabúval szokott hátrafelé nyargalni. Hirtelenjében nem is tudom, vajon Szegedre utazom-e órát tartani, vagy inkább Pécsre temetésre, esetleg Debrecenbe felvilágosítást kérni majdan megírandó regényemhez; a sebesség egybeőrli a fákat, a sövényeket, a mindinkább lecsupaszodó mezőket. Néhány óra múlva majd megérkezem egy nagyobb városba; majd körülvész a vasútállomás előtti, kissé mindig rendezetlennek és iránytalanak ható térség; jönnek a visszakeresztelt nevű utcák, és aki majd az ablakból könyökölve néz engem ezekben az utcákban, majd azt hiheti, hogy én jövök; majd leszáll (még hozzá oly gyorsan, mintha szintén vonatról szállna le) a földszintes házak közé a kora őszi este, cigarettázó lányokkal, távoli rőzsetűzek füstjével, gyümölcshej szagával és tarkabarka beszédfoslányokkal. Ismét tapasztalni fogom, hogy ezekben az estékben, amikor a váratlanul meglátogatott városok a legkedvesebb arcukat mutatják, éppúgy nem lehet lemerülni és éppúgy nem lehet semmi maradandót felhozni belőlük, ahogy nem lehet lemerülni az egyetemi hallgatókkal folytatandó szövegolvasásba, sem az elhunyttal kapcsolatos vagy körülötte csapongó visszaemlékezésekbe, sem rég nem látott ismerőseink meglátogatásába. Marad a száguldás a napsütötte vagy beesteledő tereptárgyak között, minden állomáson és megállóhelyen megállás nélkül túlórhanni, s közben mozdulatlanul, bár kissé elkaldandó figyelemmel meredni egy könyv sűrűn telenyomatott lapjaira.

Még mindig a *Genji Monogatari*, most már a harmincnyedik fejezet; egy X. századi futballmeccs leírása. Hogyan beszél egy ezer évvel ezelőtt élt, érett és okos (és alighanem parvenü) asszony azokról az önfeledten sporto-

ló fiatal arisztokratákról, akiket mint regényhősöket a legbizalmasabb ismerőseiről mintázhatott? „Kashiwagi nemcsak igen délceg férfi volt, hanem különös gondot fordított a külsejére is, és mindig egyfajta nyugodt méltóság és határozottság jellemezte mozdulatait. Mulatságos volt látni, amint most, minden higgadtságról megfeledkezve, ide-oda ugrált. Genji furcsállotta, hogy a játékosok csak a labdára szögezik szemüket, a pálya mellett álló virágzó cseresznyefát egyetlen pillantásra sem méltatják. Öltözékük most már számottevően összehilálódott, s még a legválasztékosabb ízlésűeknek is vagy szabadon röpködött egy-egy övszalagja, vagy legalább félrecsúszott a sapkaszínóruk. És most e rendezetlen külsejű férfialakok közé valóságos szíromzuhatag hullott.” (A császárléány hosszú selyempórázon tartott macskája belegabalyodik a sátor oldalába, s ezért Kashiwagi, akinek figyelmét eszerint mégsem köti le teljesen a meccs, több másodpercen át gyönyörködhet Nyosan arcába, ami beláthatatlan bonyodalmak forrása lesz.) Ezer év távolságán és két idegen nyelv szűrőjén keresztül is erősen érződik Murasaki nőisége. Szereplőinek testi tulajdonságairól nem mond semmit, viszont aprólékosan leírja öltözékük színét és mintázatát (a belésről sem feledkezik meg). Még aprólékosabban jellemzi a könyv lapjain sűrűn ide-oda cikázó levelek külalakját: milyen

papírra milyen színű tintával vannak írva, milyen személyiségvonásokat lepleznek le a kézvonások, s főleg, milyen illatszerrel van átítatva az iromány. (Ha nem értelmezem félre Herlitschka német szövegét, amely Waley angol szövege nyomán készült, úgy az ilyen passzusoknál a szerző vitriolba és epébe márthatta tollát.) Kőbánya-Kispest és Zugló között még sikerül kibetűznöm egy hűtlen udvarhölgy hullámosan bordázott, felhősürke kínai papirosra hűvös és gonoszkás írásjegyekkel művészien odafestett levelét: „Arról, amit ébren töltött óráimban esetleg megígérhettem, semmit sem tudok, mert most egy álom labirintusában bolyongok, vagy pontosabban bolyong valaki, mert alig hihetem, hogy az én vagyok.”

Miért válnak egyre élesebbé az írói kimondhatóság határai (miközben a személyiség és a külvilág közti határ elmosódik)? Miért nem tudok olyan regényt írni, amely a jelenben vagy a közelmúltban játszódik? (Fontos beszélgetés erről B. P.-vel, P. N. L. kocsijában, a hátrafelé száguldó kora őszi sötétben, B. Zs. költőnő háta mögött.) Ha most vonaton ülnek, kinéznék az ablakon, valahol Zugló megállóhely után, végigpásztázná pillantásom a Mexikói utat, egy pillanatra megtorpanna az egyik ház második emeletén; megállapítanám, hogy M.-éknél már ég a villany, s hogy nemsokára megérkezünk.

2000 ESTEK

1995. december harmadik csütörtökjén estére (azaz, egészen pontosan: december 21-ére, 19 órára) ünnepélyes, de csöppet sem merev eseményre invitáljuk olvasóinkat: idén ez az utolsó 2000-est a Merlin Színházban (Gerlóczy utca 4., az emeleten), alkalom a meghitt találkozásra, aholis mód nyílik meghallgatni és kérdezni kiváló vendégünket, akit van szerencsénk a 2000 szerzői között számon tarthatni.

Hulljon le a lepel: e nagyszerű író **KERTÉSZ IMRE**, regényíró, esszéista, műfordító, akit aligha kell bemutatnunk olvasóinknak. Mindenekelőtt hajdani operett-librettista múltjáról faggatjuk majd (mert, bizony, az is volt ő); szellemes kérdéseket teszünk föl a Holocausttal kapcsolatban; s merészen nekitámadunk, hogy tudniillik milyen érzés **A kudarc szerzőjeként** sikeresnek, befutottnak lenni.

Szeretettel várjuk régi, új és leendő olvasóinkat a hónap harmadik csütörtökjén a Merlinbe. Egy kis bor is jut.

Remarque pour

LE FRUIT DE

*Deu' à Monsieur Louis
Chevalier de l'Ordre Royal et Militaire
du Roi et premier Valet*

*chez les Libraires et Bouquiers de Paris, au Palais National, à la table de la Librairie
N. 100. chez M. de la Harpe, au Palais Royal.*

L'AMOUR SECRET

*Henry de la Foudupin
de 17e Louis Brigadier des Armées
de M. le Duc de Bourgogne*

*chez les Libraires et Bouquiers de Paris, au Palais National, à la table de la Librairie
N. 100. chez M. de la Harpe, au Palais Royal.*

A Messire Philippe de Cabrier de Grimoard, ne d'honneur au Parlem^t de Toulouse y de Destels de Levy Comte de Caylus Conseiller
 par son tres humble et tres obessant devant Colonel d'un Regim^t de Dragons,
 Secretaire M. de Thomassin fils 1725.

Vous, vous triompher des 4 Belles!
 Debitez leur des bagatelles;
 Parlez d'un ton faceteux;
 Et gardez vous bien au pres d'elles
 De prendre un masque sérieux.

Ancien, demande qu'on l'amuse:
 Il est en tout toute la cause,
 Pour luy plaire, est de estre badin:
 Il occuport au S^r de il esquisse
 Tout ce qu'il obtient un Arlequin par c^o M^orie

chez Thomassin rue Perreuil.

Le 10 Mars 1725.